

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2019

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2019

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2021

Főszerkesztő

†FODOR ISTVÁN

Szerkesztők

BÁRÁNY ANNAMÁRIA, SZENTHE GERGELY, TARBAY JÁNOS GÁBOR

A szerkesztőbizottság tagjai

T. BIRÓ KATALIN, LÁNG ORSOLYA, MORDOVIN MAXIM

Szerkesztőség

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16.

Szakmai lektorok

Bartus Dávid, Bödőcs András, T. Biró Katalin, Csiky Gergely, Gáll Erwin, Jankovits Katalin,
Lőrinczy Gábor, Mordovin Maxim, Mráv Zsolt, Ritoók Ágnes, Szenthe Gergely, Tomka Gábor

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum

Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

HU ISSN 0231-133X

Felelős kiadó

Varga Benedek főigazgató

TARTALOM – INDEX

MESTERHÁZY Gábor	Prediktív régészeti modellezés eredményeinek fejlesztése	5
	Improving the quality of archaeological predictive models	29
ILON Gábor	Halomsíros kocsimodell töredéke Mesterházáról (Nyugat-Magyarország, Vas megye)	31
	Fragment of a Tumulus culture wagon model from Mesterháza (Western Transdanubia, Vas county)	38
Gábor János TARBAY	New Late Bronze Age helmet cheek guard and an “arm guard” from Transdanubia	39
	Új késő bronzkori sisak arcvédő lemez és egy „alkarvédő” a Dunántúlról	50
SZABADVÁRY Tamás – TARBAY János Gábor – Soós Bence – MOZGAI Viktória – PALLAG Márta	Az Enea Lanfranconi-hagyaték régészeti és numizmatikai vonatkozású anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben	51
	The archaeological and numismatic material of the Enea Lanfranconi bequest in the collections of the Hungarian National Museum	105
Melinda SZABÓ	Free-born <i>negotiatores</i> in Scarbantia	107
	Szabad születésű <i>negotiatores</i> Scarbantiában	113
Bence GULYÁS	“Armour fragment” from the Szentes-Lapistó early Avar period burial – Data for saddle types of the Early Avar Age Transtisza region	115
	„Páncéltöredék” a szentes-lapistói kora avar kori temetkezésből – adatok a kora avar kori Tiszántúl nyeregtípusaihoz	123
KISS Csaba Kálmán	Avar temető Tolna-Mözs határában	127
	Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Tolna-Mözs	149
FÜLÖP Réka	A marosgombási honfoglalás kori gyöngyök tipokronológiai és technikatörténeti vizsgálata	151
	Typochronological and technical-historical analysis of the 10 th –11 th -Century beads of Marosgombás	167
MAGYAR Eszter	Egy Árpád-kor végi kerámiaegyüttes a budai Csónak utcából	169
	A ceramic assemblage in the Csónak Street in Buda from the end of the Árpadian Age	182

KOVÁCS Bianka Gina	A gesztesi kisvár és leletanyaga	183
	The “small castle” of Gesztes and its finds	205
RAKONCZAY Rita	„Ókályhákbul rakatván...” – fűtés Csábrág várában a 18. században	207
	„Aus den Altkacheln gebaut...” Zur Beheizung der Burg Čabrad’ im 18. Jahrhundert	226

RECENSIONES

Kamil NOWAK	Overbeck, Michael: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern) mit einem Beitrag von Jockenhövel, Albrecht: Alt-europäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel)	229
SZABÓ Géza	Castelluccia, Manuel: Transcaucasian Bronze Belts	233

AZ ENEA LANFRANCONI-HAGYATÉK RÉGÉSZETI ÉS
NUMIZMATIKAI VONATKOZÁSÚ ANYAGA
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIBEN

SZABADVÁRY Tamás,* TARBAJ János Gábor,** SOÓS Bence,*** MOZGAI Viktória,**** PALLAG Márta*****

A tanulmány fókuszában Enea Lanfranconi (1850–1895) pozsonyi mérnök, műgyűjtő Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti- és Éremtárába került anyagának feldolgozása áll. A hatalmas kollekció eredetileg a maga korában híres, ritka (részben hungarica) könyv-, festmény- és metszetanyaggal rendelkezett, ellenben jelentős részét tették ki különböző régiségek. A megvásárolt hagyaték rész a rézkortól kezdődően egészen a késő népvándorlás korig terjed, nagyobb részét római kori kisleletek képezik. Egyes tételek más közgyűjteményekbe kerültek, melyek közül két márványplasztikát sikerült a Szépművészeti Múzeumban azonosítani. Indokolt esetben több fémtárgy természettudományos vizsgálatátára (kézi röntgenfluoreszcens spektrometria, hXRF) is sor került.

This article focuses on the collection of Enea Lanfranconi (1850–1895) engineer and collector in Bratislava/Pozsony (SK) now partly kept in the Department of Archaeology and Coins Cabinet of the Hungarian National Museum. Originally, the famous and huge collection of its age comprised rare (partly hungarica) books, paintings and engravings, but also a vast number of different antiquities. The purchased segment of the bequest includes a material ranging from the Copper Age to the Late Migration Period, but mostly Roman small finds. Certain items had been moved to other public collections, among these two marble statues could be identified in the Museum of Fine Arts, Budapest. Natural scientific analysis (handheld X-ray fluorescence spectrometry, hXRF) of metal objects was also accomplished in certain cases.

Kulcsszavak: Kutatástörténet, rézkor, késő bronzkor, használati nyom elemzés, vaskor, római kor, római kori kisleletek, késő népvándorlás kor, kora újkori numizmatika, kézi röntgenfluoreszcens spektrometria

Key words: History of research, Copper Age, Late Bronze Age, use-wear analysis, Iron Age, Roman Age, Roman small finds, Late Migration Period, Early Modern Age numismatics, handheld X-ray fluorescence spectrometry

Bevezetés

A közelmúltban egy áttekintő dolgozat hívta fel a figyelmet (Bognár 2016, 38–51)¹ a 19. század utolsó harmadának kiemelkedő, tragikus sorsú műgyűjtőjére, akinek alakját több mint száz évvel később már szinte elfeledték. Írásunkban az általa létrehozott hatalmas (mára szinte teljesen széthullott) gyűjtemény egy kis szegmensével kívánunk foglalkozni, mely az eddigiekben jórészt a kutatás látókörén kívül esett. Sajnálatos módon, ennek az anyagnak is csak részleteit áll módunkban bemutatni, azonban ez hozzájárul egy méltatásra érdemes műgyűjtő portréjának felvázolásához.²

Enea Lanfranconi, a műgyűjtő

Enea Grazioso Lanfranconi (Pellio Intelvi, 1850. 05. 30. – Pozsony, 1895. 03. 09.) neve napjaink magyar köz- és tudományos tudatában csak szűk körben, de meglepően sokféle összefüggésben bukkan fel, mint a dunai vízi szállítás úttörőnek tekinthető tervezete, folyószabályozás, művészettörténet, magyarságkutatás, régészet vagy kartográfia (1. kép). Az olasz származású, mérnöki végzettséget szerzett, tehetséges és hatalmas agilitással rendelkező, ígéretes pálya előtt álló fiatalember 1870-ben telepedett le édesapjával és testvérével Pozsonyban, ahol a dévényi kőbányászatból jelentős profitra tett szert, ennek kapcsán fej-

* Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Budapest, szabadvary.tamas@hnm.hu

** Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár, Budapest, tarbay.gabor@hnm.hu

*** Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Tár, Budapest, soos.bence@hnm.hu

**** Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet, Budapest, mozgai.viktoria@csfk.org

***** Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Budapest, pallag.marta@hnm.hu

1. kép Enea Grazioso Lanfranconi portréja (1850–1895), Vereby Soma metszete (Bognár 2016, Fig. 1 után)
Fig. 1 Portrait of Enea Grazioso Lanfranconi (1850–1895), engraving of Soma Vereby (after Bognár 2016, Fig. 1)

lesztve ki a szabadalmi engedélyt nyert önműködő siklót (1890) – ezáltal anyagilag megalapozva hatalmas és kiterjedt gyűjteményének hátterét. Az 1880-as évekre a hazai közélet elismert és jótékonyági tevékenységéről híres alakjává vált. E. Lanfranconi szerteágazó tevékenysége részleteiben párhuzamba állítható más, „második generációs”, külföldről betelepült személyek felívelő pályájával, ellenben nem szabad elfeledkezni arról a sajátos pozsonyi elit közegekről sem, melynek tagja lett.³ 1876–1877 között a korábbi Koronázódombon, közvetlenül a Duna mellett építtetett a Feigler építészdinasztia jeles tagjának, ifj. Feigler Ignác (1820–1894) tervei szerint egy impozáns palotát, mely a korabeli város legnagyobb magánépületének számított. A háromemeletes épület, a „pozsonyi Louvre” (2. kép) tetőszerkezetét az 1873-as párizsi világkiállításról származó acélelemek tartották, előterében nagyobb kiterjedésű, gondozott park terült el (Budapest Hírlap 1895, 5; Mányá 2015, 32, 65. jegyz.; Bognár 2016, 38; Mányá 2019, osz. n.).⁴ Tragikusan rövid életét tekintve elmondható, hogy széles érdeklődési köréből fakadóan számos gyűjtési ágban hozott létre mind kvalitásában, mind pedig mennyiségében jelentékenynek tekinthető kollek-

ciót (Szamosszegi Kovács 1886, 564).⁵ Ezek között kiemelkedőnek kell ítélnünk a festmény-, könyv-, metszet- és térképészeti gyűjteményét, melyet előremutató módon, az érdeklődők számára is elérhetővé tett. E. Lanfranconi sok esetben kölcsönözte tárlatokra műtárgyait (Műszaki Hetilap 1881, 217; Wix 1984–1985, 191; Bognár 2016, 38–39), másrésztől gyakori – nagytételes – adományozója volt közintézményeknek.⁶ Ezek sorából kiemeljük az 1887-ben, a főváros számára tett, festményekből, metszetekből, könyvekből és kéziratokból álló tematikus anyagot (Budapesti Hírlap 1887, 2).⁷ Mindezekről függetlenül, esetében a „mecénási” tevékenység nem feltétlenül csúcsonyosodott ki célzottan elismert társadalmi pozíciók elnyerésében vagy halmozásában, illetve azok jelentősége látszólag nem bírt elsődleges motíváló erővel – nyilván, e szempont az életmű lezáratlan volta miatt nem felderíthető.⁸

Mint műgyűjtő, E. Lanfranconi valószínűleg igen korán elkezdett érdeklődni a régészeti korú tárgyak iránt, jóllehet erre vonatkozóan pontos adattal nem rendelkezünk, ellentétben például prominens festmény- vagy könyvgyűjteményével, melyek közül az utóbbi alapítása már 1870 körül megtörtént (Wix 1984–1985, 192). Az akkori tudományos régészeti körökbe 1886-tól lép be számottevő módon, általánosan magas díjazású pozíciókat (alapító tagság) célozva meg (Szendrei 1889, 71; Sötér 1898, 16).⁹ Nyomon követhető, hogy gyakran figyelemmel kíséri – főként szűkebb környezetében – leletek felbukkanását, melyeket saját kollekcijába olvaszt vagy közgyűjteménynek ajándékoz, többek között Pozsonyban építkezések során napvilágot látott régiségeket is mentett meg az elkallódástól (Ortvay 1892, 41).¹⁰ „Terepi” munkáinak sorában említhetjük a Fröhlich Róberttel közösen kivitelezett (Fröhlich 1892, 35; MNM–KA–I 336/1891), Szalánkemén (Stari Slankamen, SRB) környékén végzett felméréseket, melyek az ókori *Acumincum* térségének feltérképezésére irányultak. Valószínűleg ezekhez az eseményekhez köthetők az 1891 októberében folytat levelezésekből ismert adatok. A *pancsova-kubini ármentesítő társaság* jegyzője, Szojka Emil keresi meg – E. Lanfranconi nevében – az Érem- és Régiség-tárat az ottani árvízvédelmi gát építése során előkerült (pontosan meg nem határozott korú) „urna” további sorsa kapcsán. A mérnöknek látszólag megtetszett a friss lelet, mert ugyan hajlandó volt azt a múzeumnak felajánlani és egyben Budapestre felküldeni, azonban udvariasan érdeklődött, hogy ha az esetleg „felesleg” volna a gyűjteményben, akkor kaphat-e engedélyt

2. kép A „pozsonyi Louvre” – Lanfranconi-palota déli és nyugati oldala az egykori Fadrusz-rakparton (ma: Lúdvít Štúr tér, Bratislava), előtérben a park helyén 1897-ben Fadrusz János tervei alapján készült Mária Terézia emlékmű (levelezőlap, 20. század legeleje, magángyűjtemény)

Fig. 2 The ‘Louvre of Pozsony’ – Southern and western facade of the Lanfranconi Palace on the former Fadrusz-quay (now: Lúdvít Štúr square, Bratislava), in the forefront: Memorial Statue of Maria Theresia erected after the plans of János Fadrusz (1897) in place of the Lanfranconi Park (postcard, early 20th century, private collection)

magának való megtartására. A lelet valóban felkerült vizsgálatra a fővárosba, viszont Hampel József látszólag nem tévovázott sokat a kérdésben, azonnal rendelkezésére bocsátotta a tárgyat. Az utókor kárára, a darab később nem került a MNM-ba, bővebb leírás hiányában azonosítása jelenleg nem lehetséges.

E. Lanfranconi régészeti tevékenységének egyik jelentékeny, évtizedekkel később is idézett, azonban mára már elhalványult aspektusa volt Árpád fejedelem sírjának keresése. A 19. század végére az egyre nagyobb hangsúlyt kapó, tudományos és tudománytalan alapokat egyaránt ötvöző elméletek halmaza már igen kiterjedt volt (Langó 2006, 92–99; Langó 2017, 17–29, 123–212). Ezek sorába gyűjtünk egy újabb elképzeléssel kapcsolódott be, miszerint Fehéregyházát és a kérdéses sírt az akkori Németóvár környezetében kell keresni.¹¹ E. Lanfranconi az 1880-as évektől kezdve foglalkozott kiterjedtebben a témával; elméletének fő pillére (az egyben mások számára is irányadó) Anonymus adatai voltak.¹² Csaknem tíz éves kutatási eredményként 1894-ben került sor egy

ünnepélyes keretek között megtartott előzetes bemutatóra (Pesti Hírlap 1894a, 9; Pesti Hírlap 1894b, 7) Carnuntumban és a németóvári „Türkenhügel / Törökdomb” mellett (ma: Bad Deutsch-Altenburg, A), melyet ásatás végül nem követett.¹³ A kezdeményezés emléke – sajnálatos módon, E. Lanfranconi híréhez hasonlóan – két évtizeddel később már csak részlegesen volt ismert; újabb elméleti alapon való megközelítés Edvi Illés Aladár részéről érkezett, aki 1912 júniusában (Malonyay, Sági 1912, 31–40), ténylegesen ásatást hajtott végre a területen, jóllehet még a korszakban is bizonytalanságra okot adó eredménnyel. E. Lanfranconi honfoglalás korrallal kapcsolatos rajongása tűnik még ki abban a magyar festészet szempontjából is mérőföldkőként értékelhető mozzanatban, amikor Munkácsy Mihály, *Honfoglalás* című művének előkészítésében segédkezett (Pesti Napló 1894, 4). A gyűjtő szorosabb ismeretiséget ápolt Munkácsy Mihállyal, 1892 folyamán a festő segítséget kért tőle a 9–10. századi viseleti elemek rekonstruálásához.¹⁴ Ekkor E. Lanfranconi és

Unghváry Vilmos mérnök saját gyűjteményükből számos szakkönyvet, folyóiratot és metszetet küldtek ki Párizsba, melyek adatait a mester fel is használta művéhez (Budapest Hírlap 1892, 5; Prém 1894, 626–627).¹⁵ A későbbiekben, Pozsony emlékezetesnek számító eseménye volt, mikor 1894. március 19-én Munkácsy M. felesége, Cécile Papier kíséretében tett látogatást a Lanfranconi-palotában, ahol a mérnök díszvacsorát adott számukra, valamint gyűjteményét is megtekintették (Wix 1984–1985, 191).

E. Lanfranconi tragikus és váratlan halála megpecsételte az európai szinten is jelentékenynek tekinthető, egyben heterogén kollekciónak sorsát, melyet még 1894 tavaszán 200000 forintra becsültek (Prém 1894, 626).¹⁶ Nyilvánvalóan a legnagyobb veszteségnek, mai szemmel visszatekintve is, a ritkaságokat tartalmazó könyv- és festménygyűjteményt kell tekintenünk,¹⁷ melyek közül az utóbbit 1895. októberében Kölnben árverezték el – ezek sorából csupán a magyar vonatkozású darabokat sikerült megszerezni (Bognár 2016, 40).¹⁸ A magyar kormányzat részéről (Ferenc József támogatásával), Wlassics Gyula kultuszminiszter 26000 forint értékű kerettel kezdeményezett tárgyalásokat az örökösökkel (Luigi Lanfranconival, az elhunyt öccsével), sikeresen érvelve amellyel, hogy a gyűjtemény megvásárlására az országnak előjoga van a néhai tulajdonos ígérete alapján.¹⁹ A kollekciónban való válogatásra Benczúr Gyulát, Pulszky Károlyt, Thaly Kálmánt (festmények, metszetek), Fejérpataky Lászlót (könyvtár, térképek), Radisics Jenőt (iparművészeti tárgyak) és Hampel Józsefet („régiségek”) kérték fel, akik a szelekciót 1895. júniusának közepéig végezték el. A kiválogatott műkinccseket eltérő időpontokban szállították Pozsonyból a fővárosba (Pesti Napló 1895, 6–7; Vasárnapi Ujság 1895, 577; Pesti Napló 1896, 6; Vasárnapi Ujság 1896, 46; Bognár 2016, 41–42). A Lanfranconi-gyűjtemény jelentékeny részének elvesztése az I. világháború előestéjén bizonyos fokú egységes szerveződési tendenciát kívánó magángyűjtői szférának is kellemetlen, egyben tanulságos példaként sejtett fel.²⁰

A Lanfranconi-gyűjtemény Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárában őrzött anyaga

A gyűjteményben tekintélyes mennyiséget kitevő „régiségeket” Hampel J. válogatta 1895. áprilisában. A válogatás nyilvánvaló szempontja volt, hogy – a gyűjtemény méretéhez képest, – szűkös kereteken belül a korszak művészettörténeti és régészeti tudományágak művelői felfogásának megfelelően kvalitá-

sos műtárgyakat válasszon ki. Az „eredmény” egyben jelzi a gyűjteményrész marginális voltát (MNM-KA-I 263/1895).²¹ Nincsenek rendelkezésre álló pontos adatok, hogy E. Lanfranconi milyen szempontok szerint rendezte „régiséggyűjteményét”, mennyire katalogizálta az anyagot. Szintén kérdéses mennyire jegyezte fel, hogy az egyes tárgyak honnan származnak, valamint azok esetleges lelőköri körülményeit. Hampel J. az általa szelektált tételekről egy vázlatos listát készített,²² a régészeti korú tárgyak mellett nem találunk eredetükre utaló bejegyzést (miként a leltárkönyv sem tartalmaz ilyet) – valószínűleg ezek ellenőrzése, visszakeresése nem történt meg (MNM-KA-I 263/1895). A jegyzékben 51 (darab) tárgy szerepel, míg a leltárkönyvben (MNM Érem- és Régiségtár, jelenleg MNM-RT) ez a szám csupán 33. A jegyzékből leszámítható 2 „modern érem” (MNM-ÉT leltárkönyvében), továbbá 10 „kard”, 1 „vadászkés”, 2 „XVII. századbeli vascsakány”, 2 „buzogány”, valamint 1 „zászló” (utóbbi és a fegyverek a MNM-Fegyvertár [= MNM-FT] leltárkönyvében) – tehát az adatok egyeznek. Kisebb eltérést jelent, hogy a római korra keltezett fibulák sorában a jegyzék egy ezüst példányt is szerepeltet, míg a leltárkönyv ezt nem tünteti fel, illetve a jelenleg rendelkezésre álló (hiányos) anyagban sem találunk ennek megfelelő darabot.²³

A lelőhelyek tekintetében a leltárkönyv semmilyen konkrétumot nem nevez meg, ettől függetlenül bizonyos tárgyak eredete hozzávetőlegesen ismert.²⁴ A bronzkori törkard, illetve az arany homlokpánt esetében felmerült azok Pozsony környéki lelőhelye (Kat. 2, 9. kép 1–3), mely az utóbbinál inkább következtetés a gyűjtő lakhelye alapján (Novotný, Novotná 1991, 131–132), míg az előbbinél Hampel J. konkrét információja szerint történt (Kat. 3, 11. kép 1–3) (Hampel 1896, 18). A két bélyeges téglatöredéket (Kat. 27–28, 7 kép 1–2) Ortvy Tivadar képpel közölte (Ortvay 1892, 41, 8–9. kép), így ma is jól körvonalazható lelőhelyük azonosítását elfogadjuk (lásd alább). Ugyancsak ő említi három fibulát, melyek Pozsony-Klarissa utcából származtak és a Hollitzer-, valamint Lanfranconi-gyűjteményekbe jutottak, a kérdéses darab/darabok azonosítása jelenleg bizonytalan (vö. Ortvay 1892, 41).²⁵

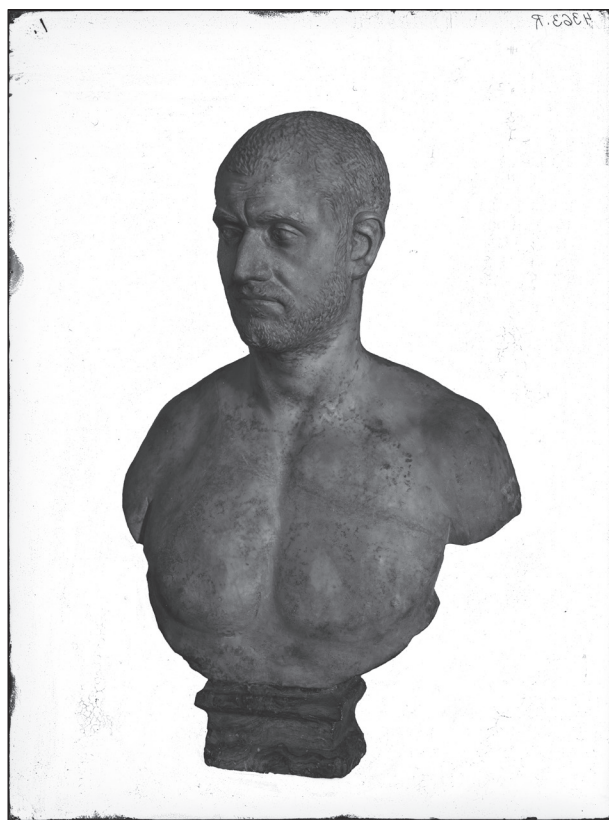
Az elveszett és/vagy lappangó tárgyak kérdése

A MNM Régészeti Tárban nem fellelhető tételek közül többnek sikerült további sorsát körvonaloznunk. A két márványszobor (Kat. 5–6, 5–6. kép) „közgyűj-

teményi életútja” hozzávetőlegesen meghatározható. A MNM egykori Érem- és Régiségtára az 1890-es évekre egyre erősebb helyhiánnyal küzdött, számos újonnan bekerült tárgy bemutatására már nem volt lehetőség.²⁶ A Lanfranconi-gyűjtemény szobrai, múzeumban töltött első 20 évük során, nagy valószínűséggel szintén sosem kerültek a nagyközönség elé. Az antik köemlékek elhelyezésére – mondhatni tradicionálisan – részben az előcsarnok szolgált, melyet 1870-ben kiegészített a Pulszky Ferenc által eszközölt szobor gipszmásolatok sorozata. Az 1891-es rendezés idején számos római köemlék került a keleti folyosóra, azonban az égető helyhiányt ez korántsem oldotta meg; a századfordulóval bezáruló periódusig a déli folyosóra jutott az új szerzemények nagyobb része, a kiállításra nem szánt tételek használaton kívüli termekbe, rosszabb esetben az irodákba zsúfolódtak be (Jelentés 1898, 2; Hampel 1902, 85–88). A Lanfranconi-féle szobrok ilyen helyiségekben pihenhettek elfeledve, míg 1915-ben, az Érem- és Régiségtár igazgatóőreként frissen kinevezett Varjú Elemér (1873–1945) kilátásba nem helyezte a raktárként használt szobák rendezését. A feladatra Wollanka Józsefet (1874–1945) jelölték ki, aki a Szépművészeti Múzeumban (= SzM) végzett, kétes kimenetelű tevékenysége révén, 1914. márciusa után került a MNM Érem- és Régiségtárába, cserélve Hekler Antal korábbi segédőri pozíciójával.²⁷ Wollanka J. – saját közlése alapján – (Wollanka 1916, 11, 1. jegyz.; Nagy 2013, 81, 222. jegyz.) kemény erőfeszítésekkel kiállítható állapotba hozta a régen elfeledett műtárgyakat, továbbá azok egykori eredetét is megkísérelte felkutatni. Az „újralfelfedezett” plasztikák kiállításán való bemutatása szinte egyből bekerült a múzeum (főként Varjú E.) tervei közé. Ennek folyamatát beárnyékolta, hogy a SzM igazgatósága még 1914. folyamán küldött kérelmet több, nem az akkori Magyarország területéről származó műtárgy átadására, melyre Varjú E. többszöri heves ellenállása révén nem került sor – így hosszú évekre komoly szakadékot ásva a két közintézmény közé.

A Lanfranconi-gyűjtemény „császárportréja” (Kat. 6) – egybevágó méretadatok alapján – legjobban az 1943-ban, hivatalosan a SzM-nak átadott ún. „*I. Philippus Arabs*” (valójában 3. század közepére keltezhető férfiportré) márványbüszttel hozható kapcsolatba, ellenben mint látni fogjuk, ez a felvétel helytelennek bizonyult (3. kép). A tárgy „közgyűjteményi előélete” homályba vész, vélhetőleg a Wollanka-féle rendezés alatt kapott először figyelmet, első részletes közlése Hekler A.-hoz köthető,

3. kép Márvány férfi mellkép (ún. “*I. Philippus Arabs portré*”), 3. század közepe körül, jelenleg a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében (MNM-RR 73/1861. = SzM 8428. ltsz. alatt). Digitalizált üvegnegatív, eredeti: 1927 körül (MNM Központi Adattár és Digitális Képtárház, Fotógyűjtemény, R.4363; létrehozva: 2020.02.25., eredeti fotó: ismeretlen)

Fig. 3 Marble male bust (so-called portrait of Philippus I Arabs), c. mid-3rd century, now in the Museum of Fine Arts, Budapest, Collection of Antiquities (Inv. Nr. MNM-RR 73/1861. = SzM 8428.). Digitized amphitype, original: c. 1927 (HNM Central Database, Photo Collection, R.4363; created on: 25.02.2020., original photo: unknown)

aki nem részletezi, milyen formában jutott a múzeumba – azonban a darab már biztosan szerepelt az 1925-ben megnyitott, fentebb már említett, Varjú Elemér által kezdeményezett tárlaton (4. kép).²⁸ A szobor ismételen része az 1937-re elkészült új tárlatnak, fényképen szintén azonosítható (VI. terem ablakok közötti falnál – lásd: Vezető 1938, 69). Paulovics István közlésében viszont azt találjuk, hogy báró Lo-Presti Lajos (más névalakban: Lopresti) ajándékként került a MNM-ba, melyet a szobor posztamensén található réztábla alsó sora is feltüntetett. Az információ nagy eséllyel Wollanka J. kutatásain alapult (melyről hangsúlyozandó, szinte semmit nem tudunk).²⁹ Az adat ellenőrzését mi is

4. kép Márvány férfi mellkép (ún. „I. Philippus Arabs portré”) a Magyar Nemzeti Múzeum 1925-ös állandó kiállításán. Digitalizált üvegnegatív (MNM Adattári Fotógyűjtemény, R.2984; létrehozva: 2020.02.20., eredeti fotó: Monostory György)

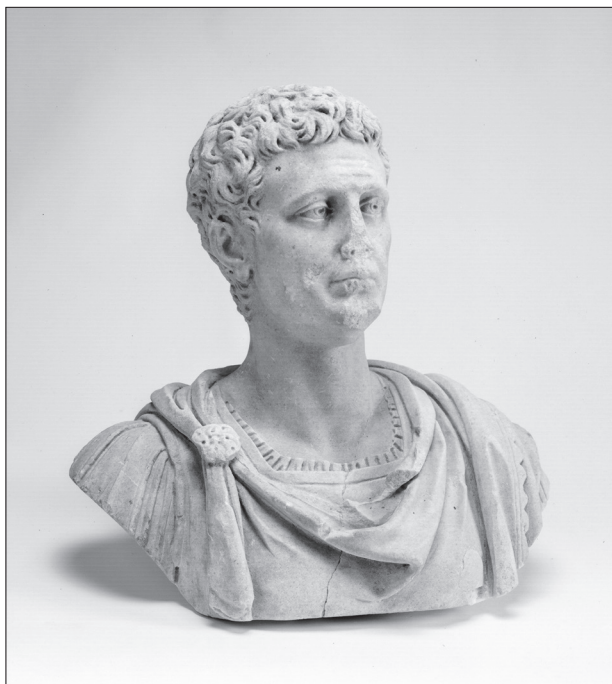
Fig. 4 Marble male bust (so-called portrait of Philippus I Arabs) displayed in the Hungarian National Museum's 1925 exhibition. Digitized amphitype (HNM Central Database and Informatics Department, Photo Collection, R.2984; created on: 20.02.2020., original photo: György Monostory)

megtettük, Lo-Presti L. két esetben ajándékozott márványszobrot a múzeumnak, ezek közül az első alkalommal bekerült darab kiesik (női szoborfej), míg a második leltárkönyvi leírása valóban figyelmet érdemel: „Márványból készült római mellszobor (állítólag Ciceroé) sárgára márványozott cserép talapzattal” (méretadat nélkül).³⁰ Kérdéses, hogy az 1895-ös leltárkönyvi bejegyzés meghatározása mennyire állhat kapcsolatban a valósággal („Nerva Cocceius”), minthogy a 3. század középső harmadának elejére tehető portré karaktere eredendően igen távol áll mindkét javaslattól.³¹ A kérdést úgy tűnik, egy mellékes adat dönti el. Mindkét szobrot talapzattal látták el, melyet a leltárkönyv meg is említ, a Lo-Presti Lajos-féle ajándékozásnál megtudjuk, hogy ez „sárgára márványozott cserép” volt. A „Philippus Arabs” portré 1943-ban történt átadásakor a talapzatot is a műtárggyal szállították, mely szerencsésen jelenleg is fellelhető a raktári anyagban. A talapzat mai, sérült formájában valóban drappos-sárgás színű, „márványozott”, gipsszel erősen kiegészített darab, tehát Wollanka J. a büszkben helyesen ismerte fel Lo-Presti L. egykori „Ciceroját”. Ezen túlmenően a SzM Antik

Gyűjteménye nem rendelkezik más, potenciálisan a Lanfranconi-gyűjtemény szobrával kapcsolatba hozható darabbal (a kör a jellegzetes karakter miatt csak igen szűk lehetőségeket kínált) így ez a lehetőség el-esik. Felvetődhet a kérdés, hogy a műtárgy esetleg klasszicizáló jellegű modern faragvány volt, melyre később derült fény és ez (is) vezetett a gyűjteményből való kikerüléséhez. Az adattári iratanyagban 1924-ből ismerünk olyan hivatalos dokumentumot, mely az Érem- és Régiségtárban lévő, akkori megítélés szerint mellőzhető és eladható tételeket említ. Ezek sorában találunk főként 19. századi, klasszicizáló szobormásolatokat, ellenben a Lanfranconi-féle mellkép ezek között biztosan nem szerepelt.

A Szépművészeti Múzeum, 1800 utáni Nemzetközi Gyűjtemény (Magyar Nemzeti Galéria) anyagában szintén volt lehetőségünk kutatni, mely azonban ígéretesnek tűnő eredményre vezetett. Az ismeretlen eredetű modern plasztikák között sikerült fellelni egy jelenleg feltételelesen „Neroként” azonosított klasszicizáló márvány mellképet, mely erős párhuzamokat von keresett darabunkkal. Származásáról csak annyit lehet jelenleg tudni, hogy hosszú időn

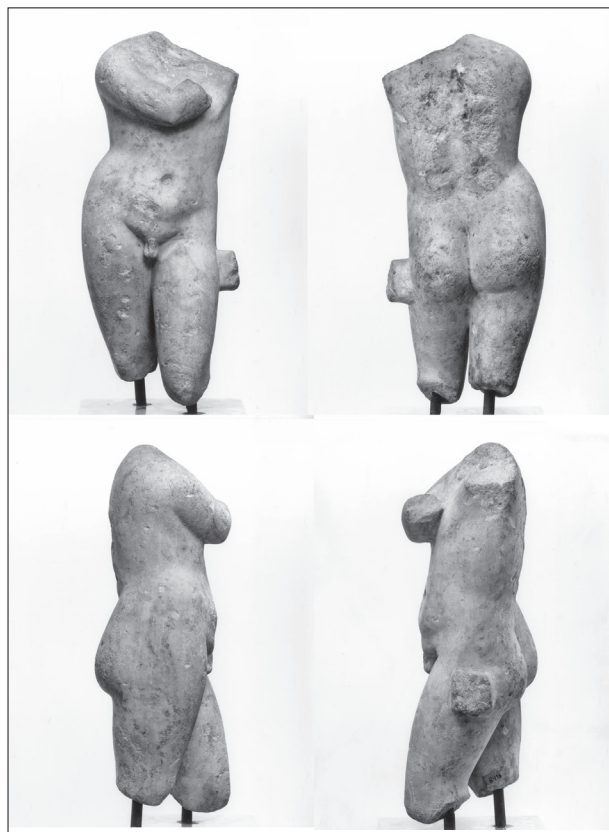

5. kép Nerva márvány mellképe, modern munka (Kat. 6, MNM-RR 1895.40.26. = SzM GyMod. 20. ltsz. / gyarapodási sz. alatt), jelenleg a Szépművészeti Múzeum–Nemzeti Galéria 1800 utáni Nemzetközi Gyűjteményében (fotó: ©Szépművészeti Múzeum, Harasztos Áron Gergely)

Fig. 5 Marble bust of Nerva, modern work (Cat. 6, Inv. Nr. / Acc. Nr. MNM-RR 1895.40.26. = SzM GyMod. 20.), now in the Museum of Fine Arts, Budapest–Hungarian National Gallery, Collection of International Art after 1800 (photo: ©Museum of Fine Arts, Budapest, Áron Gergely Harasztos)

keresztül a raktárként használt Román Csarnokban tárolták, onnan az átrendezések és felújítási munkálatok kezdetén került ki (2015 körül).³² A páncélban és *paludamentum*ban megjelenített, egykori talapzatától régen megfosztott, két részre tört, orr- és szájvonalban sérült, kvalitásos büszt (Kat. 6, 5. kép) igen határozottan hozható kapcsolatba *Nerva* ábrázolásával (a *Neroként* való interpretáció természetesen nem tartható). A felület alapos átvizsgálása során a *paludamentum* bal oldalának alsó szélén elmosódott régi leltári szám nyomait tapasztaltuk, melynek meghatározása már aligha lehetséges. A mellkép jelenlegi magassága nem releváns, minthogy a talapzat hiányában ez az adat mindenképpen módosult; ellenben, anomáliát jelent a szélesség több mint 10 cm eltérést mutató maximális értéke (50,1 cm), melyet a mostani formában teljesen tisztán tudtunk vizsgálni.³³ A méretek lemérésének hibaszázaléka magas, azonban ez feltétlen még nem zárja ki az

6. kép Ifjú márványtorzója (ún. “Thanatos-torzó”), hellénisztikus / római kor (?) (Kat. 5, MNM-RR 1895.40.25. = SzM 8416. ltsz. alatt), jelenleg a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében (fotó: ©Szépművészeti Múzeum, Gisella Fitschen-Badura)

Fig. 6 Marble torso of a young man (so-called torso of Thanatos), Hellenistic / Roman Age (?) (Cat. 5, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.25. = SzM 8416.), now in the Museum of Fine Arts, Budapest, Collection of Antiquities (photo: ©Museum of Fine Arts, Budapest, Gisella Fitschen-Badura)

egyeztethetőséget, szobrászati emlékek méretadatainál gyakran tapasztalható bizonyos fokú pontatlanság, mely a mérési metodika eltérő alkalmazásában rejlik. Másik fontos érv, hogy *Nerva* szobrászati emlékei – még másolat formájában is – csak igen szűk skálán mozoghatnak, tehát egy hosszú perióduson keresztül közgyűjteményben őrzött (és valószínűleg abban a közegben mozgó) darab újbóli felbukkanása elég erős nyomatókot ad az azonosításhoz. Ezek tekintetében reális, hogy a leltárkönyv írójának kissé bizonytalan meghatározása igenis helytálló volt, valóban az említett császár büsztje került a MNM-ba, ellenben újkori munkának minősíthetjük. Továbbra is homályos, miként és mikor jutott a SzM birtokába, minthogy az átadási jegyzékekben nem szerepel.

Ugyancsak nem lelhető fel a RGy anyagában a

másik márványból faragott plasztika, melyet a leíró egy ifjú torzójaként (Kat. 5, 6. kép) határozott meg. Az előbbi esethez hasonlóan sikeresnek minősíthető a visszakeresési kísérletünk, melyben paradox módon a szobor töredékes volta jelentett szerencsés lehetőséget. Szintén 1943-ban került át a SzM-ba egy hellénisztikus-római márványtorzó, mely a leírással erősen párhuzamba állítható, magassága viszont 7 cm eltérést mutat. Eredete bizonytalan, az átadáson kívül nem áll róla rendelkezésre adat egyik intézményben sem. A MNM-ban való egyértelmű létét alátámasztja az a szürkés-olajzöldes, márványozott díszű és téglatest formájú, réztáblával ellátott posztamens, melyen most is áll. Az utóbbin található szöveg az eredetét nem említi, ellenben kialakítása hasonlít (már) az 1920-as években más szobortalapzatoknál látottakhoz (4. kép). A műtárgy felületén régi leltári szám nyomait alig kivehetően tapasztaltuk, ettől függetlenül a SzM szoborgyűjteményében egyedüli lehetőségként merül fel az egyeztetése, így a vázolt bizonytalanságoktól eltekintve, feltételeesen azonosíthatónak tekintjük a Lanfranconi-féle lappangó darabbal.

Figyelemre méltó, egyben nemcsak gyűjtemény-történeti, hanem a MNM feledésbe merült nemzetközi kapcsolataira is újabb fényt vetítő téma a Lanfranconi-gyűjtemény egyik bélyeges téglájának (Kat. 28, 7. kép 1) esete. Az I. világháború után a MNM igyekezett az egykori ellenséges államok területén lévő közintézményekkel feleleveníteni korábbi kapcsolatait (vagy esetlegesen újakat teremteni).³⁴ Ennek sikerességét jól illusztrálja az 1920-as években virágzóan aktív kapcsolat a Groningeni Egyetem akkor nagy fejlődés alatt álló Régészeti Intézetével. Az

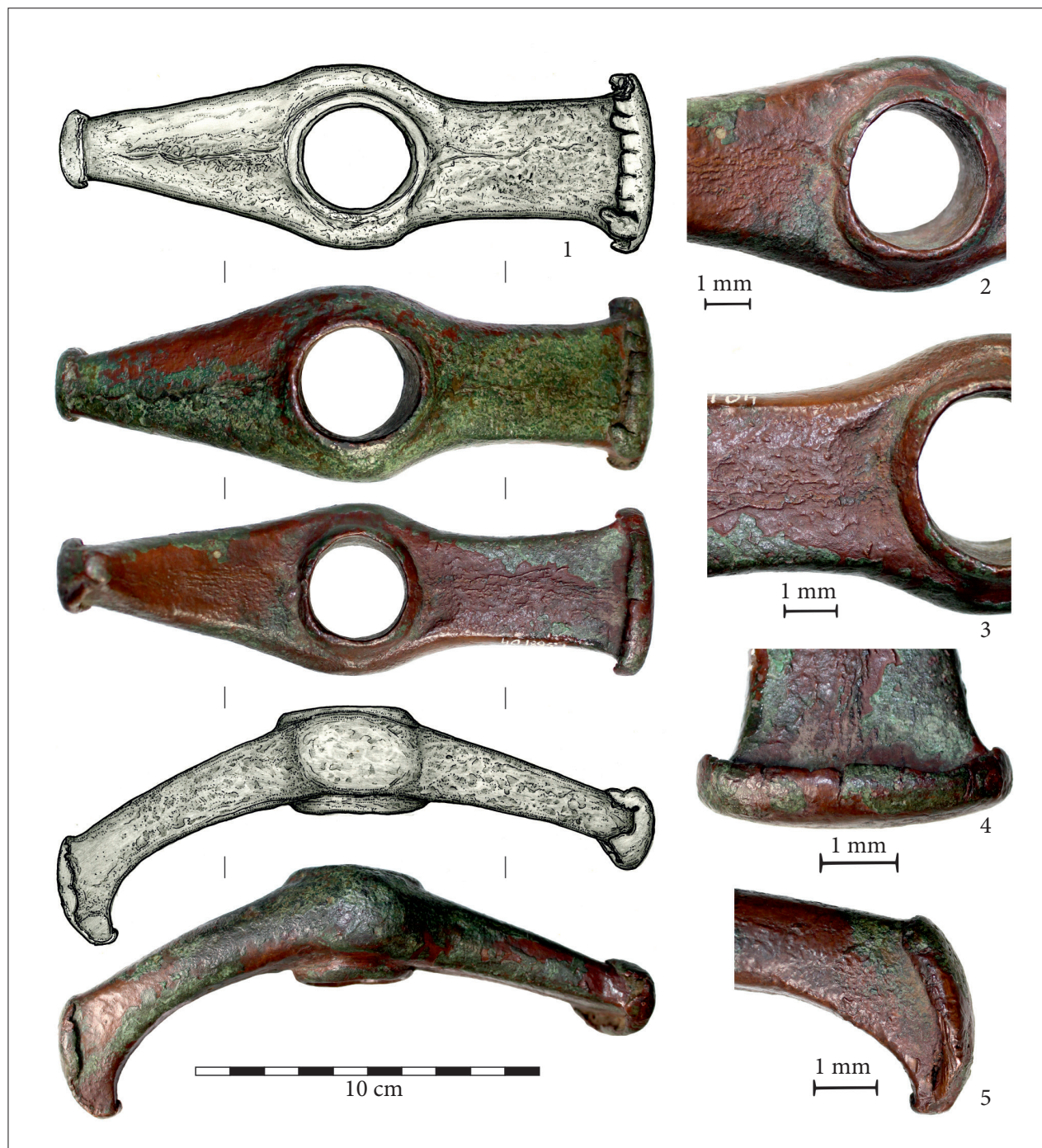
intézetalapító Albert Egges van Giffen (1884–1973) professzor érdeklődést mutatott a MNM törekvései iránt, ennek fejében jelentős összeggel támogatott magyarországi ásatásokat (többön maga is részt vett), valamint a MNM Könyvtára számos kiadvánnyal gazdagodott. A. E. van Giffen 1922. második feléig kétszer látogatta meg a múzeumot, ezek alkalmával kívánságát fejezte ki, hogy a MNM is gazdagítsa pár tétellel (római kori kerámia) a holland egyetem általa berendezett gyűjteményét.³⁵ Varjú E. készséggel igyekezett teljesíteni a kérést, 1922. novemberében levélben értesítették Klebelsberg Kunó vallási- és közoktatásügyi minisztert, aki a tárgyak válogatására engedélyt adott. A 31 darabból álló sorozatba beválogatták a Lanfranconi-gyűjtemény egyik tégláját (Kat. 28, 7. kép 1) is, a tárgyakat 1922. december 04-én két csomagban küldték el a holland konzulátusra – így azok hivatalosan és véglegesen a Groningeni Egyetem tulajdonába kerültek. A jelenlegi Régészeti Intézet külön rendszerben kezeli az egykor A. E. van Giffen által, különböző országokból megszerzett tárgyakat, ezek között darabunk a többi 1922-es római anyaggal egyetemben, nem szerepel.³⁶

Végezetül, sikerült leírás és a bélyeg alapján azonosítani a gyűjtemény terra sigillata tálját (Kat. 29, 19. kép) is, melyről így nagy valószínűséggel kideríthető, hogy az 1937-ben tervezett állandó kiállítás részét képezte. 1951-ben a tárlat anyagával együtt újraleltározták és ismeretlen lelőhelyű (és eredetű) tételként került vissza a gyűjteménybe. A leltárkönyvi adatok (mérvadó leírás és méret) egybevághósága szerint a visszakeresés nagy valószínűséggel megállja a helyét.

7. kép 1–2: Római kori bélyeges téglák (*tegulae*) töredékei Pozsonyból, archív felvétel (Kat. 27–28, MNM-RR 40/1895.22–23. ltsz. alatt, Ortway 1892, 8–9. kép alapján)
Fig. 7 1–2: Fragments of Roman stamped tiles (*tegulae*) found in Bratislava, archive photo (Cat. 27–28, Inv. Nr. MNM-RR 40/1895.22–23., after Ortway 1892, Fig. 8–9)

8. kép 1: Rézcsákány a Lanfranconi gyűjteményből; 2–3: A csákány nyélcsove, alulnézet; 4–5: Ütőlapszerűen felgyűrődött élek (Rajz: Szabadváry Tamás, fotó: Tarbay János Gábor).

Fig. 8 1: The Copper Axe from the Lanfranconi Collection; 2–3: Shaft hole of the axe, bottom view; 4–5: Burred faces (Drawings: Tamás Szabadváry, photo: János Gábor Tarbay)

Teljesen eredménytelen volt a római kori fibulák (kora császárkori fibulák, öntött bronz hagymagombos fibulák, zoomorf fibulák, ismeretlen típusú ezüstfibula) visszakeresése (Kat. 10–11, 18, 20–21), melyek leltárkönyvi leírása nem tartalmazott olyan azonosításra alkalmas adatot, amely kiindulópontként szolgálhatott volna. A „vörös mázas korsó” (Kat.

30) kérdésében annyi támpontunk van, hogy a hagyaték átvételéről szóló dokumentum (MNM–KA–I 263/1895) terra sigillataként említi, ettől függetlenül méretadat hiányában visszakeresése nehézséget okoz. A tárgyak nagyobb valószínűséggel megvannak, ellenben az 1950-es és 1960-as években végzett újraleltározások idején beolvadtak a gyűjteménybe.

*Őskori emlékek**Ismeretlen lelőhelyű rézcsákány [Tarbay, J. G.]*

Lanfrancioni Enea halála után a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került műtárgyak közül az első leltározott tárgy egy „őskori rézfokos” (Hampel 1895, 436) (8. kép 1). A leletet Franz Schubert tipológiai besorolása alapján rézkori, ún. Jászladány típusú kétélű (*Zweischneidige Axt*) vagy keresztelű csákányként (*Kreuzschneidige Axt*) határozhatjuk meg (Schubert 1965, 281, Fig. 1; Patay 1984, 81, Pl. 44.449). A külföldi német nyelvű szakirodalomban leginkább elfogadott terminusa a „*Hackenaxt*” (e.g. Novotná 1970, 25; Vulpe 1975, 37; Mayer 1977, 12; Todorova 1981, 47; Říhovský 1992, 32–35; Žeravice 1993, 12–13; Antonović 2014, 66). A csákány lelőhelye, kontextusa és előkerülési körülményei ismeretlenek. A Lanfrancioni-gyűjtemény tárgyainak származási helyei alapján a mai Magyarország területén és a környező országokban egyaránt megtalálhatták.

A tárgyon roncsolásos elemösszetételi vizsgálatra került sor a SAM program keretében, mely alapján rezen (Cu) kívül más elemet nem tudtak kimutatni a csákányban (Junghans et al. 1974, SAM 12461; Patay 1984, 88–89). Ezt az eredményt alátámasztja a jelen munkában publikált hXRF adat is (Sr. 10365). A csákány élei a kalapácsok ütőlapjához hasonlóan gyűröttek és tompák az intenzív használat következtében (Patay 1984, 18–20, 8. kép 4–5). A csákányt e nyomok miatt nehéz finomabb variánsokba sorolni, így tipokronológiai értékelése a Jászladány típuson belül végezhető csak el (Patay 1984, 81). A szóban forgó csákánytípus temetkezésekből, depókból származik, vagy a vizsgált réz eszközhöz hasonlóan kontextus nélküli szórványként ismert. A Jászladány típus elterjedési területe fedi a mai Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Ausztria, Németország, Románia, Nyugat-Ukrajna, Szerbia, Bulgária, Montenegró, Horvátország és Bosznia-Hercegovina területét. Elterjedésének magja a Bodrogkeresztúr és Cucuteni kultúra területe, ezen régió kívüli megjelenése sporadikus (Schubert 1965, 281; Novotná 1970, 27; Vulpe 1975, 47–48, Taf. 25, A–B, Taf. 53, A; Mayer 1977, 12, 16–17; Todorova 1981, 47–48, Taf. 26, B; Patay 1984, 87–89, Taf. 65, A–B; Říhovský 1992, 32–35; Žeravice 1993, 13–17; Klassen 2000, Fig. 47; Gedl 2004, 22–23; Antonović 2014, 76–77). Relatív kronológiai szempontból a Jászladány típus a Bodrogkeresztúr kultúra időszakára, a középső rézkorra tehető, melyet viszonylag új AMS mérések

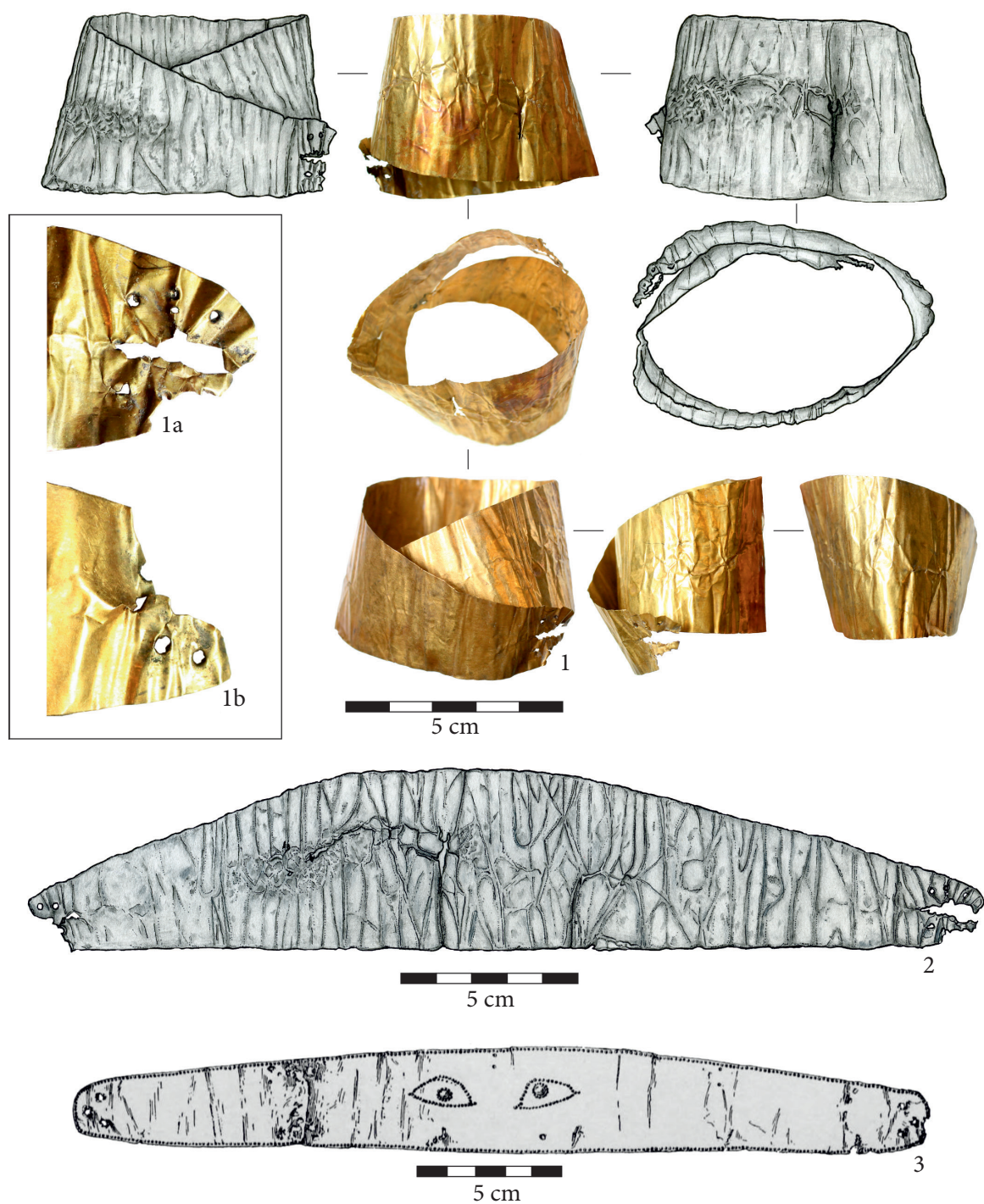
alapján 4350–4000 cal BC közé kelteznek (Novotná 1970, 26–27; Vulpe 1975, 46–47; Mayer 1977, 15; Todorova 1981, 44–45; Patay 1984, 86–87; Říhovský 1992, 35; Žeravice 1993, 15–16; Klassen 2000, 120; Gedl 2004, 22–23; Raczky, Siklósi 2013, 569–571; Antonović 2014, 76).

Arany homlokpánt [Tarbay, J. G.]

A Lanfrancioni-gyűjtemény őskori tárgyai közül a legkiemelkedőbb darab az ismeretlen lelőhelyű homlokpánt (9. kép 1–2). A rejtélyes aranytárgyat Bohuslav Novotný és Mária Novotná közölte először 1991-ben, a készmárki középső bronzkori aranykincsel együtt (Novotný, Novotná 1991). A tárgy lelőhelyét a szlovák kutatópáros valószínűleg Enea Lanfrancioni lakhelye alapján határozta meg, bizonytalanul Pozsonynak (Bratislava / Pressburg, Szlovákia). Fontos megjegyeznünk, hogy erre a származási helyre nem ismerünk utalást sem a Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvében, sem a gyűjtőhöz köthető adattári anyagokban, sem pedig a korabeli szakirodalomban (Hampel 1895, 436). Tanulmányunkban a pozsonyi eredetet sem alátámasztani, sem elfogadni nem tudjuk. Enea Lanfrancioni gyűjtőköre alapján mindössze csak azt feltételezhetjük, hogy valószínűleg Kárpát-medencei darabbal állunk szemben. Ugyanakkor lévén egy heterogén összetételű magángyűjteményről van szó, a kevésbé valószínű, kelet-közép-európai régió kívüli származást sem vethetjük el. A szlovák kutatópáros a tárgyat diadémként határozta meg, pontos keltezését a szoros párhuzamok hiányában nyitott kérdésként kezelte. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a diadém viselet a rézkortól kezdve figyelhető meg a Kárpát-medence területén, illetve hasonló ékszer konstrukciók jelen vannak az Égeikum vidékén is (Novotný, Novotná 1991, 131–132, Fig. 2).

Kétség sem férhet hozzá, hogy a Lanfrancioni-gyűjteményből származó ismeretlen lelőhelyű darab egyedi példány, szoros párhuzamok nélkül. Ahhoz, hogy a régészeti kontextus teljes hiányában kulturálisan és időrendileg nagyjából mégis el tudjuk helyezni, fontos hogy formailag, technológiailag és elemösszetételét tekintve is pontosan jellemezzük. Ezen kérdések tisztázására a jelen tanulmányon belül bizonyos korlátok között van csak lehetőségünk. A tárgy finom, 0,35–0,38 mm vastag lemezből készült, viszonylag rövid (hossz: 27 cm) (9. kép 2), a teljes átlagos fejátmérőt nem éri el, így leginkább homlokpántnak határozható meg (Wygnańska 2014, 87). A leleten semmilyen díszítés nyoma nem

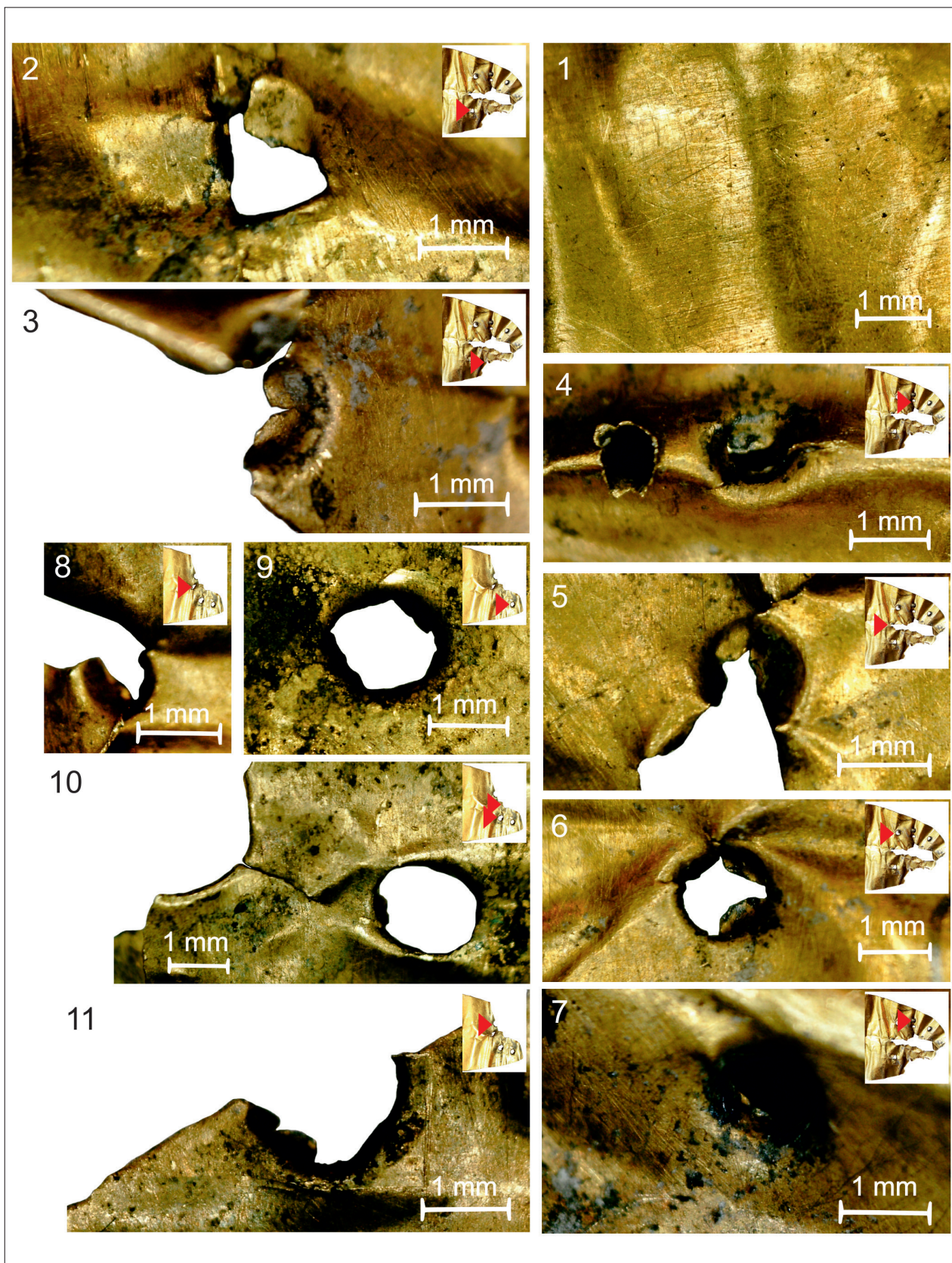

9. kép Arany homlokpánt a Lanfranconi gyűjteményből és párhuzama. 1a–b: A homlokpánt vége; 2: A homlokpánt kiterített rajza (Rajz: Szabadvány Tamás, fotó: Tarbay János Gábor); 3: A szem diadém Mochlosról (Seager 1912, Fig. 9.II.5)
 Fig. 9 The gold headband from the Lanfranconi collection and its analogy. 1a–b: Terminals of the headband;
 2: Reconstruction of the unfolded headband (Drawings: Tamás Szabadvány, photo: János Gábor Tarbay);
 3: The Eye diadem from Mochlos (Seager 1912, Fig. 9.II.5)

figyelhető meg, csak horizontális irányú, finom csiszolást láthatunk a felszínén mikroszkópkamera alatt (10. kép 1). A lelet makroszkópos vizsgálata alapján, a tárgy eredeti megtalálási állapota

valószínűleg teljesen eltért a jelenlegi, leginkább lemezkarpántra emlékeztető formától. A lemez testén egy hosszú, szabálytalan vertikális gyűrődés, továbbá számos, sűrűn elhelyezkedő függő-

10. kép Mikroszkópos megfigyelések az arany homlokpánton. 1: Csiszolás nyom; 2–11: Perforált rögzítő lyukak
(Mikroszkópkamera felvétel: Tarbay János Gábor)

Fig. 10 Microscopic observations of the gold headband. 1: Grinding marks; 2–11: Perforated fixing holes
(Micrographs: János Gábor Tarbay)

leges irányú gyűrődés figyelhető meg (9. kép 1, 2). Hasonló jellegű sérülések jellemzően összehajtott állapotban deponált lemeztárgyak esetén figyelhetők meg. A tárgy kihajtásának módja dokumentálatlan, valószínűleg a megtaláláskor magán vagy múzeumi gyűjteménybe vétel során kerülhetett rá sor. A technológiai hipotézis, miszerint a tárgyat az őskorban valószínűleg manipulálták, szintén magyarázatot adhat arra, hogy miért sérültek a homlokpánt végei (9. kép 1a–1b). Hasonló törésfelületek létrejöhetnek egy szándékos – rituális – rongálás során is, melynek keretében kitépik a lemez végeihez kapcsolódó szervesanyag tartozékokat, fragmentálva és durván roncsolva ezzel a fémrészt. Természetesen, mivel egy magángyűjteményből származó, dokumentálatlan kontextusú tárggyal állunk szemben, annak a lehetőségét nem zárhatjuk ki, hogy ezek a sérülések modern hatások – pl. megtalálók rongálása, amatőr restaurálás stb. – eredményeként jöttek létre. Ellenében a tárgy első rekonstrukciós rajzával (Novotná, Novotná 1991, Fig. 2) a vékony homlokpánt alsó fele egyenes, csak felső része emelkedik meg (9. kép 2). Jellegzetesek a tárgy lekerekedő végei, amely megoldás rézkori pántkarpercek és fejdíszek esetén általános jellemző. E végeken figyelhető meg a kisméretű perforált lyukakból álló kétszeres sor (9. kép 1a–1b, 10. kép 2–11), mellyel a homlokpántot a rögzítést szolgáló valószínűleg finomabb szervesanyag szövethez kapcsolták. A szabálytalan ovális forma mellett ez a tipológiai jellemző az, mely igazán egyedivé teszi a tárgyat. Ugyanakkor a rögzítőlyukak kialakítása jellemzően a kompozit lemeztárgyak készítéstechnikai sorának utolsó állomása, mely esetén a fémművesnek idomulnia kell a rendelkezésre álló szervesanyag finomságához, vastagságához. Ebből kifolyólag ez a döntés esetenként egyedi is lehet, mely magyarázhatja, miért nem látunk hasonló applikációs módot a korabeli tárgyakon. A másik lehetőség a javítás, azaz újabb és újabb perforált lyukak beütése a használat előrehaladtával, melyet elsősorban az égeikumi arany diadémák esetén vetett fel a kutatás (Hickmann 2008, 139). A Lanfranchi-homlokpánt esetén a perforálás iránya a tárgy külső felszínétől befelé irányul (10. kép, 2–3, 5–11) egy kisméretű lyukat viszont belülről kifelé ütöttek be (10. kép 4), ez a nyom akár értelmezhető az égeikumi analógiákhoz hasonlóan későbbi javításnak is.

A Kárpát-medencei késő rézkori diadémok, homlokpántok és fejpántok esetén a 90-es évek óta meghatározó Bondár Mária munkássága, aki a rézből készült vörsi diadém kapcsán mélyrehatóan foglal-

kozott a tárgytypussal, annak kutatástörténetével, így e témák részletes ismertetése a jelen tanulmányban szükségtelen (Bondár 1998, 26–27; Bondár 2015a, 104–112; Bondár 2015b, 5–6; Bondár 2019, 43–44). Ahogy ez már a bevezetőben is hangsúlyozásra került, a tárgy egyedi, így teljesen megegyező párhuzamát nem találhatjuk meg sem a helyi, sem pedig a szélesebb értelemben vett európai, illetve a közeli anyagon belül. A lelet finom tipológiai jegyeit illetően alapvetően csak lazán kapcsolódik az olyan Kárpát-medencei rézkori arany diadémokhoz, mint az Ercsíről származó töredék (Fejér megye) (Fettich 1953, 63, 55. t. 2; Bóna 1986, 49–50), a Bóna István nyomán “Ózd-Hódoscsépány” néven ismert lelőhely három darabja (Borsod–Abaúj–Zemplén megye) (Hampel 1892, 21; Mozsolics 1955, 52, Abb. 6; Bóna 1986, 43–45) vagy az érdekesítő kutatástörténeti kérdést is jelentő mojgrádi leletek (Románia, Szilágy megye) (Fettich 1953, 56–64; Pl. XLVIII; Bóna 1986, 55–58). A lekerekedő végeken, illetve az “ózd-hódoscsépányi” példány szélén látható vertikális irányú többszörös perforálásokat leszámítva csak távolról emlékeztetnek a vizsgált tárgyra. Eltérő formájúak a híres Várna I-es temető (Bulgária, Várna megye) 2. és 3., szimbolikus sírjában talált agyagplasztika fejekre applikált darabok is, vagy ezek megfelelői a 15. és 36. sírban, különösen a közepükön látható felívelő nyúlvány miatt (Todorova, Vajsov 2001, 44, 95, Pl. 5, 62–64, Pl. 52, 601–602; Krauß et al. 2017, 289, Fig. 4). A lelet ugyancsak nehezen rokonítható réz megfelelőivel, mint a gorodnicai (Ukrajna) telepen talált réz ‘fejpánt’ (Tripolje B2) (Dergačev 2002, 200, 294, Pl. 65, A), a vukovári darab (Brunšmid 1902, 61–62, Sl. 19, 4; Kalicz 1982, 14–15) vagy a híres késő rézkori vörsi diadém (Bondár 2015a). Elsőre talán hasonlóknak hathat a kakaslomnici (Velká Lomnica, Szlovákia, Késmárki járás) lemezpánt, ugyanakkor Mária Novotná leírása alapján, aki poncolt szegélyt és visszapödrött véget említ, ez a példány is erősen eltér a Lanfranchi-gyűjteményben található darabtól (Novotná 1984, 62, Pl. 61, 362). E rézkori fejékek mellett bronz, arany és ezüst diadémok ismertek a Kárpát-medencei kora bronzkorból is, ugyanakkor ezek formailag másnyelvenek mint a Lanfranchi-gyűjteményben látható darab (Bóna 1959; Endrődi 2012, 20–21).

Hasonló konstrukciójú aranydiadémok és fejpántok a Kárpát-medencén kívül is megtalálhatók, ezek részletekbe menő ismertetése jelen tanulmányunk célkitűzéseit és kereteit meghaladja. Érdekességként, a teljesség igénye nélkül, itt három fejdísz, három

különböző régióból és korszakból fogunk bemutatni: *Cuevo de Los Murciélagos*, *Mochlos* és *Kültepe-Kanesh*.

1) *Cuevo de Los Murciélagos* (Spanyolország, *Albuñol, Granada*). A három példány közül kronológiai szempontból a legidősebb a spanyolországi Los Murciélagos barlangból származó darab. Don Manuel de Góngora y Martínez leírása alapján ezt a példányt még 1857-ben találták a Los Murciélagos barlang bejáratának megtisztítása során, temetkezési kontextusban, a három elhunyt közül, állítólag egy férfi csontváz fején (Góngora y Martínez 1868, 28–29, Fig. 3, Lam. 1.1). A környezetében talált kosárból nyert radiokarbon adatok alapján a helyi kutatás a Kr.e. 5. évezred első felére keltezte. A Los Murciélagosban talált darab egy díszítetlen, meglehetősen hosszú (53 cm) és nehéz példány (44,5 g), mely valószínűleg diadémként a teljes fejátmérőt átfogta. Rögzítésmódjában szintén láthatunk eltéréseket a Lanfranconi-darabhoz képest. Hasonlóságot elsősorban a tárgy alapformája – egyenes alsó fél, felemelkedő felső rész – esetén figyelhetünk meg (Góngora y Martínez 1868, Fig. 3, Lam. 1. 1; Murillo-Barroso et al. 2015, 578–579, fn. 1, Fig. 15a, Tab. 1).

2) *Mochlos* (Görögország, *Kréta, Lasithi régió*). Túlnyomórészt dekorált, aranydiadémok a kora bronzkori Égeikum területén is megjelentek (Davaras 1975, 108–109), melyek lehetséges kapcsolata a Kárpát-medencei darabokkal korábban is felmerült (Makkay 1976, 281–283, fn. 215; Makkay 1985a, 66–67, 72; Makkay 1985b, 6–7, fn. 17). A példaként citált *Mochlos* esetén aranydiadémok nagy számban és változatosságban jelennek meg a Richard B. Seager által feltárt sírkamrákban (Tomb II, III) (Seager 1912, 22–40; Hickmann 2008, 352–368). E leletanyag kronológiai szempontból durván a Kárpát-medencei kora bronzkorról és az EBA2/Br A0-val állítható párhuzamba (Tomb II – EM II–EM III) (Hickmann 2008, 60–74; Kiss et al. 2019, 191). Eltérően a Lanfranconi-gyűjtemény példányával, a mochlosi diadémok gazdagon poncoltak, formai elemeiket tekintve változatosak és egyediségre törekednek. Néhány diadémon feltűnnek azonban hasonló tipológiai jellemzők, mint a lekerekedő végek, félvális alapforma vagy a többszörös, kisméretű, perforált rögzítő lyukak. Ebben a tekintetben a II. sírkamrából (1/2/3 komplexum, EM II–III) származó ún. „szem diadém” (*Eye diadem*) emelhető ki (9. kép 3). A példány nagyjából hasonló méretű a Lanfranconi-gyűjtemény diadémjával (hossz 29,5 cm, szélesség 3,5 cm, tömeg 11,57 g). Végei lekerekednek, három-három perforált rögzítőlyukkal van-

nak ellátva. Formailag ugyancsak nagyjából hasonló a Lanfranconi-darabhoz, alsó fele egyenes, felső része jobban felemelkedik. A többi mochlosi diadémhoz hasonlóan ez is díszített, pereme poncolt, központi részén két szem helyezkedik el (Seager 1912, 27, Fig. 9.II.5; Hickmann 2008, 352, Pl. 12). Talán a formai relációknál is érdekesebb a mochlosi diadémok állapota és kontextusa. Richard B. Seager a II. sírkamra kapcsán jegyzi meg, hogy „...and in one or two cases the diadems were rolled or folded up in a sort of tight packet.” (Seager, 1912, 34). Ez a jelenség analóg arra, amit a Lanfranconi-példányon láthatunk, mely valószínűleg önmagába hajtvá, kis csomagban került elő, vagy hasonlóan sírból, vagy depóegyüttesből. Ahogy erre mind Richard B. Seager és Jane Hickmann rámutatott, ez a jelenség Mochlosnál összekapcsolódik a halottak másodlagos pozíciójával; azaz a halottak osszáriumba helyezéseivel egy időben, a mellékleteket is manipulálták, rongálták talán egy átmeneti rítus keretében (Seager 1912, 32, 34; Davaras 1975, 111; Hickmann 2008, 64).

3) *Kültepe-Kanish, level Ia–b* (Törökország, *Kaysery tartomány*). A Kárpát-medencei késő rézkori/kora bronzkori diadémok anatóliai relációi a kutatástörténet folyamán korábban már többször is felmerültek (Bóna 1959, 55; Bóna 1965, 31; Makkay 1985a, 72; Makkay 1985b, 6–7, fn. 17). Ezen körön belül legutóbb Zuzanna Wygnańska nyújtott áttekintést adva a Kr.e. 4. évezred és 1. évezred 2. felére keltezhető leletekről (Wygnańska 2014). Az anatóliai és közel-keleti ékszerek közül formailag hasonlóknak tűnhet egy arany homlokpánt *Külteperől*, melyre Bondár Mária többször is felhívta a hazai kutatás figyelmét (Kulakoğlu, Kangal 2010, 300, No. 319; Bondár 2015a, 104–112, Fig. 4.1; Bondár 2015b, 5, 7. kép 111). A Lanfranconi-homlokpánt alsó fele egyenes, csak a felső része emelkedik (9. kép 2), csakúgy, mint a kültepei darab. Tipológiaiailag hasonlók a végeken is, amely mindkét tárgy esetén lekerekedő. Egyezést tapasztalunk a méretek tekintetében is, a Lanfranconi-példány kiterített hossza 27 cm, a kültepei darab 27,8 cm. Az arany homlokpántok közötti egyetlen eltérést a rögzítőlyukak kiosztásában, mennyiségében és méretében figyelhetjük meg. A kültepei pánt végén a közel-keleti darabokhoz hasonlóan egy-egy rögzítőlyuk (Wygnańska 2014), míg a Lanfranconi-gyűjtemény darabján ennek többszöröse látható. A kültepei homlokpánt esetén mindenképpen érdekes, hogy a tárgy milyen kontextusból származik. A példányt bemutató 2010-es impozáns török katalógusban egy koponyán láthatjuk, más az

arcot fedő díszekkel (Kulakoğlu, Kangal 2010, 300, No. 319), míg Tahsin Özgüç monográfiájában és publikációiban meglepően kevés és nem éppen *in situ* viseleti kontextusra utaló adatot olvashatunk róla: “Two types of gold diadems were found in cists of Kanish Karum levels Ia–b: 1. a long strip tapering at each end, which is pierced. The first is 21.5 cm. long and 3 cm. wide; the second, 27.8 cm. long and 2.9 cm. wide. It was left as an old, worn, piece in a robbed cist” (Özgüç 1954, 390; Özgüç 1986, 24). Mindenesetre a kültepei utolsó két Ia és Ib települészinten segítségével kronológiailag jól elhelyezhető a tárgy a több korszakos településen belül. Kültepe Ia–Ib, mind a hagyományos, mind pedig az új abszolút dátumok tükrében is a Kárpát-medencei középső bronzkorral (Rei Br A2/MBA1–2) párhuzamosítható (Meelaart 1957, 63; Barjamovic et al. 2012, 1–40, Fig. 11, Fig. 13; Manning et al. 2016, 6, 16–17, 19; Kiss et al. 2019, 191; Manning et al. 2020).

A kontextus és lelőhely ismeretének hiányában a Lanfranconi-gyűjteményben talált diadém további formai-tipológiai elemzése és összehasonlítása partalan. Gyakorlatilag bármelyik nagy „diadém régiót” (pl. Kárpát-medence, Ibéria, Anatólia, Égeikum) is nézzük, találunk hasonló tárgyat a meglehetősen változatos korú és stílusú leletanyagban (Hickmann 2008; Wygnańska 2014; Bondár 2015a; Murillo-Barroso et al. 2015). Ezek a hasonlóságok vélemény-

nyünk szerint nem direkt kulturális kapcsolattal, hanem inkább készítéstechnológiai okokkal magyarázhatók. A társadalmi változásokkal párhuzamosan mindegyik régióban kialakult egy kulturális igény, mely szükségessé tett egy különleges, reprezentatív és egyediségre törekvő tárgytípust, ez esetben az aranylemez fejdísz; amelynek a rézkor, kora/középső bronzkor technológiai szintjén viszonylag korlátozott számú logikusan elkészíthető és fejen hordható formai variációja létezik. Eszerint az adott készítéstechnológiai kihívásra, kulturális és „megrendelői igényekre” hasonló technológiai tudással bíró fémművesek egymástól függetlenül megegyező módon reagáltak. A formai összehasonlítás alapján jelenleg annyit állapíthatunk meg, hogy amennyiben a tárgy Kárpát-medencei, úgy leginkább a rézkorra, amennyiben a Kárpát-medencén kívül került elő, úgy valószínű, hogy a kora bronzkorra-középső bronzkorra keltezhető.

A tárgy jövőbeli vizsgálatában ebből kifolyólag az új archeometriai elemzések nagy fontossággal fognak bírni. Jelen tanulmányban kézi XRF analízis eredményei állnak rendelkezésünkre,³⁷ amely alapján a tárgy viszonylag nagy arany (Au) (81,1 tömeg%) tartalommal bír, emellett fő összetevője az ezüst (Ag) (17,2 tömeg%), illetve 1,7 tömeg%-ban a réz (Cu) (1. táblázat). A vizsgálat további mellékelemeket, illetve ónt (Sn) nem mutatott ki. Axel Hartmann kuta-

Sorszám	Leírás	Cu	Sn	Pb	Zn	Au	Ag	Fe	As	Sb	Al	Si	P	S
40/1895.29 bronzkori kard – bronze sword (Lanfranconi-gyűjtemény/collection)														
10363	alapfém 1	72,7	17,4	0,4	0,2	<k.h.	<k.h.	2,0	0,2	0,9	<k.h.	3,7	0,4	1,6
10364	alapfém 2	75,5	13,6	0,3	0,1	<k.h.	<k.h.	0,5	0,1	0,8	1,7	4,1	0,3	1,7
40/1895.1 rézkori csákány – copper axe (Lanfranconi-gyűjtemény/collection)														
10365	alapfém	97,0	<k.h.	<k.h.	0,1	0,1	<k.h.	0,1	<k.h.	<k.h.	1,0	1,1	0,2	0,3
40/1895 (Ő. 505) rézkori aranydiadém – golden headband (Lanfranconi-gyűjtemény/collection)														
10373	alapfém	1,7	<k.h.	<k.h.	<k.h.	81,1	17,2	<k.h.	<k.h.	<k.h.	<k.h.	<k.h.	<k.h.	<k.h.

1. táblázat A Lanfranconi gyűjtemény őskori tárgyai kézi XRF elemzésének eredményei. A kapott eredményeket tömegszázalékban tüntettük fel. <k.h. = kimutatási határ alatt. A kiugró Si-, Al-, Fe-, P- és S-tartalmak felületi szennyeződésből és korrózióból adódnak

Table 1 Chemical composition of the prehistoric objects of the Lanfranconi collection based on the handheld XRF analysis. The results are given weight%. <k.h. = below detection limit. The elevated Si, Al, Fe, P and S contents are due to surface contamination and corrosion processes

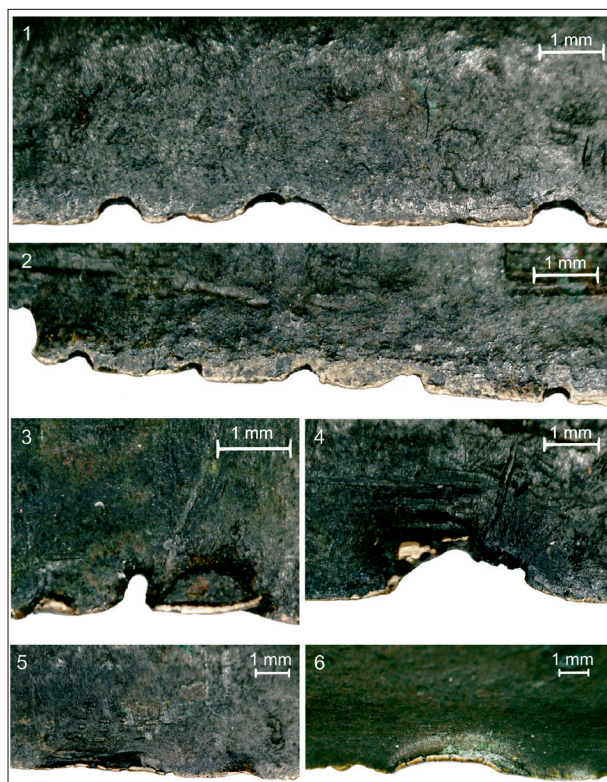
11. kép 1: A pozsonyi tőr kard; 2: A tőr kard felső része, 2020-as állapot (Rajzok: Szabadváry Tamás, fotó: Szenthe Gergely); 3: A tőr kard felső része, 19. századi állapot, másik oldal (Hampel 1896, 81, 19. ábra)
 Fig. 11 1: The rapier from Bratislava; 2: Upper part of the rapier, 2020 condition (Drawings: Tamás Szabadváry, photo: Gergely Szenthe); 3: Upper part of the rapier, condition in the 19th century (Hampel 1896, 81, Fig. 19)

tása nyomán az ón (Sn) hiánya alapján a tárgy nyersanyaga valószínűleg nem folyóból mosott arany, hanem elsődleges forrásból, azaz bányászott vagy felszínen gyűjtött termésaranyból áll (Hartmann 1968, 20; Mozgai 2017). Az Au-Ag-Cu elemösszetétel a balkáni és Kárpát-medencei elemzések tükrében utalhat elsősorban rézkori, de akár kora bronzkori eredetre is (Hartmann 1982, 37–43; Csedreki, Dani 2011). Fontos kiemelni, hogy a SAM vizsgálatok alapján ezüst és réz (Ag és Cu) megfigyelhető a várnai fejdíszek esetén is, igaz kisebb mennyiségben (Hartmann 1982, Au 4989, 5004, 5010, 5019). A lelet értékelésében mindenképpen előrelépést fog jelenteni a Lanfranconi-homlokpánt és hasonló Kárpát-medencei arany diadémok komplex, eltérő módszerekkel végzett elemátlitika összehasonlítása, mely felderíthetné a tárgyak közötti elemösszetételi kapcsolatot (Csedreki et al. 2010; Csedreki, Dani 2011; Mozgai 2017, 235–236).

A pozsonyi bronzkard [Tarbay, J. G.]

A gyűjteményben található bronzkard az úgynevezett nyéllapos 'vívótörök' (*Griffplattenraiper*) csoportjába sorolható; mely egy szervesanyag (fa, csont vagy agancs) markolattal ellátott elegáns formájú, keskeny pengéjű szűrő-vágófegyver (11. kép). A lelet előkerülési körülményeiről csekély adat ismert a bronzkori régészet számára. A fegyver állítólag Pozsonynál (Bratislava/Pressburg, Szlovákia) került elő a Duna medréből (Hampel 1895, 436; Hampel 1896, 18). A kard valószínűleg a Dunántúlon és délnyugat-szlovákiai Vág (Váh) folyó vidékén is megfigyelhető rituális, folyami, deponálási mintázat része (Szathmári 2005; Neumann, 2009, 102). Makroszkópos megfigyelések alapján a fegyver megmunkált készterméknek határozható meg. Élei mentén jól elkülöníthető kalapálásnyomok láthatók, melyek hidegkalapással és/vagy hőkezeléses lágyítással egyaránt készülhettek (12. kép 1). Használati nyomainak interpretációja a bizonytalan kontextus miatt nehezebb feladat, ugyanis nem zárhatjuk ki, hogy a tárgy megtalálói is manipuláltak a fegyvert, azaz vívtak vele, ami nem lenne egyedülálló eset a Kárpát-medencei késő bronzkori leletanyag kapcsán. Ugyanakkor a kard markolata szervesanyag markolat hiányában, jelen állapotában nehezen markolható stabilan, így ez a modern behatás a fegyver élettörténetében kevésbé tűnik valószínűnek. Az őskori használat mellett érvelnek továbbá a vájatos szegecslyukak is (11. kép 2), melyek intenzív és hosszú idejű használat eredményeként kophattak ki. Mikroszkópkamera segítségével a pengeél men-

12. kép Használat okozta sérülés nyomok a pozsonyi kard éle mentén. 1–2: Mélyedések csorbulások; 3: U-alakú csorbulás; 4: nagyméretű csorbulás gyűrődéssel; 5–6: Hajlások (Mikroszkópkamera felvétel: Tarbay János Gábor)

Fig. 12 Use-wear traces along the Bratislava sword's cutting edge. 1–2: Dents and notches; 3: U-shaped notch; 4: Large notch with material displacement; 5–6: Bows (Micrographs: János Gábor Tarbay)

tén alapvetően három sérüléstípust különíthetünk el: mélyedések (*dents*), U alakú csorbulások (*U-shaped notches*) és hajlások (*bows*) (12. kép). Mindhárom jellegzetes harci sérülés kardok esetén. Kísérleti régészeti kutatások alapján keletkezésük oka a pengék érintkezése támadó és védekező mozdulatok során (lásd: Bell 2019; van Gijn 2019; Hermann et al. 2020). A mélyedések kifejezetten a kard felső harmadában sűrűsödnek, erősebb becsapódástól keletkezett durva csorbulásnyom és hajlások a penge közepén figyelhetők meg. Az elemzés alapján a tárgy valószínűleg hosszú ideig használt darab lehetett mielőtt deponálásra került a Nyugat-Kárpát-medencei késő bronzkori kultúrák nagy és közös rituális terébe, a Duna folyóba.

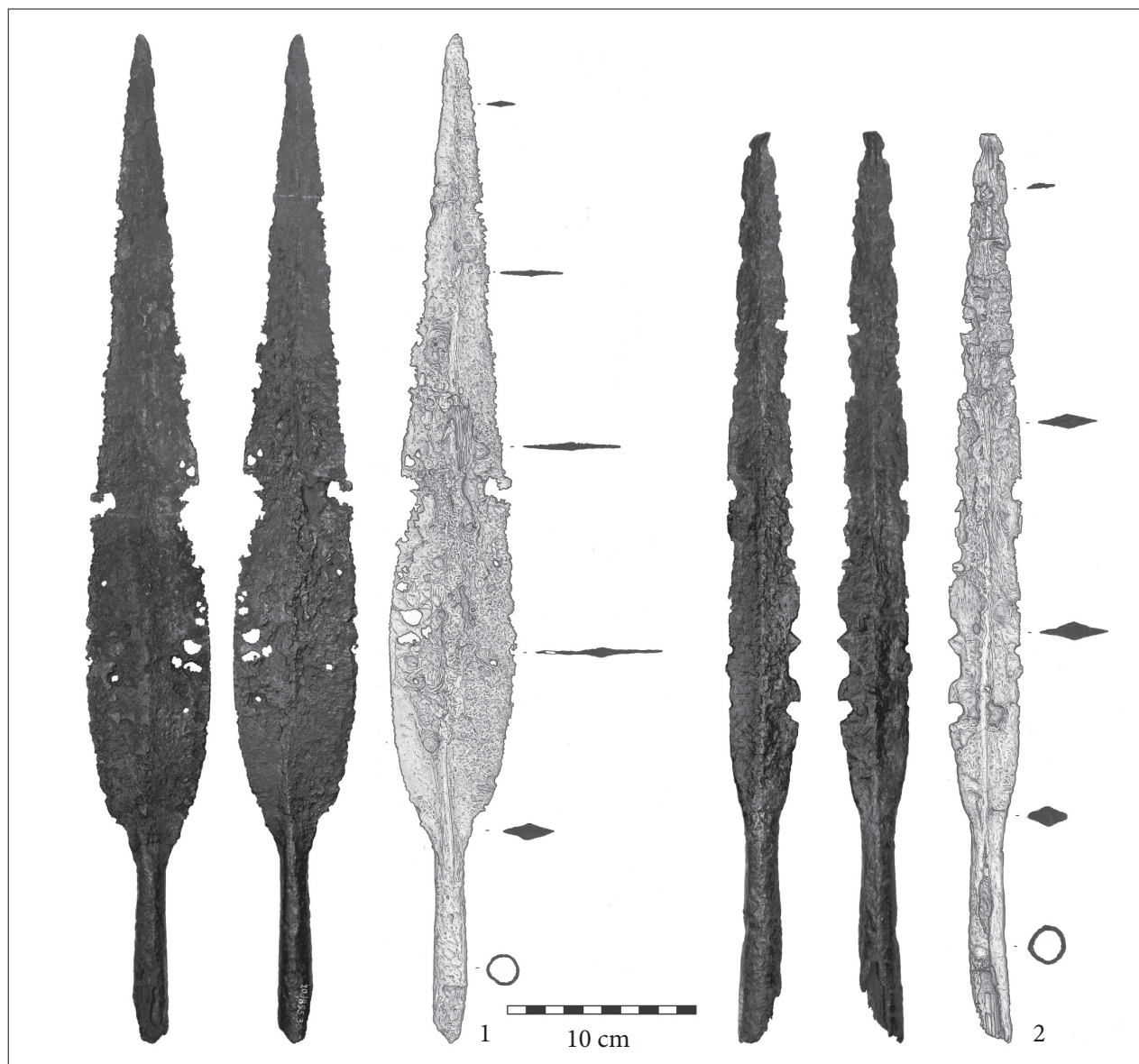
A műtárgy gyűjteménybe kerülését követően mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szakirodalomban egyaránt többször publikálásra került. Legelső közlését Hampel József nyújtotta a Bronzkor Emlé-

kei Magyarhonban III. kötetében (Hampel 1896, 81, 19. ábra). Munkáját több, az ún. „Sauerbrunn-Boiu-Keszthely” kardokkal foglalkozó tipokronológiai tanulmány követte (a fontosabb tanulmányokat lásd: Eisner 1933, 67, Obr. 6, 1; Nestor 1937, 170, Taf. 2, 3; Cowen 1966, 306, Pl. 19, 4; Hänsel 1968, 174, List 4, 9; Mozsolics 1968, 61, Fig. 2, 3). Prähistorische Bronzefunde kardkötetekben kétszer került publikációra, először 1975-ben Petr Novák csehszlovák kardokat taglalo munkájában (Novák 1975, 13, Pl. 6, 43), majd Kemenczei Tibor első Prähistorische Bronzefunde kötetében (Kemenczei 1988, 76, Taf. 47, 415). Műveiket a külföldi kutatás részéről egy újabb szintézis követte Bernhard Sicherl tollából (Sicherl 2004, 324, Pl. 3, 7). Tipokronológiai szem-

pontból jelenleg mérvadó besorolását Daniel Neumann adta 2009-ben megjelent rövid tanulmányában. Tipológiája alapján a pozsonyi kard a Boiu Ib formába sorolható, megmaradt díszítés mintái az Ib típusal hozhatók összefüggésbe, melynek keletkezése a Rei. Br B2–Rei. Br C1 időszakra, illetve bizonyos leletek esetében a Rei. Br C2-re tehető (Neumann 2009, 101, 106, 112, No. 27).

Késő vaskori lándzsahegy [Soós B.]

A Lanfranconi-gyűjtemény Magyar Nemzeti Múzeumba jutott tárgyai között két vaslándzsaát (13. kép, 2. táblázat) őriz az Őskori Gyűjtemény (Hampel 1895, 436). Az ismert kontextus nélküli, vas lándzsahegyek értékelése és kronológiai helyzetük megítélése elé

13. kép A Lanfranconi-gyűjtemény két vas lándzsahegye (Rajz: Szabadváry Tamás, fotó: Szenthe Gergely)
Fig. 13 The two iron spearheads of the Lanfranconi collection (Drawings: Tamás Szabadváry, photo: Gergely Szenthe)

több tényező is akadályt gördít. Ezek közül kiemelendő általános rossz megtartásuk, illetve azok a formai átalakulások, módosulások, amik használatuk során, vagy abból következően érik a tárgyakat. A szóban forgó két lándzsahegy többnyire ép állapotban maradt meg, így nem reménytelen a formai párhuzamok keresése. Sőt, épp a formai párhuzamok adnak lehetőséget arra, hogy megállapítsuk, Hampel eredeti keltezése csak az egyik (Ltsz.: 40/1895.30) lándzsahegy esetében tűnik helyénvalónak, a másik darab (Ltsz.: 40/1895.31) – rombusz alakú keresztmetszete és a penge vastagsága alapján (13. kép 2) – minden bizonnyal a kései avar korra keltezhető, és Csiky Gergely tipológiája szerint a P.III.C típus 1.e változatának képviselőjeként azonosítható (Csiky 2015, 127).

A valóban vaskorra helyezhető lándzsahegy (Ltsz.: 40/1895.30) élének babérlevélhez hasonló alakja (13. kép 1) a La Tène időszak lándzsahegyei esetében igen jellemző és gyakori, a gournay-i szentély lándzsahegyei alapján kialakított tipológiai rendszer szerint a tárgy az Ib variánshoz, azaz az alapforma hosszabb, 30 cm-es hosszúságot meghaladó darabjai közé sorolható. A forma számos lelőhelyről ismert a Kárpát-medence területén is, példaképpen megemlíthetők a mannersdorfi (Ramszl 2011, 157), a kleine hutweidei (Nebehay 1973, Taf. 9, 4), a magyarszerdahelyi (Horváth 1979, Pl. 19, 2), a szabadi (Horváth, Németh 2011, Fig. 7, 7–9), a pécs-vasasi (Maráz 2008, Abb. 3, 7), sajópetri (Szabó, Tankó 2018, 175) és ludasi (Szabó, Tankó 2012, 121) temető, illetve ismert egy hasonló alakú darab a dunaújvárosi Duna-mederből is (B. Horváth, Keszi 2004, 366. kép). Azonban ezektől a példányoktól és általában az alaptípus képviselőitől eltérően a Lanfranconi-gyűjteménybe tartozó lándzsahegy esetében nem lehet a vékonyra kalapált élek síkjából markánsan kiemelkedő, rombusz keresztmetszetű, éles középborlát megfigyelni. Ebben az esetben a középborlát kifejezetten laposan, helyenként alig észrevehetően emelkedik ki.

A közelmúltban I. Drnić kidolgozta Pannonia déli részének és az észak-balkáni régió késő vaskori lándzsahegyeinek tipológiai rendszerét. Ebben a vékonyra kalapált élek síkjából markánsan kiemelkedő, rombusz keresztmetszetű középborlát meghatározó jellegzetessége az 1. típus képviselőinek, melyek között az élek alakja alapján választ el változatokat. Eszerint a tárgyalt darab a 1.2 variáns, azaz az elnyújtott alakú lándzsahegyek közé sorolható, amelyeket a szerző az általa vizsgált régió temetkezései alapján a LT C1 időszaktól a korai császárkorig keltez. Az így kijelölt perióduson belül a Lanfranconi-gyűjtemény lándzsája vélhetőleg a LT C2–D1 időszakra helyezhető rövid köpűje és 50 cm-et meghaladó, jelentős hossza miatt (Dizdar 2013, 147; Dizdar, Drnić 2018, 79–81). Ezt a keltezést a kupinovi temető (Drnić 2015, Tab. 18, 1) és a sotini temető (Božič 1981, Tab. 9, 1) egy-egy lándzsahegye támasztja alá, ezek esnek formai értelemben legközelebb az itt tárgyalt példányhoz.

Római kori emlékek

Szobrászati emlékek

A 19. századi magyar műgyűjtés viszonylataiban ismert jelenség, hogy érdeklődése csak mérsékelt fokon mutatkozott a klasszikus, illetve római kori szobrászati emlékek iránt.³⁸ Az egyes darabok megszerzése leginkább az egyre kiterjedtebb hazai műkincskereskedelem, valamint külföldi utak (esetleges emigrációs időszak) során megejtett vásárlások révén volt lehetséges (Nagy 2013, 19–39).³⁹ A téma bővebb kutatástörténeti háttere – annak csekély (vagy annak ítélt) volta miatt – jelenleg is csak apróbb részleteiben ismert, így bővebb következtetések levonása még nem lehetséges.⁴⁰ Mindazonáltal a Lanfranconi-gyűjtemény fejlődésének időszaka már belenyúlik a 19–20. század fordulójának eltérő méreteket és minőségi különbségeket öltő, ellenben mégis egyre inkább fellendülő „polgári” műgyűjté-

Sorszám	Ltsz.	Tárgy	Leírás	Fe	Zn	Cu	Si	P	S
10361	40/1895.30	vaslándzsa	alapfém	85,3	5,4	0,1	0,2	7,9	0,9
10362	40/1895.31	vaslándzsa	alapfém	99,3	<k.h.	0,2	<k.h.	<k.h.	0,4

2. táblázat A Lanfranconi-gyűjtemény vaslándzsáin végzett kézi XRF elemzés eredményei. A kapott eredményeket tömegszázalékban tüntettük fel (<k.h. = kimutatási határ alatt). A kiugró Si-, P- és S-tartalmak felületi szennyeződésből és korrózióból adódnak

Table 2 Chemical composition of the iron spearheads of the Lanfranconi collection based on the handheld XRF analysis. The results are given weight% (<k.h. = below detection limit). The elevated Si, P and S contents are due to surface contamination and corrosion processes

sének emelkedésébe – jóllehet, a kollekció abszolút méreteit (esetleg a tulajdonos önmeghatározását) tekintve sokkal inkább tartozott az „arisztokrata” világ környezetéhez (Horváth 2015, 12–49).⁴¹

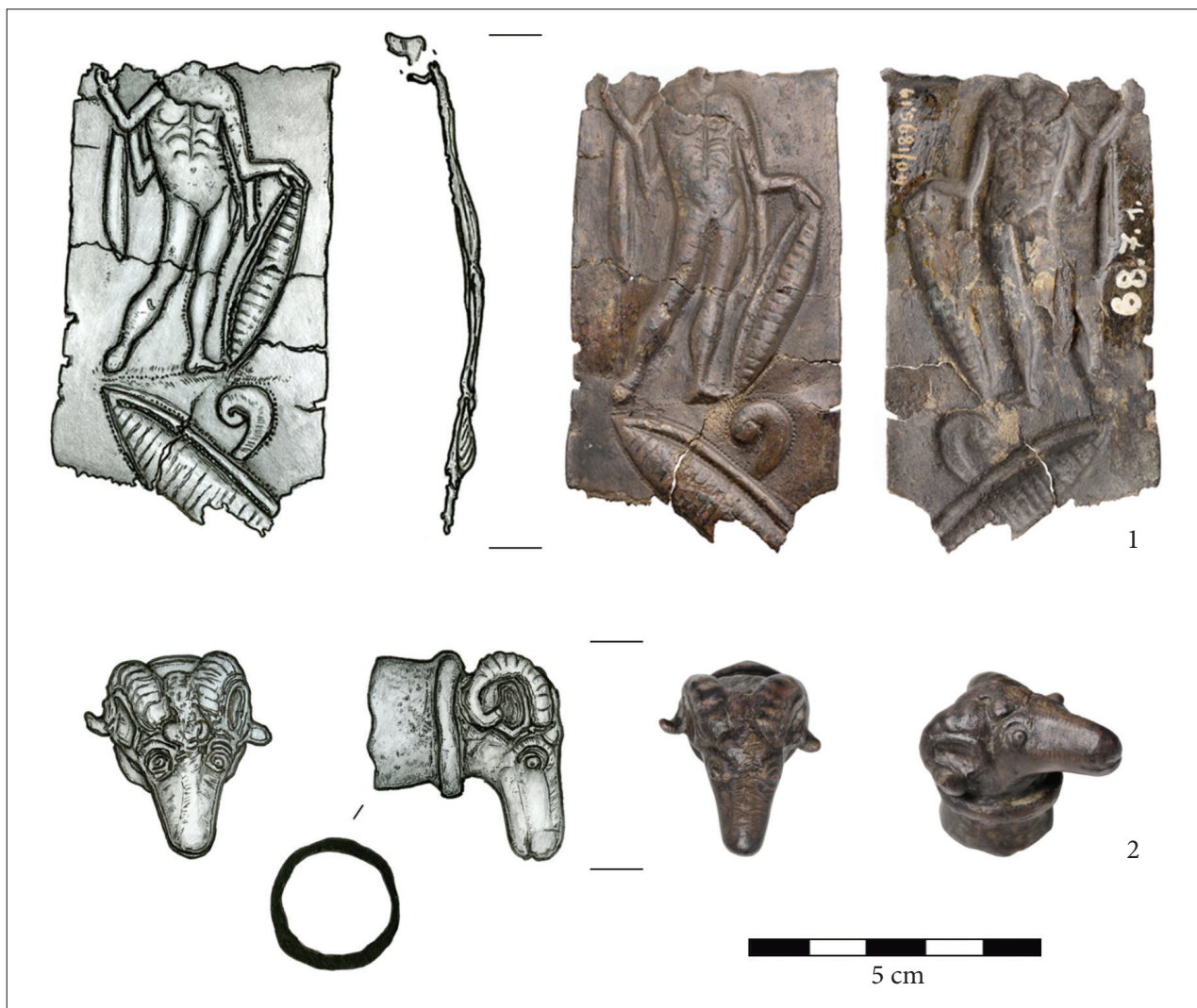
A Nerva büszt (Kat. 6) több szempontból is jelentős „újrafelfedezésnek” minősül, klasszicizáló voltától függetlenül. Az előképek ritkasága, illetve későbbi másolatok csekély száma mindenképpen hazai szinten fontos emlékké lépteti elő, melyet kvalitásos kivitele ugyancsak emel. Érdekes, egyben megválaszolhatatlan kérdés, hogy E. Lanfronconi választása miért eshetett éppen egy Nerva portréra, illetve tisztában volt-e újkori eredetével.⁴²

Itt az újonnan visszaazonosított két plasztika (Kat. 5–6) értékelő elemzése túlfeszítené e tanul-

mány kereteit, részletes, természettudományos vizsgálattal egybekötött értékelésüket máshol kívánjuk elvégezni.⁴³

Díszpáncéltöredék

A leltárkönyv által „figurális domborművel” ellátott „bronz lap”-ként leírt, töredékes és deformált trébelt lemez díszpáncélveret (mellpáncél) (Kat. 7, 14. kép 1) pár jobb oldali részét képezte (Garbsch 1978, 33–42; Borhy 2016, 12–16). A lemez eredeti szélességével nem rendelkezünk, a figurális mező kerete teljesen hiányzik, miként valószínűsíthető, hogy több mezőből állt, ebből fakadóan csak a középső (fő) és alsó képzőna részletét ismerjük. A lemezen ezüst-/fehér-fém futtatás vagy aranyozás nyoma nem figyelhető

14. kép 1: Római bronz díszpáncél (mellpáncél) töredéke Mars ábrázolásával; 2: Római bronz kosfej alakú fogó (?) töredéke (Kat. 7, 26, MNM-RR 1895.4019–20. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 14 1: Fragment of Roman bronze ‘cavalry sports’ breast plate with the representation of Mars; 2: Fragment of Roman bronze handle shaping rams’ head (Cat. 7, 26, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.19–20., photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry)

meg, a röntgenfluoreszcens vizsgálat (XRF) szintén nem mutatta ki a hátlap esetében, hogy a trébelések nyomvonalában ólomkitöltés lett volna.⁴⁴ Az ábrázolás Marsot jeleníti meg, aki kontraposztóban, kevéssé jól kivehető gravírozott és poncolt alapvonalon jobbra áll, testsúlya a bal lábra nehezedik. Az alak teste meztelen mell- és hasizmait gravírozással érzékeltették, karjai rosszul proporcionáltak, esetlen hatást keltenek. Jobb karján átvetett *paludamentum* látható, felemelt kezében lándzsát tart (melynek hegye nem látszik a törés miatt – ha eredetileg ábrázolták egyáltalán –, szárát nem jelenítették meg). Lefelé tartott bal karján szintén megjelenik a *paludamentum*, kezével élesen elnyújtott, mandula alakú pajzsot tart, melynek felületét párhuzamos vonalsorokkal érzékeltették, ellenben *umboja* hiányzik. Az alapvonal alatt egy szélesebb, hasonló módon kivitelezett, jobb láb irányába álló pajzs részlete látható poncolt keretben, melynek alapvonal felőli oldalából egy „palmetta-szerű” tárgy nyúlik ki. Mars feje teljesen letörött, nagyobb valószínűség szerint sisakkal ábrázolták, kérdéses, hogy a gyakoribb „befelé” vagy a ritkább, lándzsa irányába néző változat lehetett-e eredetileg (Borhy 1990, 304–305, Anm. 26). A felső mezőben – több párhuzam alapján – felvethető, hogy eredetileg egy sas szerepelt, jól lehet ennek megerősítése nem áll már módunkban (vö. Garbsch 1978, Taf. 34, 1–3, 5).

Ruhakapcsolótűk (fibulae)

A gyűjteményből összesen 13 fibulát válogatott ki Hampel J., ezek sorából jelenleg kilenc lehetséges (Kat. 8–21, 15. kép 1–7, 16. kép 1), tárgyak esetleges visszakeresése a leltári adatok hiányában minimális lehetőség nyílik, ebből kifolyólag lappangónak tekintjük őket. Az értékeléshez a tárgycsoportot hat eltérő formai típus alapján bontottuk meg.

Zoomorf fibulák (Cf. Almgren 229.; Patek G; Redžić XXVI. típus / 1. variáns). A gyűjtemény két fellelt tagját egy félpasztikus, mozgásban lévő („galoppozó”) ló figurát képező, kéttagú- és egy „kígyó” („S”) alakú, szintén kéttagú fibula (Kat. 8, 15. kép 1) képviseli. A leltárkönyvben említett további két, jelenleg lappangó ló alakú fibula bővebb adatok hiányában nem értékelhető.⁴⁵ Az áttört lótest közepes kvalitásúnak mondható, a szőrzetet, illetve az alapvonal füves sávját véséssel érzékeltették. A pasztikus-, illetve félpasztikus, utóbbiak esetében a megjelenítés szerint csoportosítható lófibula változatok *Noricum* és *Pannonia* területén közkedveltnek mondhatók, miként a birodalom más tartományaiban, így a keleti provinciákban és Afrikában is fel-

bukkannak (Patek 1942, 51; Gerharz 1987, Kat. 96, Abb. 15, 96; Berecz 1991, 166; Hattat 2020, 359, Nr. 1186). Közlebbi kontextusból, *Viminacium* temetőiből ismert egy analóg példány (G1-614. sír), melyet Marcus Aurelius caesar és Faustina Minor érmei kelteztek (Redžić 2007, 53, Nr. 272, T. 24, 272). A ló forma az állatalakos fibulák sorában is a leggyakoribbak közé tartozik; tartományunkban egyes darabok britanniai megjelenése kapcsán felvetődött, hogy azok *pannoniai* csapatok mozgásával juthattak el oda. Állatalakos fibulák, legközelebbi lehetőségként, Bratislava-Rusovce (Oroszvár, *Gerulata*) környékéről kerülhettek a Lanfranconi-gyűjteménybe, mint a hadsereg környezetében közkedvelt fibulátípus – nyilvánvaló módon, ez más provinciális darabok esetében szintén precedens lehet. Félpasztikus „vágató” ló formájú példány származik többek között a Rusovce mellett feltárt čunovoi (Dunacsún) villaépületből (Schmidtová et al. 2015, 272, Fig. 7, 1, lásd még Kolník 1984, Abb. 113). Pédányunk keltezése a rugószerkezet figyelembe vételével a kora császárkorra tehető; a rugó- és az állatalak állása alapján jobbkezes használatra készült (vö. Swift 2020, 192–194, Fig. 4, 10).

Az „S” alakú fibula (Patek H.2; Redžić XXIII; Sáró X.1.) részben zoomorf jellegű, részben pedig a „betű” alakú fibulák csoportjába sorolható (Kat. 9, 15. kép 2). A félpasztikus, két íves tagból összeálló „S” forma vége két azonos, srégen bordázott csúcsos zárásba torkollik, mely stilizált állatfejként (kígyó), esetleg levéldíszként is elképzelhető lehet. A tütartó testre merőleges kampót képez. A forma a birodalomban elterjedt, *Pannonia* és a szomszédos *Moesia* provinciában szintén megtalálható (Sáró 2014, 179; Hattat 2020, 338, Fig. 197, 171), egy 1–2. századi érmekkel keltezett *viminaciumi* temetkezés kapcsán S. Redžić megjegyzi, hogy *Moesia Superior* területén viszonylag ritka leletnek tartható (további ritopeki fibulát említve: Redžić 2007, 50, Nr. 264, T. 23, 264). Továbbá feltűnik a szomszédos *barbaricum*ban is (vö. Péterszögről: Csallány 1936, 81, XLII. t. 14). Érdekességként említjük meg, hogy a Lanfranconi-gyűjtemény előtt négy évvel korábban, Londonban előrvezett Egger Sámuel-féle kollekciónak ugyancsak tartalmazott egy-egy „S”-, illetve lóalakú fibulát, melyek lelőhelye az egykori történelmi Magyarország területére esik (Név Nélkül 1891, 26, Nr. 226, Pl. XVIII / 226).

Noricum-pannoniai szárnyas fibula (Almgren 238; Kovrig II. csoport; Patek A.1; Garbsch A238). A csoportot egyetlen bronz tütartólemez töredéke

15. kép Római kori fibulák. 1: Zoomorf (ügető ló) bronzfibula; 2: „S”-alakú bronzfibula; 3: Bronz noricumi-pannoniai szárnyas fibula töredéke; 4: Bronz egygombos erőprofilú fibula; 5: Bronz egygombos erőprofilú fibula; 6: Bronz térdfibula; 7: Bronz térdfibula (Kat. 8–9, 12–16, MNM-RR 1895.40.2, 4, 6–9, 12. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 15 Roman fibulae. 1: Bronze zoomorphic (galloping horse) fibula; 2: Bronze “S”-shaped fibula; 3: Fragment of a bronze Norico-Pannonian winged fibula; 4: Strongly profiled bronze fibula; 5: Strongly profiled bronze fibula; 6: Bronze knee fibula; 7: Bronze knee fibula (Cat. 8–9, 12–16, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.2, 4, 6–9, 12., photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry)

(Kat. 12, 15. kép 3) képviseli. Az 1–2. századra keltezhető típus döntő többségében helyi bennszülött nők viseleti elemét képezi, a képi ábrázolásokat kiegészítő régészeti adatok alapján gyakran párban hordták (Kovrig 1937, 8–11). Kialakulásuk az Alpok keleti zónájába esik, legnagyobb mértékben *Noricum* és

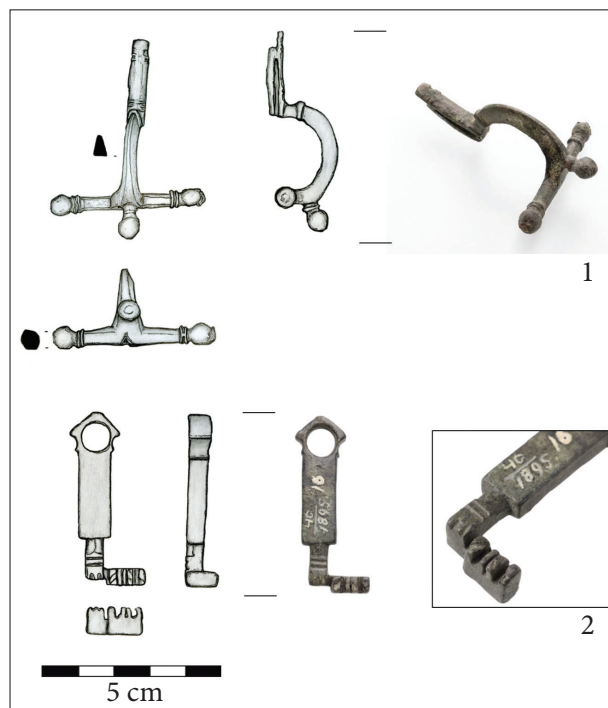
Pannonia területén terjedt el (*Aquincum*, Komárom-Szőny, Mannersdorf és Tataháza régóta ismert lelőhelyekre lásd: Patek 1942, 281, 305–306). Az itt bemutatott töredék rugószerkezete és kengyele teljesen hiányzik, így nem állapítható meg, hogy egy- vagy kéttagú volt eredetileg (mindkettő lehetséges).

A lemezen található rezgőtűdíszes („*Tremolierstich*”) keretbe foglalt, kombinált, szögletes csoportba rendezett „gombos” áttörések már előrehaladottabb periódusba sorolandók, elterjedési területük főleg *Pannonia* északi sávjában adatolt (Kovrig 1937, 10, II. T. 13; Patek 1942, 15, II. t. 3). A változat jelenlegi megfigyelések szerint jelentősebb arányban fordul elő a *noricum*i térségben, bár a gyűjtemény darabjának eredete ettől függetlenül nem állapítható meg.⁴⁶ A Lanfranconi-gyűjtemény pozsonyi volta miatt szóba jöhetnének Púchov-kultúra nyugat-szlovákiai térségeiből származó, *noricum*i hatást mutató fibulái is, ellenben ez valószínűtlenebbnek tűnik abból fakadóan, hogy ott a későbbi formák már nincsenek jelen (Pieta 2019, 279–280).

Egygombos, erősprofilú fibulák. A kiterjedt, több alcsoportra bontható, nők, férfiak és gyermekek viseleti elemeként egyaránt ismert ruhakapcsoló típust két fellelt fibula képviseli. Első példányunk (Kat. 14, 15. kép 4) egytagú, fedlap nélküli formát mutatja (Almgren 77; Berecz 5.C.a; Kovrig VIII; Patek D.3; Sáró IV.2.a), mely jellegzetesen elkülöníthető a kezdetleges trombita formát képező (mely más esetekben hátul behajló nyúlvánnyal is rendelkezhet), a rugószerkezettel való csatlakozásnál egyszerűen tagolt kengyel alapján. Mivel az egy- és kéttagú változatban egyaránt létező, fedlap nélküli egygombos fibulákhoz tartozik, kialakulása nagyobb valószínűséggel a római területeken kívüli, észak- / közép-európai germán (nem hivatalosan „*Szabad Germania*”) kultúrkörbe helyezhető (Almgren 1923, 39; Kovrig 1937, 49–51; Patek 1942, 40–41; Sáró 2014, 166).⁴⁷ Keltezése korai, 1. század utolsó harmada – legfeljebb 2. század vége között javasolt. Megtalálhatóak a mai Csehország, Szlovákia és Lengyelország területén, a római határon belül *Dacia*, *Noricum* és *Raetia* vidékéről ismert több, *Pannoniában* kisebb számban képviselt (Berecz 1991, 164–165, 169). A gyűjtemény darabja esetében felvethető, hogy az a *barbaricum*ból származik.

A másik példány (Kat. 14, 15. kép 5) ugyancsak a fedlap nélküli variációba tartozik (Almgren 84; Kovrig VIII; Patek A.5; Sáró IV.2.b), melyek rendszerint kéttagúak, az osztógomb lehet tagolt vagy tagolatlan, esetünkben a zárása lehet perem és gomb is. Kialakulása és elterjedése hozzávetőlegesen lefedi a fenti fibuláét, ellenben ez a változat elterjedt *Pannonia*-szerte is. Használata az 1. század utolsó harmadától a 2. századra terjed ki (Sáró 2014, 166–167).

Térdfibulák. A középső császárkor széles körben – gyakorlatilag a nyugati tartományoktól egészen *Syria*ig – elterjedt, ebből fakadóan lokális szinten is

16. kép 1: Római bronz öntött hagymagombos fibula; 2: Római bronzkulcs (Kat. 17, 22, MNM-RR 1895.40.13, 16. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadvary Tamás)
Fig. 16 1: Roman cast bronze crossbow brooch; 2: Roman bronze key (Cat. 17, 22, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.13, 16, photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadvary)

több-kevesebb diverzitást mutató, hatalmas csoportját képezik a térdfibulák, melyek nevüket a kengyel ívének jellegzetes alakjáról nyerték. A korábbi és jelenlegi kutatás is jellemzően katonai környezetben használt viseleti elemként azonosította őket, azonban megjegyzendő, hogy a sírkövek ábrázolásain leggyakrabban nőkhöz köthetők (vö. Riha 1979, 81; Berecz 1991, 165; Sáró 2014, 170, 160. jegyz.). A térdfibulákat általánosan rugós jellegű fedlappal rendelkező, illetve rugós, fedlap nélküli, rugótokos megoldású, valamint csuklós rugószerkezettel bíró alcsoportokra lehet legegyszerűbben bontani, mely természetszerűleg tovább árnyalható más jellegzetességek bevonásával. A gyűjtemény mostani állapota szerint két térdfibulát tartalmaz. Az egyik darab (Kat. 15, 15. kép 6) kéttagú, a hasábos húrhoroggal rendelkező rugót el nem fedő, keskeny, félköríves fedlappal, mely lépcső nélkül csatlakozik a „D”-keresztmetszetű kengyelhez, a zárása kicsi peremet képez, tűtartója nyújtott téglalap alakú (Almgren 247; Merczi B/1–2; Riha 3.12.1–4; Sáró VII.1.b.1.a). A forma elterjedt, kirívóbb eltérést a rugószerkezet szélesebb volta képez, melyet nagyobb arányban takar el fedlap, esetlegesen a *pannoniai* trombitafi-

bulákkal mutatva hasonlóságot. A felső állású húrhorog és felső húrozású rugószerkezet, valamint az „S”-alakban ívelő kengyel a *norciumi-pannoniai* területek jellemző vonásait tükrözi. A keltezés tekintetében legvalószínűbb a Hadrianus/Antoninus-kor – 3. század időszakának lefedése, egyes felvetések szerint kitolható a 4. századig is.

A másik példány (Kat. 16, 15. kép 7) (cf. Merczi B/21; Sáró VII.1.b.4) szintén kéttágú, fedlapja jellegzetes, szögletes formát képez, a szélesebb, felső állású húrhoroggal ellátott rugót nem fedi el. A szögletes kengyel csaknem derékszöveget zár be, tűtartója nyújtott téglalap alakú, zárása tompa perem. A változat elterjedése az újabb kutatások szerint inkább jellemző *Moesia Inferior* és *Superior*, valamint *Dacia* tartományokra, *Pannoniában* ugyancsak megtalálható (példákkal: Merczi 2011, 23, 47, Kat. 148; Sáró 2014, 173, Kat. 89–90). Darabunk esetében kissé kirívóbb a szögletes keresztmetszet, illetve a szinte merőleges kengyelállás, utóbbiak közül ez inkább a „germán” térdfibulák sajátja, habár a keresztmetszet formája többségében itt sem egyeztethető (Merczi 2011, 47–48, 358. jegyz.).⁴⁸

Hagymagombos fibulák. A leltárkönyvi bejegyzés három tárgyat említ „T alakú formák” között, ezek közül egy példány (Kat. 17, 16. kép 1) lelhető fel jelenleg is, mely az öntött bronz hagymagombos fibulák közé sorolható. Sajnos nehéz meghatározni, hogy a többi darab is ténylegesen ezt a típust képviselte-e, minthogy a korszakban más (a mai tipológia alapján már nem ide tartozó) formákat is illettek a megjelölés alatt (pl. csuklós túszerkezetű „T”-fibulák, számszerű alakú fibulák, bizonyos esetben bármely spirálkaros típus [lásd alább] stb.), így azonosításukat bizonytalanak tartjuk (Kat. 18).

A hagymagombos fibulák számos nagymérvű és értékes munkát produkáló szakirodalmában nem egyszerű egy adott tipológiai szisztémát követni, így a tárgy általános jellegénél fogva, a bővebb értékelést mellőzzük (áttekintésképpen, a mérvadó tipológiai besorolások közül: Berecz 15. típus; Keller 1B típus; Kovrig XIII. csoport; Patek K.2; Pröttel 1B; Paul 1; Riha 6.5.1; Swift 1). A kizárólag csuklós szerkezetű forma jellemzője a többségében hatszög metszetű kereszttag (ritkább esetben nyolcszög), a gömbök kerékek vagy gerezdelték (előttük legtöbb esetben gallér található). A kengyel általánosan nyújtott trapéz metszetű, gerincén sokszor vésett díszítés (fogazás, vonaldísz, apró rekeszek kialakításával berakást tartalmazhat) fut. A tűtartó és a kengyel közvetlenül, illetve nyakkal (és gallérral) is kapcsolódhat. A tég-

lalap vagy elnyújtott trapéz alakú tűtartó általánosan „D” keresztmetszetű, felületén vésett díszítés foglal helyet (Keller 1971, 32–33, 35, Abb. 11, 2; Pröttel 1988, 349–352, Abb. 1, 6; Riha 1979, 172–173; Swift 2000 13–15, Tab. A). A döntő többségében férfiakhoz köthető, rendszerint jobb vállon, köpeny rögzítéseként hordott viseleti elem a Duna-vidéki és nyugati tartományokban elterjedt, így *Pannoniában* szintén nagyobb arányban fordul elő a *limes* vonalán túlmenően, a provincia belső területein is;⁴⁹ a barbaricum leletanyagban előfordulása mérsékelt (Madaras-Halmok: Kőhegyi, Vörös 2011, 137, 280, 263. kép, 101. t. 6). Használatának fő ideje a 280–320 közötti évekre tehető.

Számszerű alakú fibula („Armbrustfibeln”). A gyűjteményből rendelkezünk egy bronz számszerű alakú fibulával (Kat. 19, 20. kép 1) (Almgren 174–177; Riha 3.9). A forma jellegzetes, kéttágú, 4+5 menetes, hátsó állású rugószerkezete egyszerű, gomb nélküli. A lapos kengyel sima, köríves metszetű, lemezes jellegű, rátétdíszsel nem rendelkezik, a tűtartóval való tompaszöveget bezáró zónában elmosódott bordasorok figyelhetők meg. A tűtartó a gyakran előforduló szögletes, (nyújtott) romboid és háromszögzárású változatok közül az utóbbit követi, a kengyel irányából szélesedve. A háromszög formájú tűtartó zárással rendelkező számszerű alakú fibulák eredetét, gyakori felbukkanásuk nyomán, a korábbi kutatás az Elba-vidékre helyezte, ebből fakadóan a mára bizonyos mértékig meghaladott, „elbai fibula” csoportot alkották meg (Peškar 1972, 129; Riha 1979, 83; Schmidt, Bemann 2008, 193–433; Heynowski 2016, 90, Nr. 3.22.2). A típus tényleges észak-európai eredete valószínűsíthető, ellenben széles körben elterjedtek a mai Közép-Németország és Csehország területén, eljutnak a szlovákiai régióba is. Kialakulás tekintetében több elképzelés is napvilágot látott, melyek között szerepelt az aláhajtott lábú fibulákkal való kapcsolat, valamint a római provinciális formák átvétele; a római vonatkozásban szerepelt a háromszög alakú, nyújtottabb zárások párhuzamba állítása viláskengyelű fibulákkal (Almgren 1923, 86–87; Peškar 1972, 130–131; Riha 1979, 83; Droberjar 2017, 210, Obr. 10, 10;). Keltezése a 3. század középső harmadától a 4. század első feléig valószínűsíthető. A tárgy provinciális környezetben való ritkább felbukkanását tekintve, nagyobb eséllyel *barbaricum* lelet, a Lanfranco-gyűjtemény kapcsán Ortway T. közléséből tudjuk, hogy pozsonyi lelőhellyel (Klarissa-utca, csatornázás során) került fibula a kollekcióba, jól lehet ezeket „rómaiként” említi (Ortway 1892, 41).

Berakásos veret

A gyűjtemény egyetlen példányát egy email berakásos övveret (Kat. 25) képviseli. A töredékes, nyújtott téglalap alakú veret letört zárása nagy valószínűséggel csuklós szerkezetű csatszerkezet illeszkedett, mely a csatkeret rögzítésére szolgált. A háromszög alakú rekeszek alkalmazásánál általában élénkebb vörös, narancssárga és zöld színű berakást alkalmaztak, ezzel egybe vág, hogy a leltárkönyv megjegyzése szerint ennél a darabnál is eredetileg vörös email volt látható (Sellye, Bónis 1988, 34. Analóg, ép övveretet ismerünk *Brigetioból*, valamint a MNM egy újraleltározott, ismeretlen darabot is őriz, ami kiegészíthető még két újabban bekerült verettel Sellye 1939, 3. T. 11, 14. T. 1–2; Sellye, Bónis 1988, 34, 73–74, 23. kép, 1–3).⁵⁰ A tárgy keletkezése nagyobb eséllyel a 2. század első felére tehető, lelőhelye talán *Pannonia*.

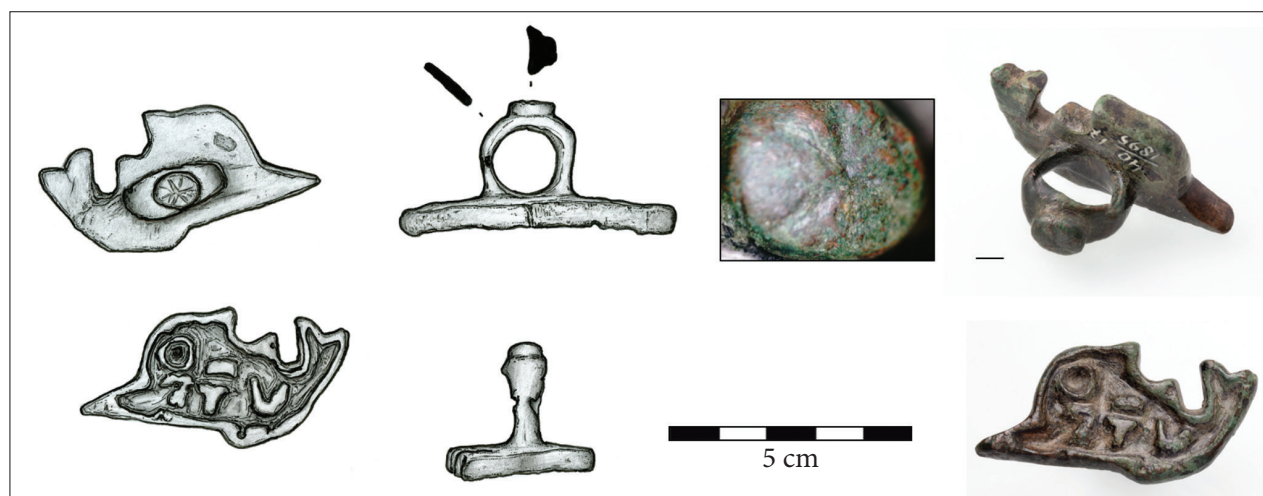
Bronzbélyegző

A múzeumba jutott gyűjteményrész fontos elemét képezi a „delfin” alakú, ép, kellemes zöld patinával rendelkező bronzbélyegző (Kat. 24, 17. kép). Meglétén talán kevésbé lehet csodálkozni, hiszen több nagy hazai magángyűjteményben bukkantak fel hasonló leletek, vélhetőleg feliratos voltak sokak érdeklődését vonzotta.⁵¹ Ezekből az anyagokból nem kevés példány jutott szerencsénkre közgyűjteménybe. A MNM legkorábbi szerzeményei közé egy *brigetioi* darab, egy nemrégiben visszaazonosított töredék, valamint egy régen közölt, DOMITI / MAXI / MINI ☿ (*Domiti / Maxi / mini ☿*) feliratos pecsét sorolható. Vadasi Jankovich Miklós hatalmas gyűjteményéből a

múzeum nyolc római korra keltezett bronz bélyegzővel gyarapodott 1852-ben, ezek sorában találunk két-séget ébresztő eredetiséggel bíró példányt is. További jelentős gyarapodás származott Ráth György 1874-ben múzeumba került hatalmas gyűjteményével.⁵²

A jelenleg nagyobb számban ismert fémből (főként ólomtartalmú bronz, illetve ólomtartalmú réz) készült bélyegzők egyben öntöttek, felületükön vésséssel finomítanak; az öntési eljárás egyenetlenségei darabunk lapján is nyomon követhetőek.⁵³ A test leggyakoribb esetekben négyszögletes (téglalap), sokszög alakú, mely kiegészül figurális ábrázolásokkal is, köztük nagyobb számban bukkannak fel lábfej, *pelta*, levél, „S”, esetleg hal formák. A feliratok többségükben „pozitívak” (a keret síkjával egyvonalú, esetleg keret nélküli), jóllehet „negatív”, mélyített változatban is előfordulnak. A feliratok, a bélyegzés menetének megfelelően, gyakran retrográd alakban fordulnak elő, hosszuk, függően a bélyegző méretétől, egy és három sor között mozog.⁵⁴ A feliratok általában személy-, város-, tartományneveket tartalmaznak, utalhatnak kereskedelmi, katonai, közigazgatási vagy vámkörzetekkel kapcsolatba hozható eljárásokra (Pucci 2001, 137–190). A latin mellett nem kevésszer jelennek meg görög (illetve kevert görög-latin) betűs szövegek; a többletet képező személynevek (a *cognomen* mellett kiegészülve a *nomen gentile* és *praenomen* alakok is gyakran szerepelnek) *nominativus*, *dativus* és *gentivius* (utóbbiban nagyobb arányban) alakban találhatóak meg.⁵⁵

A Lanfranconi-gyűjtemény bélyegzőjének felirata nehezen oldható fel, mely - / VTT összetételre em-

17. kép Delfin alakú római bronzbélyegző fogóval (Kat. 24, MNM-RR 1895.40.17. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 17 Roman handled dolphin-shaped bronze stamp (Cat. 24, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.17, photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry)

lékeztetnek a legjobban, esetlegesen görög kontextusban értelmezhető (Γ). A valószínűleg képlékeny anyagba nyomott bélyeg ezen felül kölcsönhatásban áll a bélyegző zoomorf vonatkozásával, az erősen mélyített, ovális alakzat inkább a delfin szemét képezte „negatívban”, melynek lenyomata kúp/csonkakúp jelleget formált (akár a felső sor „-” karaktere szintén alkothatja az uszonyt – pozitívban). A fogó korongszerű kiemelkedésén egy hétágú, vésett, „csillagszerű” alakzat jelenik meg. Különböző ábrázolások más bélyegzők fogóin is feltűnnek. Talán legegzaktabb példaként említhetjük meg a boscorealei, vélhetőleg *P. Fannius Synistor* által építetett villakomplexum fürdőjében talált ép bronz bélyegzőt, melyen $L \cdot H^{\wedge}ER \cdot FLO$ ($L(ucius) \cdot H^{\wedge}er(ennius) \cdot Flo(rus)$) felirat áll.⁵⁶ A karakteres, széles felületű fogóba egy jól kivehető *caduceust* véstek bele, mely talán összefüggésben áll azzal, hogy a villa területén bor- és/vagy olajkészítés is folyt, melyet a kereskedelemben értékesítettek (MMA 30.11.12. ltsz. alatt, lásd: Bergmann 2010, 14, Fig. 26). Darabunk tekintetében a fogó vésete, illetve a felirat (melynek esetleges görög számjegyként való meghatározása szintén nem mérvadó) sem visz közelebb az értelmezéshez (Tóth 1981, 160). Analóg hal- és delfin alakú bélyegzőkön latin és görög személyneveket⁵⁷ találunk leggyakrabban, kilétük (és a bélyegzés okának) azonosítása kétséges. A keltezését illetően talán egy szempontot vehetünk óvatos mérlegeléssel figyelembe: a fogó (17. kép) feltűnő, kissé nyújtott, „csapott”, fej irányába szélesedő karikával rendelkező gyűrű hatását kelti, melynek korong alakú feje a karikából kiemelkedik. A tényleges gyűrűforma 3. század elejétől javasolt fejlődése jól nyomon követhető, mivel a korábbiaktól eltérően, a test és fej közötti kapcsolat markánsan más tendenciákat mutat (vö. Facsády III/c típus, lásd: Facsády 2009, 30–31, 1. t.), ebből fakadóan érdemes felvetnünk, hogy a változások – akár akaratlanul is – egy teljesen más tárgytypus megjelenítésében bizonyos fokú hatást váltottak ki.⁵⁸ A gyűjtemény bélyegzőjének *pannoniai* eredetét igazolni nem tudjuk, keltezése feltételelesen a 3. századtól valószínűbb.

Figurális bronzfogó

A kosfejet megjelenítő bronz plasztika (Kat. 26, 14. kép 2) hiányos. A tárgy első látásra egy kézmosókészlethez tartozó edény (*trulleum*) különöntéssel készült és forrasztással az edénytesthez illesztett fogójának részét képezhette (Nuber 1973, 138–143). A gyűrűtag után következő üreges bemenet sima, kannelúrálás vagy egyéb felületkép-

zési forma nem látszik rajta (Radnóti 1939, 74–75) vastagsága összevethető más nyelek méretével. Kissé bizonytalanító tényező, hogy a kosfej csaknem merőleges szögben áll a nyéltesttel, mely szokatlanabb megoldásnak tekinthető. Végző soron nem lehet elvetni azt sem, hogy esetlegesen valamilyen rúdra húzható díszített zárótagról van szó, melyek azonosítása (például fém kocsitartozékok) gyakran nem egyértelmű (vö. újonnan előkerült *brigetioi* groteszkfejes plasztikával: Bartus et al. 2018, 76, 78, Fig. 18).

Kulcs és figurális lakat

Az egyetlen kulcs ép, bronzból készült példány (Kat. 23, 18. kép, 1–3), háztetőszerűen kialakított körülettel, a száralsóval derékszöget bezáró, híjazott szakáll a római korban leggyakoribbnak mondható, ún. tolózáras jellegű mechanizmushoz tartozó példányt feltételez („L”-alakú kulcslyuk). Méretéből fakadóan átlagos, 90 fokos elfordítással működésbe hozható zárnyelvhez illeszkedett. Az általánosan használatban lévő forma bővebb keltezési lehetőséget nem nyújt, megfeleltethető a *pannoniai* anyag kapcsán Gáspár D. által meghatározott IV. típusnak (Gáspár 1986, 47–49).

Izgalmas darabnak minősül a kb. „D” formát képező, stilizált férfi (?) fejjel / arcmaszkkal ellátott bronzlakat, melyet Gáspár Dorottya és Salamon Ágnes közölt már korábban (Gáspár, Salamon 1986, 215, Kat. 19, 8. kép). A viszonylag gyakoribbnak tűnő „arcos” díszű (legtöbbször férfi-, női- és *Medusa*-fő) lakatok mellett jóval ritkábbnak tűnnek a nagyobb méretű, egységes stílusú, jellegzetesen nyújtott, minimálisan kidolgozott félplasztikus emberi arcot ábrázoló darabok (melyek funkcióban lehetséges, hogy hasonlóan apotropaikus rendeltetést testesítenek meg).⁵⁹ A római lakatok esetében többféle zárszerkezethez tartozó kulcsformát is megfigyeltek, ellenben ennél a változatnál látszólag kizárólag egy bemenetes, vastagabb lapkával rendelkező formát alkalmaztak. A tárgyalt darab legközelebbi párhuzamát az 1874-ben a MNM-ba került Ráth György-gyűjtemény talán összetartozó párt alkotó két példányában lelhetjük meg (18. kép 4).⁶⁰ A jó fenntartású, sötét tónusú patinával fedett bronz lakatrészek rendelkeznek a különálló, látszólag emberi kézben hegyes tárgyat fogó taggal, melynek a lakattestbe illeszthető, szinte derékszögben álló oldala lapos, téglalap alakú keskeny nyelvet képez, ami talán más (nemcsak római korra korlátozódó) zárszerkezetekhez hasonló mechanizmus szerint, „beakadva” rögzült (Gáspár, Salamon 1986, 215, Kat. 16–17).⁶¹ A Lanfranchi-gyűjtemény

18. kép 1: Római (?) bronz figurális lakat (Kat. 23, MNM-RR 1895.40.15. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás); 2: Archív felvétel a figurális lakatról, hátlapján „kovakő” (?) töredékkal (Gáspár, Salamon 1986, 8d kép alapján); 3: Figurális lakat oldallap díszítésének mikroszkópos felvétele (fotó: Tarbay János Gábor); 4: A Ráth György-gyűjtemény római (?) bronz figurális lakatja (MNM-RR 1874.1.318a ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit)

Fig. 18 1: Roman (?) figural bronze padlock (Cat. 23, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.15, photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry); 2: Archive photo of the figural padlock, representing the “silex” fragment on its back (after Gáspár, Salamon 1986, Fig. 8d); 3: Side decoration of the figural padlock (micrograph: János Gábor Tarbay); 4: Roman figural bronze padlock from the György Ráth collection (Inv. Nr. MNM-RR 1874.1.318a, photo: Judit Kardos)

darabjánál a zárszerkezet teljesen hiányzik, csak korróziós folt figyelhető meg, azonban, mivel minden egyes ismert darab az említett megoldással készült, itt is ezt kellene feltételeznünk. Korábról annyi ismert, hogy a tárgy bizonyos „kovakövön” volt rögzülve, melyről rendelkezünk restaurálás előtti fényképpel, jelenleg csak (vas)oxidos nyomok láthatóak. A két gyűjtemény tárgyaiban apró részletek egyezését is megfigyelhetjük, mint amilyen a test előlapján és oldalán elhelyezkedő pont-kör motívumok sorozata. Anyaguk összetétele már korántsem ennyire homogén: a Ráth-gyűjtemény egyik példányánál a réztartalom nagyobb, de mindhárom tárgy ólomtartalmú bronzból készült (itt ugyancsak érdemes még említést tenni a kiugró ólomtartalomról, lásd: 3. táblázat). Természetszerűleg vetődik fel a kérdés, hogy a tárgyak tekinthetőek-e eredetinek, ebből következőleg római korinak? Mindhárom tárgyon elvégzett kézi röntgenfluoreszcens vizsgálat alapján (lásd alább 3. táblázat) nem fogható meg egyértelmű modern kori hamisítás nyoma (legalábbis az adatokból ezt gyanítani nem lehet), a Ráth-gyűjtemény két darabja elég nagy valószínűséggel összetartozik, nyilvánvaló karakterbeli egyezések mellett ezt erősíti a teljesen összefüggő sötét tónusú patina jelenléte.⁶²

„Stílus” szempontjából a nyújtott, maszkyszerű, karakteres mandula alakú szemek, háromszög alakú orr, illetve széles száj karakterét sem feltétlenül egyszerű meghatározni. Hasonló megjelenítést láthatunk például vaskori maszkos fibulákon, ahol a túldimenzionált, nyújtott mandula alakú szemek szintén karakteresek, az orr háromszögyszerű (unterhauseni

bronzfibula: van Endert 1991, 75–82, Abb. 2; dák jellegű antropomorf fibulák: Rustoiu 1999, Abb. 1–2). A pont-kör motívumok megjelenése (18. kép 3) egy bizonytalan besorolású tárgyon véleményünk szerint nem bír bizonyító erővel. Némi fogódzópont, hogy Párducz Mihály adata szerint (Párducz 1944, 25, LIII. t. 13a–b; Gáspár, Salamon 1986, 212) Kecskemét-Ladánybene környékén, állítólag szarmata temetkezésből került elő egy hasonló példány, mely jelenleg lappang. Szintén analóg, ismeretlen körülmények között napvilágot látott lakatot találtak Esztergomban.⁶³

Az időrendi bizonytalansághoz hozzájárul (bár nem feltétlen erősíti), hogy a Római Gyűjteményben még találunk másikat, keltezés tekintetében kérdéseket felvető figurális lakatot is. Egy stilizált félplasztikus lóalakot képező, szerkezet nélküli fedlap számos analógia alapján 11–13. századba tehető, eredete bizonytalan.⁶⁴ Egy pávatest alakú, ép lakatot sokáig fibulaként képzelték el egy kevésbé beazonosítható, négy lábú állatot formázó darabbal együtt, melyeknek még szimbolikus, ókeresztény vonatkozása is felmerült.⁶⁵ Wilhelm Albert Grempler (1826–1907) német őstörténész kis-ázsiai útja során, Smyrnában szerzett hal alakú lakatból kiindulva helyesen következtetett a múzeum anyagában megtekintett tárgyak funkciójára, ezáltal a korábbi feltételezést eloszlatta (jelenleg lappang, vö. Grempler 1891, 1a–b ábra). Az említett tárgyak közül – bár korszakukat szűkebben nem határozták meg akkor sem, jól lehet „keresztény” voltak legalább a 4–5. századtól felfelé lehetővé tette keltezésüket (Pulszky 1897, 258) –

Sorszám	Leírás	Cu	Sn	Pb	Zn	Fe	As	Sb	Al	Si	P
MNM-RR 40/1895.15 figurális lakat – figural padlock (Lanfranconi-gyűjtemény/collection)											
10366	alapfém	39,2	8,6	29,0	0,2	3,3	1,0	0,3	2,7	7,7	8,1
MNM-RR 1/1874.319a figurális lakat – figural padlock (Ráth György-gyűjtemény/collection)											
10368	alapfém	53,1	14,6	21,1	0,2	0,9	0,8	0,2	2,4	3,7	2,7
MNM-RR 1/1874.319b figurális lakat – figural padlock (Ráth György-gyűjtemény/collection)											
10367	alapfém	71,2	5,7	10,1	1,1	0,4	0,5	0,1	2,0	7,4	1,2

3. táblázat A Lanfranconi- és Ráth György-gyűjteményekben található római (?) figurális lakatok kézi XRF elemzésének eredményei. A kapott eredményeket tömegszázalékban tüntettük fel. A kiugró Si-, Al-, Fe- és P-tartalmak felületi szennyeződésből és korrózióból adódnak

Table 3 Chemical composition of the Roman? figural padlocks of the Lanfranconi and György Ráth collection based on the handheld XRF analysis. The results are given weight%. The elevated Si, Al, Fe, and P contents are due to surface contamination and corrosion processes.

mindegyik nagyobb valószínűséggel a korai középkorba, esetlegesen bizánci kultúrkörbe helyezhető. A Lanfranconi- és Ráth-gyűjtemény darabjai eredetének kérdését nyitva hagyjuk, a császárkori keltezését feltételeesen elfogadjuk – ezen újabb régészeti kontextusban pontosan megfigyelt leletek felbukkanása a jövőben módosíthat.⁶⁶

Kerámia

A kerámiaanyag terra sigillata tányérja (*catillus*) (Kat. 29, 19. kép) jelenleg újraleltározva található meg a gyűjteményben, kvalitásos, ép voltából fakadóan az 1937-es állandó kiállítás részét képezte. Darabunk egyértelműen az Észak-Itáliában elterjedt (applikált díszű) terra sigillata csoportjába sorolható (Atlante X. forma – lásd: Conspectus 1990, 86, Form 20.4). A *pannoniai* leletanyag gyűjtését még Vágó E. kezdte meg, kimerítő értékelésüket Gabler D. nyújtotta az elmúlt évtizedekben (Gabler 1994, 157–168; Gabler 2000, 75–81), példányunk az irodalomban regisztrált darab.

A tálforma a kései Augustus-korban jelenik meg először, virágkorát Nero és a Flavius-dinasztia idején éli, valamint jól keltezhető leletek származnak *Ostia domitianusi* rétegeiből (Conspectus 1990, 86; Gabler 1994, 162). A fentebb említett applikált díszítésen túlmenően fő jellemző a vertikálisan kialakított perem. Utóbbinak változása az idő előrehaladtával fontos tényező lehet: a későbbi példányok fala általánosabban vékonyabb, tagoltságuk megszűnik, ezek a vonások a Lanfranconi-gyűjtemény tányérjára is illenek. Szintén a datálásban segít a talpgyűrű fejlődése, a karakteresen kialakított formák inkább a kései darabok sajátja, jóllehet, az egységes értékelés nem minden esetben állja meg a helyét (Gabler 1994, 162–163, 2. jegyz.).

A *planta pedis*ben látható C·T·SVC bélyeg a keret karcsúbb alakja és a „C” betű meghosszabbított szárainak vonatkozásában ismert, regisztrált típusba tartozik (CVA 2028 [1888].3). A több változattal képviselt *tria nomina* feltehetőleg egy *libertus* státuszú (*Gellius*-féle műhellyel kapcsolatban álló *Successus* [?]) mestert takar, akinek áruja főként Észak-Itália nyugati területeire, valamint *Aquileian* keresztül *Pannoniába* jutott el (vö. Gabler 2000, 93, Abb. 10, „D” műhely), mely részben a borostyánút településeit érintette (*Emona*, *Poetovio*, *Salla*, *Savaria*, *Scarbantia*, *Carnuntum*), azonban a *Poetovio* irányából elágazó diagonális útvonalnak köszönhetően eljut *Aquincum* térségébe is; a Száva vonalát követve pedig *Sirmiumba* (Gabler 1994, 164–165;

Gabler 2000, 90; lásd még: Balaton-vidék: Csirke et al. 2005, 8; Győr: Molnár 2015, 250–251; Zalalövő: Redő et al. 1978, 391–393, Abb. 61, 2–6). A fent körvonalazott keltezés kérdése a *pannoniai* környezetben ugyancsak felvetődik. Gabler D. leszögezi, hogy a műhelynek már 45–50 körüli évek előtt biztosan működnie kellett (*Emona* / Pe 14 sír), azonban tartományi szinten más egyértelmű kontextust nehéz említeni, hozzávetőleges keltezés több tekintetben felmerült (az adonyi tábor kora Flavius-kori építése); ezek kapcsán nem elképzelhetetlen, hogy az itáliai forgalom és a *pannoniai* megjelenés között jelentős kronológiai különbség nem áll fenn (Gabler 1994, 166; Gabler 2000, 94). Ezek értelmében, óvatos

19. kép Észak-itáliai terra sigillata tányér (*catillus*) (Consp. 20.4) applikált díszítéssel (Kat. 29, MNM-RR 1895.40.24. = 1951.10.75. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 19 North-Italian terra sigillata platter (*catillus*) (Consp. 20.4) with applied ornaments (Cat. 29, Inv. Nr. MNM-RR 1895.40.24. = 1951.10.75., photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry)

becsléssel a Lanfranconi-gyűjtemény tányérja is az 1. század utolsó harmadára helyezhető.

Az applikált díszítések osztályozását a noricum-i észak-itáliai terra sigillata anyagot feldolgozó E. Schindler Kaudelka, U. Fastner és M. Gruber alapvető munkája szerint kíséreltük meg elvégezni (Schindler Kaudelka et al. 2001, 7–72, 75, 78–80, Abb. 48–50, 94, 98). A tányér vertikális peremének oldalán összesen négy motívum, illetve motívumkombináció figyelhető meg: két girland, melyek zárása nyújtott háromszög alakú levéldíszbe csatlakozik, négy rozetta, valamint két balra haladó hímoszlán. A girland a hosszabb (8 cm körüli) formába tartozik, a felület kiképzése és a zárás legjobban a G 14 típusal hozható összefüggésbe, jöllehet a felület inkább G 22 rendszerét követi. Az egyébként girlanddal gyakran kombinált levélmotívum ugyancsak nagyobb méretű (vö. V 14–15) az erezet részletes ábrázolásával, ellenben talpa kidolgozott rozetta alakban zárul, melynek pontos tipológiai párhuzamát nem találtuk (vö. V 16). A közkedveltnek mondható rozetta formák eltérő kvalitást képviselnek, a stilizált rajzolatú formáktól egészen a részletgazdagon kialakított, jól szerkesztett alakzatokig (Schindler Kaudelka et al. 2001, 75). A tányérunkon látható négy, nyolc szíromlevéllel és bibével ábrázolt alakzat közepes minőséget képvisel, jól azonosítható (R 32); a Consp. 20. tányérok vonatkozásában megjegyzendő, hogy a rozetták viszonylag ritka (10% körüli) díszítőelemnek számítanak (Schindler Kaudelka et al. 2001, 76, Abb. 42; vö. Gabler 1994, 163–164). Az állatalakok azonosítása gyakran nehéz konkrét zoológiai szempontok szerint, itt is tetten érhető az eltérő mértéket öltő stilizáltság. Darabunknál a „nagy macska” (hímoszlán) megfeleltetése talán valószínűbbnek tűnik a sörény megjelenítése alapján, habár egzakt tipológiai besorolása nem könnyű feladat (vö. R T 5–7). A Consp. 20.4. formánál kedvelt díszítő elemnek számítanak az állatalakok, a „kutya” és „oroszlán” motívumok jó eséllyel a Gellius-féle műhely újításai lehetnek (Schindler Kaudelka et al. 2001, 78–79).

A tányér valószínűleg kvalitásos volta és épsége folytán (is) megtetszhetett gyűjtőnknek. vonzerejét emelhetette még talán korabeli viszonylagos ritkassága (ténylegesen nem dönthető el, hogy valóban *pannoniai* lehet, habár ennek valószínűsége adott). Izgalmas összevetni, hogy a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményébe Wartha Vince (1844–1914) kémikus kollekciójából került egy gyakorlatilag egyező példány, melynek kapcsán Gabler D. találóan jegyezte meg, hogy a tárgy „foglalkozási ártalom”

eredményeként is felkelthette az eozin-máz híres fel-találójának érdeklődését (Gabler 1994, 157).

A leltári anyag végére került „antik vörös mázas” korsó (Kat. 30), vélhetőleg terra sigillata, a jelenlegi információk alapján nem azonosítható, értékelését nem tudtuk elvégezni.

Bélyeges téglák

A gyűjtemény két római korra keltezhető téglatöredéket tartalmazott, ezek közül egy áll rendelkezésre a múzeumban. A Groningenbe 1922-ben elküldött töredékes *tegula* hiányos, *tabula ansataba* foglalt bélyege nagy valószínűséggel [ATILIA]E · FIRMÆ ([*Atilia*]e · *Firmæ*) formában egészíthető ki (Ortvy 1892, 41, 8. kép), így a darab *Atilia Firma* magántéglavetőjének termékeként értékelhető. A magántéglavetők tevékenységét az elmúlt években Lőrincz Barnabás, ezen belül az *Atilia Firma*-féle műhelyt Havas Zoltán foglalta össze (Lőrincz 2002, 153–165; Havas 2009, 205–221). A műhely feltételezhetően *Carnuntumban* működött, régészetileg jól megfogható kontextus alapján (*carnuntumi* II. *amphitheatrum*) ideje a 2. századra esik. A bélyeges téglák száma a tényleges műhelyközpontként lokalizált *Carnuntumban* a legmagasabb, a típusok egyes fajtái is itt fordulnak elő legszélesebb körben. A sort folytatja Vindobona és *Aquincum*, a limes vonalán haladva előfordul *Gerulata*, Bezenye-Büdöskút-dűlő (*Gerulata*, 4. *burgus*), *Brigetio* lelőhelyeken, valamint a tartományon belül, *Savariában* (Lőrincz 2002, 156; Havas 2009, 206–209). Az építőanyag pontos felhasználása nem ismert, helyi szinten rendszeresen alkalmazták, míg távolabbi területekre (*Aquincum*), nagyobb beruházás kapcsán juthatott el, civil- és katonai megrendelések egyaránt valószínűnek tűnnek. A legnagyobb arányban ismert típusba illeszkedő (Havas 1. típus: Havas 2009, 210–211, 219, Kat. 61) pozsonyi téglát a *Carnuntum* vonzáskörzetébe tartozó lelőhelyek sorába illeszkedik, bár hangsúlyozandó, ez egyszerűen azt is jelentheti, hogy a középkori/modern építkezések során építőanyagként hordták el a közelben fekvő ókori „nyersanyaggyűjtőhelyekről”. A szlovák kutatásban felmerült egy lehetséges római kori tábor megléte a két bélyeges téglát előkerülésének körzetében, azonban ennek bizonyítása kétséges (Picherlová 1992, 97, Obr. 9, 1; Bazovsky 2011, 21–24).

A hasonlóan Pozsonyban talált másik bélyeges *tegula* töredéke (Kat.) a *legio XV Apollinaris*hoz kapcsolható: LEG·XV·APO[L] (vö. Ortvy 1892, 42, 9. kép). A bélyeg a *Carnuntumban* állomásozó katonai

egység kb. 71–105 közötti periódusából származhat, ezt követően *Traianus* keleti offenzíváiba vezénylik, végleges bázisát a *cappadociai Satalaban* nyeri el 117-ben, ahol egészen a késő 4. századig nyomon követhető jelenléte (Wheeler 2002, 259–308). Lőrincz B. megfigyelése szerint a *barbaricum*-ban előforduló, *legio* névvel jelzett bélyeges téglák nem bukkanak fel *Pannonia* területén, ezek sorából a legbőségesebb anyag a stupavai (Stomfa, SK) római objektumból származik, melynek keltezését *Traianus* uralkodásának végére

ajánlotta, jól lehet a *legio carnuntumi* jelenlétének ideje már módosult (Lőrincz 1973, 64, 6. kép, 19–38). A pozsonyi téglakapcsán a szlovák kutatás szintén a fenti elképzelést társította, véleményünk szerint bővebb következtetések levonására nem alkalmas.

Népvándorlás kori emlékek

Egyetlen bizonyosan népvándorlás kori tárgyat válogattak ki a hagyaték átnézése során, mely a gyűjte-

20. kép 1: Bronz számszerij alakú fibula (Kat. 19, MNM-RR 1895.40.3. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás); 2: Késő népvándorlás kori bronz fonatdíszes szíjvég (Kat. 32, MNM-RN 1895.40.27. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit, rajz: Szabadváry Tamás)

Fig. 20 1: Bronze crossbow brooch, 'Armbrustfibel' (Cat. 19, MNM-RR 1895.40.3, photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry); 2: Late Migration Period bronze strap end with braid ornaments (Cat. 32, Inv. Nr. MNM-RN 1895.40.27, photo: Judit Kardos, drawing: Tamás Szabadváry)

mény méreteit tekintve, mindenképpen csekélynek tűnik. Ettől függetlenül az éles szemű Hampel J. aligha véletlenül választotta ki azt a bronz szíjvéget (Kat. 32, 20. kép 2), mely jelenleg is a Népvándorlás kori Gyűjteményben található. A fonatos öv- és szíjveretek kései és egyben igen ritka változataként interpretált darabok Hampel J. számára ismertek voltak, azokat mérvadó munkáiban említi (Hampel 1894, 108–109, CII. t.; Hampel 1905, 576–577, Fig. 1821–1827). Az azóta is egyedüli teljes garnitúrát képező sorozat a Lipp Vilmos által 1882. februárjában, a Keszthely-Városi temetőben (Polacsek-kert mellett) feltárt lovastemetkezésből származik. A két lócsontváz egymás felett foglalt helyett kb. 2 m mélységben, mely alatt 3,5 m-nél jelentkezett a fakoporsós (nyitott [?]) temetkezés; a halott feje felett helyezték el az aranyozott, blatnicai típusba sorolható lószerszámvereket. A robosztus, elvileg 193 cm magas férfi mellékletei egy bronz- és csontveretes „törkés” (jobb combcsont mellett), továbbá a medence zónájából szedték fel az összesen 27 darabot számláló övgarnitúrát: 8 övveret, 1 csat, 4 kis- és 2 nagyszíjvég, valamint 12 kisebb veret (Lipp 1884, 22–23, 56–62. ábra; Szőke 2001, 109, 5. kép 1). A Lanfranconi-gyűjtemény példánya jól összevethető a szíjvégek kiképzésével. A kvalitásos, pontosan öntött és megtervezett dekorációs elemekből felépülő, aprólékos fonatba rendezett levél- és inda ornamensek folytonos egységét alkotó, áttört díszű, címerpajzs alakú test részleteiben erős hasonlóságot mutat. Eltérésként lehetne említeni a rögzítést elválasztó, egyszerűbb, levéldíszes léctagot, mely a keszthelyi nyújtottabb nagyszíjvégeknél összetett, áttört indadísz formál. A ritka verettípus díszítését Szőke Béla Miklós a kötélszerűen csavart, fonott indaszár ornamensek késői fejlődési pontjaként határozta meg, melynek keletkezése – az anyag ritkaságából fakadóan – bizonytalan, a keszthelyi lelet kapcsán nagyobb valószínűséggel tehető a 8–9. század fordulójára (Szőke 2001, 109).

Itt jegyezzük meg, hogy jelenleg az Őskori Gyűjteményben fellelhető rombusz keresztmetszetű vas lándzsahegy (Kat. 31, 13. kép 2) keletkezése bizonytalan, a késő vaskori formákkal nehezen egyeztethető, nem zárható ki népvándorlás korra való keletkezése (ld. ott).

Numizmatikai vonatkozású emlékek

A hagyatéki anyagból két tétel került a numizmatikai vonatkozású emlékek közül kiválogatásra, melyek jelenleg a MNM Éremtárában lelhetők fel. Az egyik darab Johann Armpruster és felesége, Anna Kamperin

21. kép 1: Johann Armpruster és Anna Kamperin ezüst portréérme (1603); 2: Átlyukasztott sárgaréz bárca (1796) (Kat. 33–34, MNM-ÉT 1895.42.1–2. ltsz. alatt, fotó: Kardos Judit)

Fig. 21 1: Silver medal with the joint portraits of Johann Armpruster and Anna Kamperin (1603); 2: Pierced brass badge (1796) (Cat. 33–34, MNM-ÉT 1895.42.1–2, photo: Judit Kardos)

1603-as portréérme (Kat. 33, 21. kép 1), melynek a Lanfranconi-gyűjteményben való feltűnése két szempontból is érdekes (Weszerle 1873, G táb. I.6). Johann Armpruster 1601-től szerepel, mint Pozsony főharmincad ellenőre (a Magyar Kamara tanácsosa), aki egyben apósát, Franz Kampert követi a tisztségben, tehát a portréérme erős lokális szálakkal bír. Másrészt, a személyi érmek gyűjtése a 19. században emelkedő tendenciát mutat, minthogy azokra, mint konkrét kézzelfogható forrásértékkel bíró emlékekre tekintettek – így árveréseken is nem kevésszer magas leütési árakon keltek el. Az érme alkotója nem tisztázott, egyes elképzelések szerint Giovanni Pietro di Pomis követőjének, máshol mint Peter Ranghieri munkája szerepel (Welz 1844, 62, Nr. 13123; Hess 1889, 212; Habich 1934, 2/2, Nr. 3516). Az MNM-ÉT-ban fellelhető, érméhez mellékelte régi feljegyzés szerint a darab eredetisége kétségsbe vonható, ebből fakadóan – jóllehet a kérdést kevés eséllyel oldja meg maradéktalanul –, kézi röntgenfluoreszcens (XRF)

Sorszám	Leírás	Ag	Cu	Au	Pb	Zn	Al	Si	P	S
42/895-1 érme – medal (1603)										
10550	alapfém 1	96,4	3,1	0,1	0,3	<k.h.	<k.h.	<k.h.	0,0	0,1
10551	alapfém 2	95,0	4,5	0,1	0,2	<k.h.	<k.h.	<k.h.	0,1	0,2
42/895-2 bárca – badge (1796)										
10555	alapfém	< k. h.	71,2	< k. h.	1,0	15,4	3,4	5,7	2,2	0,8

4. táblázat Az érmék kézi XRF elemzéseinek eredményei. A kapott eredményeket tömeg%-ban tüntettük fel (<k.h. = kimutatási határ alatti érték). A kiugró Si-, S-, P- és Al-tartalmak felületi szennyeződésből és korrózióból adódnak

Table 4 Chemical composition of the coins based on the handheld XRF analysis. The results are given weight% (<k.h. = below detection limit). The elevated Si, Al, P and S contents are due to surface contamination and corrosion processes

vizsgálatnak vetettük alá (4. táblázat). Ennek eredményeként leszögezhető, hogy a portréérmén felvett két pont igazolta annak nagy ezüsttartalmú (95% feletti) voltát, aranyozás nyomai nem kimutathatók. Párhuzamállítás végett, az elemzésbe bevontunk még két másik, MNM-ÉT-ban található Armpruster-féle veretet, mely bizonyossá tette azok réz-ezüst ötvözet összetételét, azonban itt a százalékos arány felállítására nem nyílt lehetőség, felületüket – higany jelenlétéből fakadóan – összefüggően tűzi aranyozták. A fenti adatok regisztrációja egyértelmű hamisítás nyomaira nem mutatott rá, a régi megjegyzés, miszerint az érme „csengése” gyanúra ad okot, elgondolásként szerintem nem meggyőző.

A másik darabunk egy 18. század legvégéről származó egyoldalú, átlukasztott sárgaréz bárca (Kat. 34, 21. kép 2), melynek pontos funkciója nem tisztázott, jelenleg a szakirodalomban ismeretlen. Nem elképzelhetetlen, hogy ugyancsak pozsonyi vonatkozású és szülőtermesztéssel volt kapcsolata.

Összegzés

Enea Lanfranconi a modern műgyűjtéstörténet egy jelenleg periférián álló, csak részleteiben ismert alakja, akinek életművét még további kutatások tárhatják fel. Tanulmányunk célja a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárába és Éremtárába (egykori Érem- és Régiség-tár) vásárlás útján jutott régészeti korú emlékek értékelése volt, melyet indokolt esetekben behatóbb természettudományos vizsgálatokkal egészítettünk ki. A katalógus összesen 34 tételt számlál, mely a jelenleg lappangó tárgyakat is tartalmazza, a

visszakeresések tekintetében fontos eredmény a két Szépművészeti Múzeumba került márvány plasztika (Kat. 5–6), valamint az újraltározott terra sigillata tányér (Kat. 29) újbóli azonosítása. E. Lanfranconi általános érdeklődését mutatja, hogy gyakorlatilag az őskortól kezdődően szinte minden korszak érintett a kollekcióban, egyetlen hátrányt jelent, hogy a tételek zömének eredete és lelőhelye ismeretlen. Nem zárható ki, hogy a gyűjtemény egykoron rendelkezett valamilyen regiszterrel, amelyben rögzítették a tárgyakról ismert adatokat, legalábbis szórványos információk alapján ez felvethető (nyilván erős hiányosság, hogy a kollekció abszolút méretéről nincs fogalmunk).

A 34 tétel közül 4 őskori (11,76%), 26 antik-római (vagy klasszicizáló) kiegészülve a császárkori barbaricummal (76,47%), 2 népvándorlás kori (5,88%), míg 2 tétel kora újkori-újkori numizmatikai anyag (5,88%). Mindenkor gyűjtemények esetében felvetődik a hamisítványok kérdése, a Lanfranconi-féle kollekció vizsgált tárgyai között egyértelmű modern hamisításra utaló nyomot (fibulatú utólagos pótlásán kívül) nem tapasztaltunk. Ez alól a Szépművészeti Múzeumba került klasszicizáló márvány Nerva portré (Kat. 6) képez egyedül kivételt, mivel bizonyosan posztantik eredetű, ellenben nem lehet választ adni arra, hogy a néhai tulajdonos ezzel mennyire volt tisztában (függetlenül a leltárkönyv bejegyzésétől). Ismert, hogy E. Lanfranconi (erősen szétszóródott) könyvtára tartalmazott árverési katalógusokat is, nem elképzelhetetlen, hogy ezek egyikében még a plasztikák valamelyikének nyomára lehetne bukkanni.

A heterogén anyag általánosan nem mutat specifikus érdeklődést, jóllehet a korszak gyűjtői ten-

denciáinak megfelelően bizonyos fokú törekvés megfigyelhető, mely a jobb fenntartású, épebb leleteket reprezentálja. A túlnyomóan római kori, nem feltétlen ritkaságszámba menő provinciális leletek mellett olyan kuriózumokat is megtalálunk, mint a rézkori arany homlokpánt (Kat. 2), de a gyűjtő éles szemét és régészeti korszakokban való jártasságát dicsérheti a ritka népvándorlás kori bronz szíjvég (Kat. 32) megszerzése. Ez a sokszínűség valószínűleg E. Lanfranconi egész gyűjteményére igaz lehetett, ahol talán tendenciózusan a hungarica iránt való fokozott érdeklődés emelkedik ki hangsúlyosan. Az életmű lezáratlan voltából fakadóan nehéz megítélni, hogy a Lanfranconi-gyűjtemény milyen formában teljesebb volt volna ki, ettől függetlenül az I. világháborút megelőző periódus egyik legnagyobb kollekciójával kell számolnunk.

Katalógus

Őskori tárgyak

1. Keresztelű rézcsákány (MNM-RÖ 1895.40.1). Nagyméretű rézcsákány gyűrűszerűen kiemelkedő nyélcsővel. A csákány teste a nyélcsőnél kiszélesedik, karjai szögletes keresztmetszetűek, tompaszöglet zárnak be. Az intenzív használattól mindkét él tompa és gyűrött. Alsó felén négy kör alakú öntési lenyomat látható. A keskenyebbik ütfelületen repedés is látható. A nyélcső belsejében zsugorodási hibák láthatók. A SAM mintavétel helye: csákány alsó fele, keskenyebbik élen. $H = 17,39$ cm, $V_{nyélcső} = 3,312 \times 5,350$ cm, $V_{karok} = 3,363 \times 1,754$ cm, $3,287 \times 1,875$ cm, $\bar{A}_{nyélcső} = 3,033 \times 3,284$ cm, $\bar{A}_{szélesebb\ ütfelület} = 5,088 \times 2,349$ cm, $\bar{A}_{keskenyebb\ ütfelület} = 3,748 \times 2,143$ cm, 984,5 g (8. kép).

2. Aranylemez homlokpánt (MNM-RÖ 1895.40.21). Ovális végű, egyik oldalán kiszélesedő, másikon egyenes aranylemez. A karpánt végein perforált rögzítő lyukak láthatók, egyik oldalon négy, míg a másikon hét maradt meg. A tárgy felszínén függőleges irányú gyűrődések láthatók, melyek arra utalnak, hogy a lelet eredendően összehajtott állapotban kerülhetett elő. $H_{teljes} = 27$ cm, $\bar{A} = 5,967 \times 6,030$ cm, $Sz_{végek} = 2,207 - 2,273$ mm, $Sz_{középen} = 4,982$ cm, $V = 0,35 - 0,38$ mm, 14,9 g (9. kép 1–2, 10. kép).

3. Nyéllapos törkard (MNM-RÖ 1895.40.29). Téglalap alakú nyéllapján négy, markolatvállai mentén nyolc szegcslyuk látható. A kard pengéje felső részén íves, kiszélesedő, a hegy irányába tör szerűen elkeskenyedik. A penge átmetszete lapított rombusz alakú. A kard felső részén íves vonalköteg díszek figyelhetők meg. A markolatvállak között íves minták nyomai vannak, ezek a tárgy 19. századi állapotához képest jelentősen elkoptak, valószínűleg egy későbbi restaurálás eredményeként. A fegyver markolata és éle töredékes, hegyének vége hiányzik. A markolatlap állapota eredendően épebb volt, a Hampel József által

közölt 1896-es rajz alapján, törésére ezen időszakot követően kerülhetett sor. $H = 76,2$ cm; $Sz_{markolat} = 5,487$ cm; $Sz_{penge\ felső\ része} = 4,261$ cm; $V_{markolat} = 0,573 - 0,204$ cm; $V_{penge} = 0,4195$ és $0,876$ cm; 511,8 g (11–12. kép).

4. Vaslándzsa (MNM-RÖ 1895.40.30). Hosszú, levél alakú lándzsahegy rövid köpűvel. Felülete erősen korrodált, a penge ennek következtében több helyen átlukadt, az él több szakaszon sérült. A penge enyhén meghajlik, ennek szándékossága kérdéses. A penge keresztmetszete lapos, a középborda csak enyhén emelkedik ki, az él finoman vékonyodik el a szélek felé. A köpű vége is sérült. $H = 53,9$ cm; $Sz_{max} = 6,4$ cm; $H_{köpű} = 9,8$ cm; $D_{köpű} = 1,5$ cm; 360,7 g. (13. kép)

Antik, római és klasszicizáló tárgyak

5. Márvány szobortorzó (MNM-RR 1895.40.25 = SzM 8416 [?]). Meztelen, kontraposztban álló ifjú alakja, mindkét lába a térd alatt csonka, testsúlya a jobbra helyeződik. Bal karja teljesen hiányzik, jobbát mellkasa előtt felfelé emeli, melynek alkarrésze letörött. Feje és nyaka hiányzik, hátán, a gerinc vonala mentén két oldalt hosszabb törésnyom vonul, mely feltehetőleg szárnyak helyét jelzi. $M = 45$ cm; $Sz_{csipőnél} = 18$ cm (6. kép).⁶⁷

6. Nerva márvány mellszobor (MNM-RR 1895.40.26 = SzM GyMod.20 [leltározatlan] [?]). Páncélos (alatta *tunica*), redőzött *paludamentummal* takart császármellkép, melyet a bal vállon áttört díszítést utánozó korongfibulával rögzítettek. A középkorú férfi vonásait tükröző fejen az orr letörött, szája sérült, dús haja hullámos, enyhén a homlok tetejére húzódik; a keskeny nyakon a Nervára jellemző, hangsúlyosabb ádámcsutkát érzékeltették. Hátról pillérszerű támasztékon nyugszik. A mellrész jobb alsó zónájából srég irányba, a bal váll és nyak találkozásánál erősebb repedésnyom fut végig. $M = 51$ cm; $Sz = 50,1$ cm; $Fej_{mélly} = 22$ cm (5. kép).

7. Bronz díszpáncél töredék (MNM-RR 1895.40.19 = 1968.7.1). Trébelt lemez, alsó és felső zárása letörött. Keret nélküli mezőben rovátkolósos és poncolt díszítésből álló alapvonalon meztelen férfialak kontraposztban jobbra áll, bal lábára támaszkodik; jobb karját emeli, könyökénél köpeny (*chlamys*) hullik alá, bal kezét mandula alakot formázó, keretelt, bordázott felületű pajzson nyugtatja, a bal könyöknél ugyancsak aláhulló köpeny részlete látszik. Az alak feje letörött, testének kontúrját apró poncolásokkal érzékeltették. A férfi alatt, jobb lába irányába való döntésben mandula alakú, keretelt, bordázott pajzs részlete látszik, melynek felső oldalához volutába hajló (balra) növényi motívum kapcsolódik. Töredékes, a lemez ívben deformált, több helyen erősen berepedt; a férfialak mellkasának és nyakának zónája rongált. $H = 7,93$ cm (def.); $Sz = 4,3 - 4,5$ cm; $V = kb. 0,08 - 0,1$ cm; $M_{alak} = 5,51$ cm; 17,65 g (14. kép 1).

8. Bronz zoomorf fibula (MNM-RR 1895.40.12). Öntött, kéttagú fibula. Hasábos jellegű, alsó állású (?) húrhorog-

gal, mely 1+2 menetes, alsó húrozású rugószerkezetet tart; a tű ép. A test félplasztikus, áttört, alapvonalon előre lépő („galoppozó”), szerszámozás nélküli ló alakot formáz; a ló szőrzetét és fejét bevésésekkel érzékeltették. A tűtartó testre merőleges, eredetileg kampós, balra álló lehetett. A hiányoktól eltekintve, jó megtartású. $H = 3,82$ cm; $Sz_{max.} = 2,74$ cm; $M = 1,13$ cm; $H_{tű} = 3,12$ cm; 16,32 g (15. kép 1).

9. Bronz „S”-alakú / zoomorf fibula (MNM-RR 1895.40.7). Öntött, kéttagú fibula. A túszerkezet erősen korrodált, eredetileg hasábos, felső állású húrhoroggal rendelkezett; a tűtartót testre merőleges, balra álló kampó képezi. Kettős fejú kigyót / levelet (?) formázó, „S” alakot képező, háromszög- és „D”-keresztmetszetű testtel. Az egyforma, kicsúcsosodó zárásokat stilizált, átlós irányú bordákkal érzékeltették. A test több foltban korrodált, a túszerkezet hiányos. $H = 3,26$ cm; $Sz_{max.} = 2,46$ cm; $M = kb. 1,07$ cm; 9,41 g (15. kép 2).

10. Bronz zoomorf fibula (MNM-RR 1895.40.10). Ló alakú fibula. Azonosítása bizonytalan, méretadatok nem állnak rendelkezésre. Lappang.

11. Bronz zoomorf fibula (MNM-RR 1895.40.11). Bronz zoomorf fibula (ló alakú). Azonosítása bizonytalan, méretadatok nem állnak rendelkezésre. Lappang.

12. Bronz noricum-pannoniai szárnyas fibula töredéke (MNM-RR 1895.40.2 [= MNM-RÖ 1895.40.2]). Bal állású tűtartólemez töredék. Nyújtott trapéz alakú, a zárás képező részlet, lekerekített, enyhén keskenyedő gerinccel. A mezőben két négyszögletes csoportba rendezett, 5-, illetve 8 csepp alakú áttörésből álló ornamensek látszanak, melyeket és az alsó szegélyt (részben elmosódott) rezgőtűs díszítés határol. A felületen több foltban korrózióval, ettől függetlenül jó megtartású, sötétzöld tónussal. $H = 6,82$ cm; $Sz = 1,56-2,66$ cm; $V = 0,1-0,24$ cm; $H_{áttörés} = 0,4-0,5$ cm; 10,57 g (15. kép 3).⁶⁸

13. Bronz, egygombos, erőprofilú fibula (MNM-RR 1895.40.4). Öntött, egytagú fibula. Hasábos, felső állású húrhoroggal, mely 5+5 menetes, felső húrozású rugószerkezetet tart; tűje ép. A kengyel alul tagolt, tengelyében profilált, kb. háromszög keresztmetszetű, mely egy-egy bordával ellátott, tagolt, kb. „D”-metszetű osztógombba csatlakozik. A kengyel folytatása „levél” alakú, háromszög keresztmetszetű, rajta három sorban rezgőtűs díszítés látszik, zárása kétszeresen osztott, ovális, csúccsal ellátott gomb. A trapezoid alakú tűtartó jobbra álló. Jó megtartású, a fibula tűje modern kiegészítés (?). $H = 3,83$ (5,37) cm; $Sz_{max.} = 2,8$ cm; $M = 2,4$ cm; $H_{tű} = 5,03$ cm; 15,85 g (15. kép 4).

14. Bronz egygombos erőprofilú fibula (MNM-RR 1895.40.6). Öntött, kéttagú fibula. Hasábos, felső állású húrhoroggal, mely 4+4 menetes, felső húrozású rugószerkezetet tart; a tű csonka. A tengelyében enyhén profilált, „D”-keresztmetszetű kengyel közvetlenül csatlakozik, majd tagolt, félköríves osztógombba torkollik. A kengyel folytatása széles, háromszög keresztmetszetű, elkeske-

nyedve apró, profilált gombban zárul. A kb. téglalap alakú tűtartó balra álló. Jó megtartású, a rugószerkezet deformált, kevés korrózióval. $H = 4,64$ cm; $Sz_{max.} = 1,35$ cm; $M = 2,02$ cm; $H_{tű} = 2,9$ cm (tör.); 9,41 g (15. kép 5).

15. Bronz térdfibula (MNM-RR 1895.40.8). Öntött, kéttagú fibula. Hasábos, felső állású húrhoroggal, mely 6+6 menetes, felső húrozású rugószerkezetet tart; a tű ép. A kisméretű fedlap téglalap alakú, díszítetlen, a kengyellel közvetlenül érintkezik. A szögletes, téglalap keresztmetszetű kengyel tagolatlan, szinte derékszögben törik meg, enyhén keskenyedve négyszögletes peremben zárul. A nyújtott téglalap alakú tűtartó balra álló. Ép, jó megtartású, a test enyhén deformált, a tűtartón korrózió figyelhető meg. $H = 4,19$ cm; $Sz_{max.} = 2,27$ cm; $M = 2,05$ cm; $H_{tű} = 5$ cm; 16,50 g (15. kép 6).

16. Bronz térdfibula (MNM-RR 40/1895.9). Öntött, kéttagú fibula. Hasábos, felső állású húrhoroggal, mely 6+6 menetes, felső húrozású rugószerkezetet tart; a tű ép. A kisméretű fedlap kb. félkörív alakú, díszítetlen, a kengyellel közvetlenül érintkezik. Az enyhén profilált, kb. „D”-keresztmetszetű kengyel erősen keskenyedve, kisebb köríves peremben zárul. A kb. nyújtott téglalap alakú tűtartó balra álló. Jó megtartású, a test vége enyhén deformált; a tű modern kiegészítés (?). $H = 3,34$ cm; $Sz_{max.} = 2,52$ cm; $M = 2,68$ cm; $H_{tű} = 4$ cm; 16,96 g (15. kép 7).

17. Bronz öntött hagymagombos fibula (MNM-RR 40/1895.13). Kéttagú fibula. A csuklós szerkezetű tű hiányzik. A keskeny kereszttag hatszögletes keresztmetszetű, mindkét végén kettős gallérral csatlakozik a kisméretű, ovális, profilálatlan gömbökhöz. A kengyelhez szegeccsel kapcsolódó központi gömb egyetlen gallérral rendelkezik. A kengyel a kereszttag felőli oldalon szélesedik ki, a folytatásban kb. egyenletes szélességű, keresztmetszete nyújtott trapéz alakú, a keskeny gerinc díszítetlen. A kengyel egyszeres gallérral és „D”-metszetű nyakkal csatlakozik a tűtartóhoz. A tűtartó nyújtott téglalap alakú, kb. „D”-keresztmetszetű, balra nyitott. A felület profilált, két végén bordázott-véssett díszítés látszik. Jó megtartású, tűje hiányzik, a test enyhén deformált. $H = 6,76$ cm; $Sz_{max.} = 5,25$ cm; $M = 2,38$ cm; 26,58 g (16. kép 1).

18. Bronzfibula (MNM-RR 1895.40.14). Talán: öntött hagymagombos fibula (?). Azonosítása bizonytalan, méretadatok nem állnak rendelkezésre. Lappang.

19. Bronz számszerij alakú fibula (MNM-RR 1895.40.3 /?). Kéttagú fibula. Húrhorog nélküli, 4+5 menetes (sérült) külső húrozású spirálkarral rendelkező rugószerkezettel; tűje ép. Kengyele lemezes jellegű, keresztmetszete kb. félköríves, a tűtartóval való érintkezésnél többszörös bordázat díszíti. A jobb állású tűtartó lapos, lemezes, utolsó szakaszában kiszélesedik, majd ék alakú zárásban végződik. Kisebb felületi sérülésekkel, ettől függetlenül jó megtartású; összefüggő sötét tónussal. $H = 6,47$ cm; $Sz_{max.} = 3,02$ cm; $M = 2,43$ cm; $H_{tű} = 5,63$ cm; 17,27 g (20. kép 1).⁶⁹

20. Bronzfibula (MNM-RR 1895.40.5). Talán: aláhajtott jellegű (?). Azonosítása bizonytalan, méretadatok nem állnak rendelkezésre. Lappang.

21. Ezüsfibula (MNM-RR 1895.40[?]). Ismeretlen típusú fibula. Azonosítása bizonytalan, leltárkönyvi bejegyzés nem áll rendelkezésre. Lappang.

22. Bronz kulcs (MNM-RR 1895.40.16). Behúzott, háztörszerűen hajló körülettel, ovális függesztőfüllel, mely a téglalap keresztmetszetű, nyújtott, kb. egyenletes szélességű, díszítetlen szárfelsővel közvetlenül kapcsolódik. A rövid szársó négyszögletes keresztmetszetű, felülete tagolt, két bevésőt vonal- és fogazásos díszeléssel ékített. A jobb állású szakáll négyszögletes metszetű, négyszeresen hízott. Ép, jó megőrzésű, a hízás enyhén sérült; sötétbarna tónussal. $H = 6$ cm; $Sz = 2,45$ cm; $V = 0,2-1,02$ cm; $D_{függ.} = 1,06 \times 1,03$ cm; $Mé_{szak.} = 1,02 \times 0,57$ cm; 32,46 g (16. kép 2).

23. Bronz lakattöredék (MNM-RR 1895.40.15). Kb. „D”-alakú, nyújtott trapéz keresztmetszetű lakattesttel. A kulcslyuk bemenetes (lapkás) szakáll befogására alkalmas; a vas (?) zárszerkezet (?) korrodált nyomai megtalálhatóak a belső oldalon. A kulcslyuk mellett egy stilizált, nyújtott, félplasztikus, borotvált arcú férfifej / maszk (?) emelkedik ki. Oldalán egyszeres pontsorokkal határolt, kettős pontkör motívumok találhatóak. Jó megőrzésű, kevés korrózióval, a belső zárszerkezet (?) erősen rongált; az illesztésből egy rövid csomó maradt meg. $H = 3,22$ cm; $Sz_{max.} = 2,65$ cm; $M_{test} = 1,83$ cm; $M_{max.} = 1,92$ cm; $V_{tes.} = 0,22-0,33$ cm; $H_{kulcslyuk} = 1,2$ cm; Súly = 33,93 g (18. kép 1-3).⁷⁰

24. Bronzbélyegző (MNM-RR 1895.40.17). Öntött; lapos, stilizált delfin alakú testtel. Hátlapjához gyűrűs jellegű, kissé „csapott” vállú, ovális fogó tartozik, melynek tetején korong alakú fej található, rajta bevésőt, elmosódott többágú csillag (?) alakzat. A pecsét előlapján, mélyített mezőben, pozitívan kiemelkedő ábrázolás és felirat: a delfin szeme (kerek, erősen mélyített) és uszonya (?), alattuk retrográd felirattal: VTT (?). Ép, jó megőrzésű, a fogó egyik oldala sérült; sötétzöld, élén patinával. $H = 6,035$ cm; $Sz_{max.} = 3,02$ cm; $M = 2,88$ cm; $Sz_{fogó} = 2,3$ cm; $D_{fogó} = 1,61 \times 1,42$ cm; $M_{betű} = 0,65-0,9$ cm; $D_{szem} = 0,71 \times 0,9$ cm; 65,47 g (17. kép).

25. Bronz berakásos veret töredéke (MNM-RR 1895.40.18). Nyújtott téglalap alakú lemezes testtel, rajta egyszeres vésett vonalkeretben egymással szembe állított háromszög (12) köztük rombusz alakú (5) rekeszek sorozata, melyből az email berakás szinte teljesen hiányzik. A hátlap végének szélein két rövid szegecs található. Töredék, a test enyhén deformált, a berakás kipergett. $H = 4,22$ cm; $Sz = 1,56$ cm; $V = 0,17$ cm; 8,10 g.

26. Bronz figurális fogóvég (?) (MNM-RR 1895.40.20). Öntött, kerek keresztmetszetű, üreges, sima felületű bemenettel ellátott testtel, melyhez egyszeres gallérral plasztikus, aprólékosan kidolgozott kosfej illeszkedik. Ép, jó megőrzésű. $H = 3,05$ cm; $Sz = 3,41$ cm; $D_{bemenet} = 2 \times 2,08$ cm; 53,94 g (14. kép 2).

27. Bélyeges téglatöredék (*tegula*) (MNM-RR 40/1895.22 = RB 1895.40.22). Trapezoid alakú töredék; többszörös, köríves ujjbehúzásos nyomokkal. Téglalap alakú keretben: LEG-XV-APO (*legio XV Apo(II)naris*). Töredék, a keret jobb sarka sérült. $H = 18,65$ cm; $Sz = 9,6-10,89$ cm; $V = 3,18-3,72$ cm; $Mé_{keret} = 12,68 \times 3,32$ cm; $M_{betű} = 2,15-2,25$ cm; 849,50 g (7. kép 2).⁷¹

28. Bélyeges téglatöredék (*tegula*) (MNM-RR 1895.40.23). Kb. négyszög alakú töredék. Bélyege: [ATILIA] E.FIRMA^E ([*Atilia*]e · *Firma*^e). A MNM gyűjteményéből hivatalosan kikerült, jelenleg lappang (Groningeni Egyetem gyűjteményében [?]). Méretadat nem áll rendelkezésre (7. kép 1).⁷²

29. Terra sigillata tányér (*catillus*) (MNM-RR 1895.40.24 = MNM-RR 1951.10.75). Halványvörös-narancssárga árnyalatú. Kerek, alsó harmadában enyhén profilált, vastag talpgyűrűvel, belsejében két koncentrikus körrel, lapja alatt közvetlenül elmosódott vonaldísz fut. A keskeny, vertikális tányérperem lekerekített, enyhén kihajló, oldalán plasztikus applikációs díszítés fut: két nyújtott háromszög alakú levélmotívummal kombinált girland, négy rozetta és két balra haladó, stilizált hímoroszlán. A száj lapos, sugaras vonaldíszrel ellátott ötszörös koncentrikus körében bélyeg *planta pedis*ben: C · T · SVC. Jó megőrzésű, a perem több helyen kissé töredékes. $D_{száj} = 18,15 \times 18,2$ cm; $D_{alj} = 9,25$ cm; $M = 2,1$ cm; $V_{perem,max.} = 0,7$ cm; $H_{bélyeg} = 2,3$ cm; 308,50 g (19. kép).

30. Agyagkorsó (MNM-RR 40/1895.33). Római kori, „vörös mázas” (valószínűleg terra sigillata [?]) agyagkorsó, sérült szájnnyílással. Méretadatok nem állnak rendelkezésre. Jelenleg lappang.

Népvándorlás kori tárgyak

31. Vaslándzsa (MNM-RÖ 1895.40.30). Hosszú, keskeny, fűzfalevél alakú pengével kialakított lándzsahegy. A penge keresztmetszete határozottan rombusz alakú, viszonylag vastag. Korrózió következtében az élek erősen csipkészetek, a viszonylag rövid köpű vége hiányos. $H = 48,9$ cm; $Sz_{max} = 3,4$ cm; $H_{köpű} = 11,4$ cm; $D_{köpű} = 2,0$ cm; 416 g.

32. Bronz szíjvég (MNM-RN 40/1895.27). Öntött, címerpajzs alakú testtel. A felületen gondosan szerkesztett, inda- és ágmotívumokból álló folyamatos fonatornamentika helyezkedik el, melyet 6 kb. nyújtott téglalap- és 2 trapezoid áttörés bont meg. Az illesztésnél egy levéldíszes léctag található, melyhez a két rögzítő szegecs rozetta díszes lapjai csatlakoznak, az egyik félgömbös fejú szegecs hiányzik. Jó megőrzésű, barna tónussal. $H = 4,47$ cm; $Sz = 2,79$ cm; $V_{test} = 0,22-0,46$ cm; $M = 0,74$ cm; 14,60 g (20. kép 2).

Numizmatikai vonatkozású emlékek

33. Ezüst portréérme (MNM-ÉT 1895.42.1). Johann Armpruster (Armbruster) pozsonyi főharmincadellenőr és hitvесе, Anna Kamperin ezüst portréérme, 1603.

E.: IOH : ARMPRVSTER · S · C · M · SVP : TRICES : POSON : ANNA · KAMPERIN · VXOR · Kettős mellkép jobboldali félprofilból, előtérben a rövid szakállat, fodros körgallért és a mellén megnyitott kabátot viselő férfiképmással. Hitvesének hálós hajviselete és nyakfodros felső ruházata látható.

H: · DNS · CONIVNXIT · BENEDIXIT · DNO · GLORIA · IN · EXCELSIS · (rózsa) A házaspár egymás mellett ábrázolt családi címerei: (a bal oldali címer negyedeiben 1: fa, felette hármás halom, 2 és 3: ágaskodó koronás oroszlán számszerűjával: rózsza; jobb oldali ferdén osztott, fent viaskodó koronás oroszlánok, lent kereszt és háromszög oroszlánfejjel). A címerek alatt évszám: 1-6-0-3 (ornamens)

Alkotója nem tisztázott, egyes katalógusok az itáliai Giovanni Pietro di Pomis követőjének alkotásaként szerepel, máshol Peter Ranghieri. D = 4,6 cm; 19,57 g (21. kép 1).

34. Sárgaréz bárca. (MNM-ÉT 1895.42.2). Egyoldalas, 11 óránál átlukasztott nagyméretű rézbárca, pontsoros díszű, karélyos szegéllyel. Középen kétoldalt A-S betűk, közöttük poncolással kialakított, félkörök által határolt mezőben félkörös sugármotívumok. Lent középen 1796 évszám. D = 4,8 cm; 11,46 g (21. kép 2).

Köszönetnyilvánítás

A pozsonyi kard használati-nyom elemzésére az OTKA_PD 134910 program („Késő bronzkori dunántúli fegyverek technológiája, használata és manipulációja”) keretében került sor.

A 134910. számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az OTKA_PD pályázati program finanszírozásában valósult meg

A rézkori arany homokpánt értékelése kapcsán Tarbay János Gábor köszönettel tartozik Bondár

Jegyzetek

- 1 A szlovák részről újabban Ingrid Ciulisová (Szlovák Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet) foglalkozott részletesebben a témával: Ciulisová 2014, amely népszerűsítő előadásokon is felbukkant Szlovákiában (Enea Grazioso Lanfranconi – taliansky inžinier Bratislavy, 2019.03.12., Múzeum mesta Bratislavy, az Istituto Italiano di Cultura di Bratislava szervezésében – Mathédesz Lajos szíves szóbeli közlése).
- 2 A mindenkori kutatásnak csupán elenyésző esetben van lehetősége arra, hogy adott magángyűjtemények összetételét, fejlődését vagy éppen hanyatlását nyomon követhesse. A magyarországi vonatkozások között talán olyan izolált – akár paradoxnak – tűnő példát említhetünk, mint a Tanácsköztársaság mindössze hónapokat kitevő tevékenysége, melynek során

Máriának (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet), Dani Jánosnak (Déri Múzeum), Ilon Gábornak, Kiss Viktoriának (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet), Raczkó Pálnak (ELTE Régészettudományi Intézet) és Simon Zsoltnak (Ludwig-Maximilians-Universität, Institut für Assyriologie und Hethitologie) inspiratív szakmai tanácsaikért és útmutatásukért.

A Szépművészeti Múzeumban visszaazonosított tételek (Kat. 5–6) vonatkozásában Szabadváry Tamás munkáját készséges segítségnyújtással és fényképek rendelkezésre bocsátásával segítette a SzM Antik Gyűjteménye (Dr. Nagy Árpád Miklós, Bodnár Csaba), a SzM-Magyar Nemzeti Galéria, 1800 utáni Nemzetközi Gyűjteménye (Somodi Anett), valamint a SzM-Reprodukciós Irodája (Horváth Ágnes); az ingyenes felhasználás lehetőségéért további köszönet jár a SzM Főigazgatóságának. A fényképeket készítette: Gisella Fittschen-Badura és Harasztos Áron Gergely. Fényképek és illusztrációk készítése kapcsán további köszönetet mondunk Kardos Juditnak (MNM, Központi Adattár és Digitális Képtárház), Diriczi Alicenak, valamint Harmat Attilának (MNM Műszaki Főosztály). Szakmai segítségéért hálával tartozunk Borsódi Martinnak (SZTE-BTK, Régészeti Tanszék), Hajdu Barbarának (BTM, Aquincumi Múzeum), Hajnal Zsuzsannának (MNM, Régészeti Tár), Kiss Alexandrának (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár) és Mráv Zsoltnak (MNM, Régészeti Tár). Az irattári anyag kutatásában nyújtott segítségéért hálával tartozunk Debreczeni-Droppán Bélának, dr. Szende Lászlónak és Komiszár Szilviának (MNM, Központi Adattár és Digitális Képtárház).

a magángyűjteményekből lefoglalt műkincsekről részletes dokumentáció készült, ezáltal (az utókor számára is) rögzítve az adott kollektívák pillanatnyi állapotát: Juhász 2019a, 185; továbbá a felvetődő problémákról: Juhász 2019b, 13. Ezek a „pillanatfelvételek” sajnos nem minden tekintetben készültek el, az időszakban súlyos károkat szenvedtek (legnagyobb arányban) a fővárosi középiskolai intézmények érem- és régiséggyűjteményei, melyek gyakori esetben sosem látták viszont egykori értékeiket – példaként: Értesítő 1932. Magyarországon a rendszerváltás utáni évtizedekben újra és újra felmerülő elképzelés egy olyan kiterjedt regiszter létrehozása, mely egykori (természetes vagy erőszakos úton felbomlott) gyűjtemények anyagát kísérli meg rekonstruálni, rendszerbe szedni, ennek spe-

- ciális vonatkozása a holokauszt során eltűnt műtárgyak felderítése. A témában legújabban: Juhász 2020a, 7; Juhász 2020b, 182–192.
- 3 Párhuzamként említhetnénk egy generációval fiatalabb kortársát, a norvég származású Gregersen Endrét (1877–1942), aki a függetlenedett Norvégia első magyar diplomatája volt. Gyűjtői érdeklődése neki is széles körűnek mondható (jóllehet, mennyiség tekintetében elmaradt a Lanfranconihoz képest). Ízlésesen berendezett szobi lakásán, hagyatéka szerint, számos műtárgy kapott helyett, köztük figyelemre méltó négy római kori edény említése: Gönczi 2018, 36–37, 18. jegyz.
  - 4 A palota jelenleg a Námestie Ľudovíta Štúra 1. (812 35 Bratislava) alatt található, benne a Szlovák Köztársaság Környezetvédelmi Minisztériuma székel. Budapesti Hírlap 1895, 5; Bognár 2016, 38; Mánya 2019. Tudjuk azt, hogy a Pozsonyt állandóan érintő árvizek védelmére tartós kőgátat is emeltetett, mely egyben saját vízparti telkének védelmét is szolgálta. A Malomvölgyben (Mlynská dolina), a Vödrice-patak torkolatánál volt megtalálható egy E. Lanfrancioni által épített villa, mely ugyancsak rendelkezett parkkal, melyből később botanikus kert alakult. A villát 1992-ben lebontották: Mánya 2015, 32, 65. jegyz.
  - 5 Erre vonatkozóan tömör, habár némi túlzással élő jellemzést ad az 1886-os *Történelmi Kiállítás* méltatója: „Valóban egy kutatásokban eltelt emberélet, egy ember életen át sikeres munkával szerzett vagyon, határtalan ügyszeretett és áldozatkészség kelett ahhoz, hogy magán ember a történelmi kincsek és ritkaságok oly tömegét gyűjtse össze muzeumában, a minő a Lanfranconié, melyhez hasonló jelenleg nemcsak nálunk, de Európában sem található.”
  - 6 E. Lanfrancioni már elismerést nyert az 1881-es *Venlencei Földrajzi Kongresszuson*, ahol a maga szerkesztette 7,75 m-es, a Dunát az osztrák határtól Orsováig bemutató térképével tűnt ki, illetve *Közép-Európa víziutai* című munkáját aranymedállal jutalmazták. 1882-ben részt vett a Ráth György szervezésében rendezett országos könyvkiállításon, saját maga rajzolta térképei külön termet kaptak (ezeket Ferenc József is részben megtekintette): Csontos 1882, 172–173; Wix 1984–1985, 191. Híres és évtizedekkel később is idézett eseménynek számított a *Magyar Földrajzi Társaság* 1885. évi országos kiállításán való szereplése, melyhez értékes kartográfiai ritkaságokkal járult hozzá: Péchy et al. 1886, 426–427; Havass 1921, 148. Érdekes hiánynak tűnhet, hogy az 1884 februárjában megnyitott *Magyar történelmi ötvösmű-kiállításon* nem képviseltette magát: Szalay é. n., V–VIII. Az évtizedek alatt hatalmasra bővült metszetgyűjtemény tervezett, ellenben a gyűjtő halála miatt eredeti elképzelésében meg nem valósult „szenzációja” lett volna a milleniumi ünnepségek tárlata, ahol gyakorlatilag a legtöbb magyar vonatkozású történelmi témához lehetett volna kapcsolni a Lanfrancioni-gyűjtemény egy-egy darabját; a tervezet már 1893-ban elkészült: k 1893, 602. Ismert, hogy E. Lanfrancioni a milleniumi kiállítás előkészületein beteg felesége ápolása mellett is rengeteg ráfordítással dolgozott: Budapesti Hírlap 1895, 5–6.
  - 7 Hivatalosan 1887. május 3-án, Trefort Ágoston valóság- és közoktatásügyi miniszter elnöklete alatt került átadásra ünnepélyes keretek között a több száz tétel számláló, tulajdonosa által katalógussal ellátott gyűjteményrész, melynek elhelyezése akkor és a későbbiekben is több bizonytalanságot okozott. Még évekkel E. Lanfrancioni halála után is napirendi ponton volt az akkor már létező Aquincumi Múzeum vezetősége számára, hogy az anyagot bemutathatóvá, téma szerint kutathatóvá tegyék: Kuzsinszky 1901, 1092–1093; Kuzsinszky 1904, 179. A kellemetlen állapotokat a sajtó többször is kommentálta: Magyar Székesfőváros 1899a, 10; Magyar Székesfőváros 1899b, 14. Egy esetleges pozsonyi egyetem alapítása esetén, E. Lanfrancioni egész gyűjteményét felajánlotta volna a születő intézménynek, melyre halála miatt nem került sor: Mánya 2019.
  - 8 Más szemszögből nézve, a teljesen más közegeből kikerülő jánoshalmi Nemes Marcell (1866–1930) több évtizeddel később felemelkedő műgyűjtői pályájánál, a mecénási szerepet nagyban inspirálta az 1908-ban megszerzett királyi tanácsosi cím, 1910-ben pedig a nemesi rang előnévvel való használatának elnyerése – erre vonatkozóan lásd: Németh 2020, 11–18, 46. jegyz.
  - 9 Az *Országos Régészeti és Embertani Társulat* alapító tagja 1886-tól: Szendrei 1889, 71. *Mosonymegyei történelmi és régészeti egyesület* alapító tagja 1886-tól: Sötér 1898, 16. A *pozsonyvármegyei régészeti egyesület*be 1887-től lép be, annak több tárolót is felajánlva (Mathédesz Lajos szíves szóbeli közlése).
  - 10 Fröhlich 1892, 35. E. Lanfrancioni gazdag metszet-, tervrajz és térképgyűjteményét a korszakban felhasználták történelmi rekonstrukciók készítéséhez, például Magyaróvár 15. századi ábrázolására vagy Nándorfehérvár 18. századi tervrajzára vonatkozóan: Sötér 1888, 151; Kiss 1889, 423.
  - 11 E. Lanfrancioni elméletének bizonyítására megszerezte Pulszky Károly támogatását: Langó 2017, 188, 260. jegyz. 1894. június 11-én, a pozsonyi orvosok és természetvizsgálók egyesülete kirándulást szervezett a *carnuntumi* romokhoz. A 200 főre duzzadt közönséget Pulszky K., E. Lanfrancioni és Prém József pozsonyi főgimnáziumi tanár vezette körbe, részletesen mutatva be a római emlékeket. Végül a *Türkenhügel* mellett vázolta fel Könyöki József régész és E. Lanfrancioni az Árpád-sírával való lehetséges kapcsolatokat. A látogatásnak a milleniumi „lázban” égő ország tekintetében gesztusértéke is volt, Német-

- óváron osztrák- és nemzetszín zászlókat állítottak fel. A témához kiegészítőleg rendelkezünk az ugyancsak a millenniumi események kapcsán 1896. októberében felállított dévényi emlékművet, melynek elhelyezését E. Lanfranconi már nem élhette meg – erről részletesen: Varga 2017, 152–157. A dévényi emlékmű és „Árpád sírjának” kissé irodalmias összekapcsolódásához: Malonyay, Sági 1912, 31.
- 12 Ennek valós részletei véleményünk szerint képlekenyek, minthogy E. Lanfranconi elképzelésére a korszakban közismert (1875-től pozsonyi illetőségű!), túlzó történelmi interpretációival és nemzeti-romantikus gondolatisága által erősen befolyásolt Thaly Kálmán is reflektált. E. Lanfranconi a „téma” korabeli nagy ismerőivel is többször vitatkozott, mint Gömöri Havas Sándor, Henszlmann Imre vagy Salamon Ferenc, így „alternatív” elmélete a magasabb tudományos köztudatban is ismertebb lehetett: Engyeli 1907, 33–35. Thaly K. tudományos és közéleti tevékenységére vonatkozóan: Romsics 2011, 128–132. Megjegyzendő, hogy az újonnan nagy hangsúlyt nyerő *carnuntumi* régészeti komplexum és látogatóközpont magába foglalja Árpád (fiktív) sírjának „emlékét”, ezzel együtt – egy félmondat erejéig – E. Lanfranconi nevét is: Basics 2018, 171.
- 13 E. Lanfranconi „terepi tevékenységének” a jelenlegi Nagyboldogasszony Plébánia- és Zarándoktemplom (*Pfarr- und Wallfahrtskirche Bad Deutsch-Altenburg*) román kori hajórészletének tanulmányozása (1894. június 9.) tekinthető, melyet Fittler Kamill építésmérnök és Pulszky K. végzett el (megerősítve a kora Árpád-kori kelteztést). Az ásátás elmaradása főképpen annak következménye, hogy a területet birtokló Ludwigstorff grófi család előnytelen ajánlatot tett E. Lanfranconi számára. Mint később kiderült, Anton von Ludwigstorff (1845–1929) nem egyezett bele, hogy E. Lanfranconi magának tartsa meg a leleteket (aki egyébiránt, korábbi huszártiszti pályája révén szimpatizált a magyar törekvésekkel). A későbbiekre jellemző, hogy az 1912-es – tényleges elvégzett – feltárás időpontjában Edvi I. A. (1870–1958) festő-grafikus úgy egyezik meg a gróffal, hogy a lehetséges leletanyag a birtok tulajdonosánál marad (a MNM Érem- és Régiségértára csak a „duplumokból” kaphat), míg az ásató élvezzi a publikáció és bemutatás kizárólagos jogát. A nem minden aktualizálástól mentes, mondhatni ünnepléses keretek között, 1912.06.06-án megnyitott ásátás egyértelmű előrelépést nem hozott, jól lehet szakmai segítséget az osztrák régész munkatársaktól, illetve Bejczy Árpád pozsonyi fémipari iskolai tanártól is kaptak. Elsőként a feltárást személyesen is megtekintő Márton Lajos jegyezte meg, hogy a „kurgán” korát nem lehet behatárolni, de népvándorlás kori voltát nem vetette el (tekintve, hogy értékelhető leletanyag csak igen kevés számban került elő). Az események részletes leírásának lehetőségét a *Budapesti Hírlap* kapta meg. Két évvel később, „Gárdonyi” szerzői név alatt Nagy Géza már egyértelműen elutasítja a honfoglalás kori keltezés lehetőségét, részletes elemzést adva az akkor ismert halomsírokról: Gárdonyi 1914, 381–382.
- 14 Czieger András eredményeiből tudjuk, hogy E. Lanfranconi minden honfoglalás korral kapcsolatos cikket elküldött Munkácsy M.-nak, ami az *Archaeologiai Értesítő*ben megjelent: Langó 2017, 188, 260. jegyz. A Munkácsy-kép recepciója ettől függetlenül igen vegyes volt, az egyes alakok ruházata és felszerelése nem minden tekintetben váltotta ki a nagyközönség tetszését (a kép franciaországi bemutatása gyakorlatilag visszhang nélkül maradt) – a témában legújabbban: Cieger 2019, 27–30. Előtanulmányok széles körű folytatása a „millenniumi láz” vonzásában nem volt egyedülálló másoknál sem. Wisinger Mór (1860–1925) műtövekszerész például egy egész évet töltött eredeti tárgyak felgyűjtésével, melyek inspirálták saját terveinek megvalósításában: Szabadváry 2020, m. a.
- 15 Prém József a sajtóban tette közzé Munkácsy M. leveleit, melyek az adatgyűjtésre vonatkoztak; ebből kiderül, hogy E. Lanfranconi személyesen is meglátogatta a művészt Párizsban: Prém 1894, 625–627. Munkácsy M., maga is el volt ragadtatva a több termet betöltő festménykollekción, melyek gyűjtése ekkor már Lanfranconi számára a legfontosabb volt, a híres festő saját becslése szerint egy Rubens-kép 250000 (sic!) forintot is megérhetett önmagában.
- 16 A pozsonyi közgyűjteményi szerveződés tekintetében ez kellemetlen helyzetet jelentett, minthogy eredetileg a gyűjtő a festményeket a városnak kívánta felajánlani. A veszteséget még súlyosbította, hogy éppen 1895. júliusában került kalapács alá Demkó József (1829–1895) pozsonyi nagyprépost könyv- és régiséggyűjteménye a bécsi Kende cégnél, melyet tulajdonosa korábban szintén egy helyi (köz)gyűjteménybe szánt. A Lanfranconi-gyűjteménnyel való összefüggésre vonatkozóan: Buzinkay 2008, 48, 29–30. jegyz. Ettől függetlenül megjegyzendő, hogy E. Lanfranconi már 1888-ban számos metszetet ajándékozott Pozsony városának, jóllehet ezek visszaazonosítása ma már nem lehetséges. Az események után csaknem tíz évvel még élénk emlékek minősültek a Lanfranconi-gyűjtemény elvesztése (többek között, hogy híres festmények nemhogy Európában nem maradtak, hanem a tengerentúli befektetők szalonjait gazdagították). Pozsony tekintetében hangsúlyozásra került, hogy az egyetlen koherens anyagnak csak az 1867-ben a híres evangélikus líceum állományába tagozódott, Simkó Frigyes Dániel könyv-, érem- és régiséggyűjtemény minősül: Prém 1904, 2–3.
- 17 A könyvek tekintetében 4228 kötetet (és térképet) sikerült megszerezni, melyek a jelenlegi Országos Széchényi

nyi Könyvtár anyagában azonosíthatóak a tulajdonos exlibrise alapján. Érdekességként említjük, hogy ezek között a műgyűjtő ifjúkori grafikái is megtalálhatóak. A könyvanyag esetében nehézséget okoz viszont, hogy az akkori minisztériumi határozat szerint a duplumnak minősülő darabokat (1628 kötet) más közgyűjtemények között kellett szétosztani (így többek között a mai határokon túli intézmények számára is): rr 1895, 187–188; a könyvgyűjteményről részletesebben: Wix 1984–1985, 192.

- 18 A *Nyugatmagyarországi Híradó* már 1895. március 13-án felhívást tett a Lanfranconi-gyűjtemény jelentőségét hangsúlyozva. A Lanfranconi-hagyaték kezelője, Löwinger Vilmos feliratban értesítette Wlassics Gyulát az eladás lehetőségéről (vö. Bognár 2016, 41–42).
- 19 A zárszámadás szerint a miniszteri tanács 1895. május 30-án, míg Ferenc József 1895. július 30-án hozott határozat szerint 26000 forint vételárat határoztak meg, melyet további 4000 forint szállítási-, elhelyezési- és restaurálási költséggel egészítettek ki: Zárszámadás 1895, 186–187. L. Lanfranconival folytatott egyezkedések gyakorlatilag már 1895. április 16-án lezárultak, szerződéses formában: rr 1895, 187.
- 20 Ifj. gr. Andrassy Gyula védnöksége alatt 1910-ben létrejött *Szent György Czéh* már egy öntudatos magyar magángyűjtői kör kialakulását vette fel céljai közé, melynek alapvető érdeke volt a műkincsek külföldre való áramlásának meggátolása (mely ebből a szempontból évtizedekkel megkésett vállalkozásnak bizonyult, főként olyan „terepet” megjárt élharcosok tapasztalatai révén, mint Divald Kornél művészettörténész). Siklóssy László, a *Szent György Czéh* ügyvezetője, egyben *A Gyűjtő* folyóirat szerkesztője, a legnagyobb veszteségek között említi meg a Lanfranconi-gyűjtemény kölni árverezést, többek között a Tarnóczy Gusztávné- és Kárász Géza-féle kollekciók mellett: N. N. 1911, 198., SzGyC Aukció 1911, 48. A bizakodó elképzelésektől függetlenül, a *Szent György Czéh* nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, minthogy aukcióitól éppen a magyar közgyűjtemények távolodtak el (jóllehet, az árak kedvezőek lehettek volna): Divald 1911, 198–199.
- 21 Az arányok bemutatása végett említjük meg, hogy a könyv-, metszet- és térképanyag megvásárlására 15000 forintot szántak, míg a „régiséggyűjteményből” kiválogatott tételek (a fegyver- és éremtári anyaggal együtt) összesen tettek ki 628 forint, 10 krajcárt.
- 22 A halványkék színű vonalas lapra írt jegyzék megtalálható a MNM Központi Adattár és Digitális Képirchívum (= MNM-KAD), Magyar Nemzeti Múzeum Irattárában (MNM-KA-I 263/1895.) 1895. május 31-iki keltezéssel, mely tanúsítja, hogy a MNM Régiségtára a tárgyakat átvette. Egy másik, erre a periódusra vonatkozó irat jelenleg nem lelhető fel (MNM-KA-I 206/1895). A jegyzék esetében fontos, hogy keltezése félhónappal későbbi, minthogy a régiségtári leltárkönyvbe az anyagot már 1895. május 15-én bevezették. Az iratanyag áttekintésében Debreczeni-Droppán Béla nyújtott segítséget, akinek ezúton is köszönetet mondunk.
- 23 A példány vélhetőleg létezett/létezik, minthogy a leltárkönyv is 13 fibulát nevez meg, a hiba akkor történhetett, amikor ismétlőjelekkel („macskakörmözve”) vezették be a tárgyak anyagát és figyelmenlenségéből nem ügyeltek a változásra, ettől függetlenül azonosítása bizonytalan.
- 24 A MNM esetében tetten érhető az a leltározási módszer, hogy nagyobb gyűjtemény vonatkozásában egy külön katalógus tartalmazta a részletes(ebb) leírást, valamint a kiegészítő információkat. Ilyet feltételezhetnénk Szalay Ágoston udvari tanácsos (1811–1877) és a Lanfranconi-kollekcióval csaknem egyszerre bekerülő, Závodszy István-féle magángyűjteményeknél is, melyek iratai elvesztek vagy jelenleg lappanganak (vö.: Szalay-hagyaték: MNM-KA-I 119/1877.; 438/1877. [?]; Závodszy-gyűjtemény: MNM-KA-I 60/1896.). A Lanfranconi-gyűjtemény mindettől függetlenül nem rendelkezett nagy tételekkel, az átvételi szövegben viszont nincs hír a lelőhelyekről, mindezekről függetlenül, a gyűjtővel közelebbi viszonyt ápoló Hampel J. valószínűleg rendelkezett információkkal egyes tárgyak eredetét illetően (lásd őskori tárgyaknál).
- 25 „*Napjainkban pedig, az új csatornázás alkalmából a Klarissa-utcában 3 római bronzfibula került elő 2 méternyi mélységben, melyek most Hollitzer és Lanfranconi urak birtokában vannak.*” – Ortvay 1892, 41.
- 26 Wlassics Gyula kultuszminiszteri tevékenysége alatt (1895–1903) több változtatást is eszközöltek. A múzeum munkatársai (főként az Érem- és Régiségtár esetében), egy újabb, raktározásra alkalmas épület lehetőségén túlmenően, a képtár és a főrendiház kiköltözésétől várták a helykérdés megoldódását. A probléma egy fokozódó és általános nehézséget keltő jelenség volt, nem véletlen, hogy az 1898-tól megjelenő éves jelentések kiadásának egyik oka az, hogy a gyarapodások jól nyomon követhetőek legyenek. Adalék pillanatnyi állapotra vonatkozóan a „hőskor” utolsó éveiben: Hampel 1912, 6, 1. jegyz.
- 27 A SzM még az I. világháború előestéjén, 1914. április 28-án (az abban a hónapban kinevezett új igazgató, Petrovics Elek támogatásával) intézett felhívást a MNM igazgatóságához, melyben több tárgyat jelöltek ki átadásra. Ennek kivitelezését még írmagjában fojtotta el Varjú E., aki hosszú írásban fogalmazta meg a múzeum jogosultságát az egyes darabokra (MNM-KA-I 385/1914. [1914. május 15.]). A fejlemények további alakulását – vélhetőleg – személyes sértettség is okozta. A SzM részéről az igény nem szűnt meg, az ezzel kapcsolatos kommunikációból

- azonban a MNM igazgatósága eleinte mellőzte Varjú E.-t: 1916. január 19-én Hekler A. intézett felterjesztést Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyet Petrovits E. ismételt meg két hónappal később. Varjú E. ekkor – az igazgatósági rendeletre reflektáló –, ugyancsak heves válaszban ecsetelte az átadások lehetetlen voltát, fő érvként említve egy előkészületben lévő új tárlatba (ténylegesen csak 1925-ben nyílt meg) fektetett erőfeszítéseket (továbbá, a korábban lehetőségként fenntartott, kölcsönös átadásoktól is gyakorlatilag elzárkózva): MNM-KA-Főig. 275/1916. [1916. március 16.]; MNM-KA-I 87/1916. [1916. március 17.]. Hekler A. már a MNM-ban töltött időszakában utalt a nem Magyarországon előkerült antik emlékek átadására (pl. egy *Apollon*-torzóra, mely akkor a MNM Lapidáriumában volt elhelyezve): Hekler 1913, 2–3.
- 28 Az 1925-ös tárlatra vonatkozóan segítséget nyújt a 2020 elején végzett üvegnegatív digitalizáláskor már jelentős részleteiben vizsgálható kép (4. kép / balról jobbra haladva): ún. „*fiatal Marcus Aurelius portré*” (MNM-RR ? = SzM 8424.), ún. „*I. Philippus Arabs*”, női büszt (falon) és a „*Crispina*” mellszobor (MNM-RR 1846.20[a]) = SzM 8424.). Az üvegnegatívok jelenleg: MNM-KA-AF R.2984-2985.
- 29 Az adattári anyagban nincs irat, mely dokumentálta volna Wollanka J. tevékenységét, maga pedig a későbbiekben, a Jankovich-gyűjtemény „*Crispina*-portréját” leszámítva (vö. Wollanka 1916, 8–16), nem közölt semmit sem eredményeiből. Wollanka J. úgy tűnik, hogy nemcsak a szobrok módszeres rendszerezését végezte, mivel rendelkezünk egy irattári adattal, melyben a múzeumból már 1911-ben kilépett Mahler Edétől érdeklődik még a Dunapentelén feltárt agyagurnák sorsát illetően, melyek tartalmukkal együtt akkor már igen rossz állapotban voltak (MNM-KA-I 167/1915. [1915. május 18.]). A Varjú Elemér-hagyaték szétszóródott iratanyagának egy közelmúltban online árverésen felbukkant szegmensében leltük meg Hekler A. gépelt levelét Varjú E.-hez címezve (MNM-MT leltározatlan, 2020-as gyarapodás). Ebből kiderül, hogy Wollanka J. írását eredetileg a Varjú E. szerkesztésében megjelenő *Archaeologiai Értesítő*be szánhatta, melynek 1916-os évfolyama az 1915-ös terjedelmének töredékére csökkent, így abban nem kapott helyet. A levél 1915. december 5-iki keltezésű, melyben Hekler A. a Wollanka-féle cikk „kefelenyomatát” kéri, tehát annak addigra már készen kellett lennie, a kutatómunka az 1915. év második felére már lezárulhatott. Ezzel vonható párhuzamba, hogy Wollanka J. még 1915. májusában Mahler Edétől kért útmutatást egykori dunapentelei ásatásából származó leletek rendezésének ügyében.
- 30 MNM-RR 73/1861. alatt (revíziós pecsét nélkül). Lo-Presty Lajos Álmos (1823–1878) spanyol származású, tehető arisztokrata család tagja volt, a szabadságharcban való tevékeny részvétele miatt rövidebb ideig Nápolyban kényszerült élni, innen – a kegyelem elnyerése után – 1851-ben térhetett haza. Az utóbbi intermezzo a mi szempontunkból sem érdektelen, minthogy a szobrokat akár ottani tartózkodása idején is megszerezhetette – jóllehet, erről adatok nem állnak rendelkezésre. Életének utolsó évtizedeit lekötötte testvéreivel folytatott, hosszan elhúzódó pereskedés, melyből végül ő került ki győztesen, számos földbirtokkal gyarapítva vagyonát.
- 31 Az 1895-ös régiségnapló vezetését nagy valószínűséggel (íráskép alapján), az akkor régiségtári őr pozícióban dolgozó Pósta Béla végezhetette (vö. MNM-KA-I 46/1896. jelentésben). Attól függetlenül, hogy nehéz következtetni milyen instrukciók szerint vezetik a naplókat, aligha feltételezhető, hogy a római kor iránt aktívan érdeklődő Pósta B. ilyen tévedést követhetett volna el abban az esetben, ha a műtárgyat látja. A korai leltárkönyvek leginkább sommás leírásai gyakran nem mérvadóak, nem kevésszer alapadatokat mellőzőek, a régészettudomány egy adott fejlettségi szintjét tükrözik, melyben egy „állítólagos Cicero” portré felbukkanása bizonyos fokú kritika mellőzésével megengedhető volt.
- 32 Nagy Á. M. felvetése szerint nem elképzelhetetlen, hogy az 1902-es gipszmásolat gyűjtemény átadásakor darabunk is elkerült a MNM-ból, minthogy az átadás említ más, külön meg nem nevezett tételeket. Nagy Á. M. szíves szóbeli közlése (2020. július 22). A gyűjteményből való kikerülés oka nem feltétlenül lehetett annak modern volta (vagy annak felismerése), minthogy a MNM rendelkezett olyan értékes és egyedi gipszmásolatokkal is, mint például az egykori Museo Bourbonico Lucius Verus portréjának igen méretes és kalandos háttérrel rendelkező kópiája, mely ugyancsak a SzM-ba jutott (eredetileg: MNM-RR 1881.89, dr. Garay Sándor ajándéka) – erre vonatkozóan lásd: Szentesi 2006, 23–25.
- 33 Adatrögzítés időpontja: 2020. július 22. Ezúton is hálás köszönetet mondunk Almásy Ivor restaurátorművésznek, aki a tárgy Román Csarnokból való származását minden kétséget kizáróan megerősítette, valamint Boda Biankának, ki a rendelkezésre álló információkat számunkra ellenőrizte.
- 34 A MNM más országokkal is mondhatni, prosperáló kapcsolatokat alakított, ezek sorából kimagaslik még Louis Colville Gray Clarke cambridgei professzor anyagi támogatása, aki több feltárást is finanszírozott (Borsod-Derékegyháza – 1928, Herpály – 1927, Nagyrév – 1925–1926): Hóman 1928, 105, 107.
- 35 A kérés nem volt rendkívüli, A. E. van Giffen korábban már őskori anyagot kért az egyetem számára, ezek a tematikus „válogatások” az ottani gyűjtemény sokszínűségét kívánták emelni. Az igazgató ezen túl

- menően gondolt arra is, hogy viszonzásként a magyar közgyűjtemény is gazdagodjon hollandiai leletekkel, 1928-ban Rijckholtban (prov. Limburg, NL) talált kőeszközöket (Campignien kultúra) küldött, melyek az 1928-as tárlaton már szerepeltek: Hóman 1928, 104.
- 36 Megkeresésünkre, Prof. Daan Raemaekers intézetvezető elektronikus formában elküldte a Groningenbe került, regisztrált magyarországi lelőhelyű anyagok listáját (e-mailes levelezés 2019. február 19–26. között), melyből kiderült, hogy az 1922-ben átadott római kori tárgyak egyike sem azonosítható. A van Giffen-féle gyűjtésből elkerült leletek holléte kérdéses, jelenleg nincsen támpontunk rájuk vonatkozóan. Önzetlen segítségnyújtását D. Raemaekersnek és az egyetem munkatársainak ezúton is megköszönjük.
- 37 SPECTRO xSORT Combi típusú spektrométer, 15–50 kV, 30–120 μ A, Rh forrás, Peltier hűtésű SDD detektor, fémek-ötvezetek vizsgálatára „könnyűelemes” („Light Elements”) kalibráció, 3 mm átmérőjű mérőablak, 60 másodperc mérési idő.
- 38 Az enteriőr-kultúra Nagy-Britanniában a 18. század második felétől kezdődő előtérbe helyeződése a kontinensen is egyre nagyobb mértékben érezte hatását, melynek egyik fontos új elemét képezte a lakott tér „individuális” jellegének hangsúlyozása. Utóbbi kifejezése akár történhetett ízlés szerint válogatott műtárgyak révén is, melynek esetleges bővebb kutatása témánk vonatkozásában is hozhat új eredményeket: Sármány, Parsons 2006, 335–336. A 19. század utolsó harmadának képzőművészeti törekvései között az antik plasztika is fontos helyet kap (részben oktatási céllal), ennek kiemelkedő hazai példája a Stróbl Alajos által 1889-től működtetett Epreskert miliője. A tanítványok által készített másolatok (ma is helyén álló darab Fakits Ernő *Lucius Verus* mellképe) mellett – többek között – eredeti emlékek is felállításra kerültek (római szarkofág, melyet a *Fővárosi Közúti Vaspálya* építéskor találtak). Kérdésként vetődhetne fel, hogy a hazai ipar- és képzőművészeti törekvések milyen interakcióban, akár befolyásoló tényezővel bírhattak a múlt század elő gyűjtői köreire. Epreskertre vonatkozóan: Nagy 2006, 310–312; Révész 2017, 77–105, 26. jegyzet.
- 39 A „lappangó” és ismételt felbukkanó darabok között említhetünk egy korábban állítólag a Batthyány-család birtokában lévő, 1–2. századra keltezhető női márványfejet: Nagyházi 2004, Kat. 13. A múzeumba került darabok közül érdekes volna azoknak feltételelesen római korinak ítélt szobroknak az eredetét (és későbbi sorsát) kideríteni, melyeket 1849. júniusában szállítottak át a vallás- és oktatásügyi miniszter határozatából, a Palotából a MNM-ba („*Minerva*”-büszt, „*Mercurius*”-büszt, „*kondorhajú*” ifjú ép mellszobra, „*Endymion*” és egy töredékes szobor – MNM-RR 1849.10.[A–C, F–G]).
- 40 A századfordulós magyar „polgári” ízlést Lyka Károly igen csak felületes jelenségként ábrázolja, mely megelégszik az olasz kereskedelem révén az országba érkező antik szobormásolatok műpatinával ellátott reprodukcióival, mely mindenképpen csak általánosításként értékelhető: Lyka 1983, 15. Csak a szépirodalom oldaláról közelítve, Ambrus Zoltán híres regényének, a *Midás királynak* (1906) főhőse, Bíró Jenő festő ugyancsak lakonikusan lesújtó képet ad a korabeli „műízlésről”: Ambrus 1967, 558–563. Az egyes gyűjtői közegek pontos összképének megismerésére csupán elenyésző esetben nyílik lehetőség, azonban a közelmúltban több – sokrétű adatgyűjtési módszert alkalmazó – értékelés is született. Ezek sorából kiemelhető a jellemzően heterogén összetételű Enyedi-Zsótér-gyűjtemény (Enyedi Lukács – Zsótér Ilona), mely a házaspár egykori Budapest I. kerület, Ilonka utca 3. (ma: Ostrom utca) alatti házában kapott helyet 1903 körül. A lakásentriőről készült, eddig lappangó fénykép közzétételével: Szabó 2012, 44–46. Ennek részét képezte a mára „Enyedi Iunoként” elhíresült 2. századi márvány plasztika, melynek az utóbbi időben komplex természettudományos vizsgálata is megtörtént: Lakatos et al. 2009, 53–64. További érdekesség – jócskán hányattatott sorsú, 2008-ban a SzM-ba került szobor történetén túlmenően –, hogy a gyűjtemény 1923-as elárverezésekor az Ernst Múzeum, az aukció keretében részletes tételismételt adott az anyagról, így a „*Iunon*” kívül feltűnik még egy hellenisztikus női szoborfej, valamint egy akkor Kr. e. 1–2. századra keltezhető bronztál is: Csányi, Térey 1923, Nr. 1383, 1418, 1423.
- 41 A dualizmus korában fejlődő műgyűjtői szférában E. Lanfranconi nyilvánvalóan sajátos helyzetben volt, minthogy a kollekció önálló kezdeményezés volt, tehát nem von igazán megfelelő párhuzamot a régóta fennálló, tradicionális felépítésű arisztokrata gyűjteményekkel. Ezzel szemben az „új”, feltörekvő „gazdasági arisztokrácia” köreit kevésbé érintette (bár itt generációs különbség is közre játszhat, továbbá E. Lanfranconi származásánál fogva sem illeszkedett ebbe a környezetbe), habár a nyitott, sokrétű gyűjtési kör már inkább ehhez a vonalhoz közelít, mely az életmű végleges kiteljesedésének hiányában csak röviden követhető nyomon. Lehetőség szerint, sokkal célszerűbb a gyűjtőt inkább a pozsonyi elit igencsak heterogén, a város dinamikus átalakulásában tevékenyen részt venni kívánó egyéneinek szemszögéből tekinteni, ahol a fanatizmussal rokon tenni akarás sem volt idegen jelenség. A pozsonyi mikrokozmosz „heterogenitása” külföldön is ismert tény volt, mely hangsúlyosan már a 18. században is utat talált a szórakoztató irodalomba, vö.: Fest 1914, 316–317. Öröndetesnek látszik, hogy az ezredforduló után az egyes gyűjtemények, gyűjtői szférák feltárására, megismerésére való

- törekvések egyre intenzívebb méretet öltöttek, mely szerencsés módon kvalitásos albumok vagy részletes ismeretterjesztő irodalom formájában is rendelkezésre állnak – egyes esetekben vezető aukciósházak támogatásával. Példaként: Enteriőrbrázolások, többek között gyűjtemények vonatkozásában: Somlai 2015, 168–179; Horváth 2015; Horváth 2019, 70–77. Mindezek tekintetében érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a régészeti kontextusban értékelhető számos kollekció (ezek sorában felhozhatjuk Ráth György és Delhaes István gyűjteményeit) feldolgozása lemaradást mutat, időigényes közlésük szintén maradandó tudományos értéket teremtene.
- 42 Hampel J. látszólag elfogadta a büszk antik eredetét, melyet a gyarapodási jelentésben is megtalálunk: Hampel 1895, 436. Bizonytalan, hogy akkor hány portrét tartottak számon „eredeti” és klasszicizáló császárbrazeolásként. A legrégebb időkből ismert egy állítólagos Vespasianus mellkép, melyről a *Cimeliotheca* közlése szerint a korabeliek számára is bizonyos volt, hogy modern munka (Haliczky Antal szerezte meg a múzeum számára): *Cimeliotheca* 1825, 51. [II.IX.10]. Ugyanez vonatkozhatott egy Nero mellképre, mely később a SzM Antik Gyűjteményébe került (SzM 8351). A már említett „*Crispina*” és „*Philippus Arabs*” portrék akkor még nem kerültek a kutatás homlokterébe. Múzeumi anyagban császárportrék azonosíthatósága napjainkban sem elképzelhetetlen, itt említhetjük meg a SzM Hadrianus mellszobrát (SzM 4810), melyet még 1908-ban vásároltak Paul Arndt műgyűjtőtől, aki Rómából hozta (Goette 2020, 80–81, 9a–b kép).
- 43 A plasztikák részletes bemutatását anyagmintavétel elvégzése mellett terveztük, melyet a 2020-al fellépő pandémia megakadályozott, pótlására a jövőben kerülhet sor.
- 44 A tárgy látszólag (több [?]) restauráláson esett át bizonytalan időpontban, mely főként a törésvonalak mélyülésének meggátolását célozták, a felület tisztított. Az XRF-vizsgálat módszerei ennek tükrében voltak alkalmazhatóak. A lemezt nagyobb valószínűséggel a kényelmesebb viselés érdekében bőrön rögzítették.
- 45 Az újraleltározott anyagban találtunk egy látszólag erősebb restauráláson átesett plasztikus, csuklószervezetes kereszttaggal ellátott ló alakú bronzfibulát (MNM-RR 1954.33.24 [8,80 g]), melynek tütartóján talán kivehető egy régi leltári szám elmosódott „[---]/189[---]” részlete, azonban a kockázatos visszaazonosítási lehetőségen eltekintve megjegyezzük, hogy méretadata jobban illik egy szintén lappangó *brigetioi* darabra. Az 1954-ben újraleltározott ló formájú fibulák közül többet is sikerült hozzávetőlegesen (ha nem is minden kétséget kirázóan) leltári adatokból vissza-keresni, a Lanfranconi-gyűjtemény példányait nem leltük eddig fel. Példa: félpasztikus, kéttagú, balra „legesző” lovat ábrázoló fibula (MNM-RR 1888.141.58 = 1954.33.25 [16,50 g], *Brigetio*, vétel Sándor Miklóstól).
- 46 Az egyre módszeresebb, szervezett fémkeresős kutatások a szórványleletek számát is jelentősen emelhetik. Az Észak-Kelet-*Pannonia* területéről régóta ismert „gombos” jellegű áttöréssel díszített, karakteres, nagyméretű példányokat képviseli az 1907-es tatai lelet egyik kéttagú bronzfibulája, melyet a közelmúltban sikerült visszaazonosítani az újraleltározott anyagok sorából (MNM-RR 1907.20.24 = 1951.10.37, visszaazonosítás időpontja: 2019.10.17). Zárt kontextusból idézhetjük a solymári kora császárkori temető 84. hamvasztásos temetkezését (*inf.* I.), melyből töredékes tütartólemezzel (kombinált rezgőtűs díszítés és rozettás jellegű áttörés) ismert egy példány: Kocztur 1991, 189, XXI. t. 2, XLIV. t. 10. A néhai Bakits János-féle szétszóródott gyűjtemény ugyancsak visszakeresett darabja szintén „gombos” áttörésekkel díszített, lelőhelye nagyobb eséllyel feltelezhető az Észak-Kelet-Dunántúlon (MNM-RR 1876.58.20 = 1954.33.1).
- 47 Fontos kontextusból származó darabok a pöreföldei 3. *tumulusból* (Zala m., Lenti j.) származó fedlap nélküli egygombos fibulák: Berecz 1991, 164–165, 169, 3. kép, 9–10. A *pannoniai* viszonylatokban az újabb feldolgozások és kiterjedtebb fémkeresős vizsgálatok módosíthatják az ismereteket (vö. MNM-ban lefoglalt illegális fémkeresős anyagok, jelenleg leltározatlan). A gyűjteményből idesorolunk egy utóbbi időben visszaazonosított darabot, melynek kengyele, kettős osztó- és zárógombja ezüstráttéttel díszített (MNM-RR 1954.33.10 = 1878.40, lelőhelye Ménfő [ma: Ménfőcsanak], Szentgyörgyi Imre ajándéka). Komárom-Esztergom megye területéről egy kisméretű, ezüsből készült, kettős osztó- és zárógombbal rendelkező példányt (H = 2,72 cm; Sz = 2,54 cm; Súly = 3,95 g) ismertünk meg újonnan magángyűjteményből (leírva: 2019. december 4, közöletlen).
- 48 A *barbaricum*i és provinciális lelőhely ugyanúgy elképzelhető. Vö. újabb térdfibula gyűjtések Csehország területéről: Droberjar 2012, 119–124.
- 49 Az általános elterjedtség kérdését nyilvánvalóan érinti az adott területek kutatottsága. Hagymagombos fibulák esetében már régebb óta újra és újra felvetődő problémát jelent a keleti tartományokban (Észak-Afrikához lásd: Gerharz 1987, 98–105) való viszonylagos alulreprezentáltság kérdése, melyről csak komplex, késő római kort érintő feldolgozások fognak pontosabb képet nyújtani – lásd pl. olyan egzakt terepi eredményekre (is) támaszkodó kezdeményezéseket, mint a *syriai* kora- és középső császárkori temetkezési szokások áttekintése: de Jong 2017, 20–145.
- 50 Ismeretlen lelőhelyről: MNM-RR 1954.36.4. Összetartozóként azonosított csatlemez és csatkeret Komárom-Szőny (*Brigetio*) területéről (szórvány): MNM-RR

- 1885.152.150, 338. Sellye 1939, 3. T. 11, 14. T. 1–2 (a komáromi darabok tévesen Tata lelőhely alatt); Sellye, Bónis 1988, 34, 73–74, 23. kép 1–3. A Lanfrancni-gyűjtemény veretéhez közel áll a keskenyebb lemezzel, valamint rombusz és háromszög alakú rekeszekkel bíró darab (vörös és narancssárga berakással): MNM-RR 2000.2.108 (közöletlen). További analóg példány ovális alakú, öntött csatkerettel: MNM-RR 2000.2.110 (közöletlen).
- 51 Tarnóczy Gusztávné európai hírre számot tartó – a Lanfrancnival kortárs – gyűjteményében Szendrei J. valószínűleg helyesen ismert rá egy bélyegzőre, melyen az ő olvasatában „LEG / XI D / S PR / LVC” szöveg szerepelt. A tárgy további sorsa ismeretlen: Szendrei 1888, 15, Nr. 8.
- 52 Említés sorrendje szerint: MNM-RR 1961.13.64 = R-D 243. 1790-ben került elő „Nagy Szőnyben”, majd Farádi Vörös Ferenc birtokába került, aki 1811-ben a múzeumnak ajándékozta (talán a legkorábbi bekerült darab), 1961-ben újraeltárolták. MNM-RR 1961.13.70 = *Cat. Kiss. [Suppelletilis varii usus]* Nr. 129. Kiss Ferenc-gyűjtemény, 1843-ban vétel útján került a múzeumba, ismeretlen lelőhely. 1961-ben újraeltárolták, a leltárkönyv tévesen a Ráth György-gyűjtemény részeként azonosította (vö. MNM-RR 1874.1.157.). VIV[---] ? (Viv[---] ?) felirat részletével. MNM-RR 1961.13.63 = R-D 242. Szakirodalomban a Kiss Ferenc-gyűjtemény részeként szerepel, ellenben annak katalógusában nem található. Ismeretlen lelőhely. Jankovich-gyűjtemény: MNM-RR 1852.5.70–77. Lelelőhelyük ismeretlen. A tárgyakat kivétel nélkül újraeltárolták az 1960-as években. Ráth-gyűjtemény: MNM-RR 1874.1.612.[a]–d. Lelelőhelyük ismeretlen, állítólag a történelmi Magyarország területéről származnak.
- 53 Közölt anyagvizsgálati eredmények például a *Harvard Museum of Arts* (= HMA) online gyűjteményében – példa (HMA 1977.216.1963): <https://www.harvardartmuseums.org/collections/object/303998?position=47> (megtekintés: 2020.02.25).
- 54 8 bélyegző ismert *Carnuntumból*, ezek sorából érdekes egy lábfej alakú példány: CN SVELLI / APRILIS (*Cn(aei) Suelli / Aprilis*) felirattal a *Museum Carnuntinum* gyűjteményében (MC 15419.): Römer, Martijnse 1992, 349, Kat. 55. Még 1895 körül a Pápai Református Főiskola gyűjteménye gyarapodott egy különleges, állítólag *brigetioi* lelőhelyű bélyegzővel: a lapos testhez átfűrt, „*Cerberus*” alakot képező plasztikus fogó tartozott, két soros felirata: V CRETICVS / MARTIANA (V?) *Creticus / Martiana*): Borsos 1898, 353–354, 5. ábra.
- 55 *Pannoniából* a legfontosabb leletek közé tartozik egy – vélhetőleg fontosságából adódóan – már leformázott bronzbélyegző (*signaculum*) *Aquincum* polgárvárosából (III. kerület, Szentendrei út 139), mely 1960-ban került elő Kaba Melinda ásatásán. A kerek felületen olvasható szövegből kiderül *publicum vicesimae Libertatis* adónemre való utalás, mely a centerben kiegészül *Libertas* alakjával. A régészeti kontextus alapján a 2. század elejére keltezhető: Havas 2013, 59–93.
- 56 MMA 30.11.2. *L. Herennius Florus* kilétére az újabb kutatások sem vetettek még fényt, a bélyegzőt az 1. századra helyezik: Bergmann 2010, 14, Fig. 26. Adatai elérhetőek: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253046?searchField=All&sortBy=Relevance&ft=roman+stamp&offset=0&rpp=20&pos=2> (megtekintés: 2020.02.25).
- 57 BM 1856,1226.883. C TREB / CE· / RIA / LIS (*C(aius) / Treb(ellius) / Ce· / ria / lis*). Adatai elérhetőek a British Museum honlapján: https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=445605&partId=1&searchText=roman+stamp&page=1 (megtekintés: 2020.02.25).
- 58 Ennek kérdése természetesen hipotézis alapját képezheti, minthogy számos olyan bélyegző ismert, mely egyszerűen csak „U” alakú vagy félköríves, ovális keresztmetszetű fogóval bír, tehát keltező értékkel nem rendelkezik. Példa lehet erre egy késő antik, levél alakú amphora bélyegző ötszögletes fogója, melynek keltezésében a bélyeg dobozmonogramja bír érvénnyel: de Azevedo 1969, 767–771, Fig. 1–3.
- 59 *Pannoniából* csak kevés, jól keltezhető régészeti kontextusban megismert római lakat említhető. Ezek sorában újabban fontos lelet a budaörsi *vicushoz* tartozó temető 381. sírjából előkerült bronz dobozlatok, melyhez kulcs is tartozott: Sey 2016, 542, 6. kép 3–4. Régóta ismert, hasonló típusba sorolható darab egy Dunaújváros-Öreghegy területéről származó lakat: MNM-RR17/1905.1 [Kollár Kálmán ajándéka, ún. „Esztergályos szőlő”, szörvány]. Figurális lakatok a Közép-Duna régióban mérsékelt számokban fordulnak elő, mint a nyugati területeken (lehetőség szerint a kutatottság mértékét is figyelembe véve). Egy kontextussal keltezett példány származik az ennsi tárborból, a 3. század végére keltezve: Ubl 1997, 172, Kat. IV/H-9. A hazai leletekre összefoglalóan lásd korábban már: Salamon 1958, 67–76.
- 60 MNM-RR 1/1874.319(a): h.: 3,47 cm; sz.: 3,55 cm; m.: 1,95 cm; h_{kulcslyuk}: 1,12 cm; 36,60 g. MNM-RR 1/1874.319. (b): h.: 3,86 cm; sz.: 3,63 cm; m.: 1,81 cm; h_{kulcslyuk}: 1,18 cm; 38,55 g. Állítólag az egykori történelmi Magyarország területéről származnak. Vétel Ráth Györgytől.
- 61 A mozgatható tagoknál a különbség, hogy az egyik példányon a „hüvelyen” és a rúd testén is rögzítésre szolgáló szegecslyuk található. Ha nem is szükségszerűen hasonló, ellenben elgondolkodtató megoldás tapasztalható egy 13–14. századi angol ékszeres doboz (?)

- zárjánál: <https://collections.museumoflondon.org.uk/online/object/33903.html> (megtekintés: 2020.02.17).
Vö. Gáspár, Salamon 1986, 212, Kat. 1–2.
- 62 Egy kialakításra és méretre egyező darab (h.: 3,3 cm; 30 g) bukkant fel az internetes régiségkereskedelemben (állítólag még 1975 előtt került gyűjteménybe), melyet eladója az 1–2. századra keltezett (Live Auctioneers honlapján): https://www.liveauctioneers.com/item/59379151_roman-figural-barrel-lock (utolsó elérés ideje: 2020.02.17).
- 63 A kelteztést erősíti, hogy más tárgyakkal együtt Józsa Pál ladánybenei földjéről került elő, ahonnan sírleletként (?) más császárkori leletek is származtak. Gáspár D. és Salamon Á. az 1980-as években megkísérelt utánajárni a szintén Párducz M. által említett esztergomi darabnak, mely már akkor nem volt meg. Párducz M. adatára Borsódi Martin (régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged) hívta fel a figyelmünket, akinek ezúton is hálás köszönetet mondunk.
- 64 Analógiái a középkori Irán területéről (is) előkerültek (BM OA+.1343): https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=221548&partId=1&searchText=padlock&page=1 (megtekintés: 2020.02.17).
- 65 Bronz, páva alakú lakat: MNM-RR 1951.10.72: h.: 5,24 cm; sz.: 1,41 cm; m.: 4,72 cm; 30,80 g. Az 1937-es kiállításból újraleltározott anyagban, eredetéről a 19. század végén sem voltak információk (vö. Grempler 1891, 330). Négylábú állatot megjelenítő, kétrészes lakat: MNM-RR 1876.76.85. Különböző korú tárgyakkal együtt vétel Schiefner Jánostól, ismeretlen lelőhely. A keresztény vonatkozásra (az elképzelés vélhetőleg Hampel J.-től származott) lásd: Pulszky 1897, 258.
- 66 Érdekes adalék, hogy E. Lanfranconinak bemutatták a W. Grempler-féle és a múzeumban őrzött tárgyakat: *„Lanfranconi Gr. E. úr, kinek a kis záratkat bemutattam, felvilágosított arról, hogy a mindegyiken látszó hátsó nyílás a kulcs betolására szolgált, melynek két párhuzamos egyenes nyújtványával a zár tolján lévő rugókat leszorítani s így a zárt kinyitni lehetett.”* A megjegyzés Hampel J.-től származik, talány marad, hogy vajon a gyűjtő a saját példányának is megfejtette-e a titkát?
- 67 A nyaknál megfigyelt, kb. 12 cm hosszán elnyúló töréscsapoláshoz (d.: 1,3 cm) található, melyhez tartozó kiegészítést bizonytalan időpontban eltávolították, a magasságbeli különbségek vélhetően ebből a hiányából fakadnak (utólagosan hozzá illesztett modern fej [?]). A régi leltári szám (talán) a csonka jobb láb törésselületén vehető ki ([---18/95[---] ?) gyenge foltookban. A szobor régi, négyszögletes, sötét-olajzöld színű márványozott, tömör kő talapzatra erősítve áll, megfeketedett fém (réz [?]) lapján „AMOR - SOMNUS / TORZÓJA / RÓMAI MUNKA KR. U. I. SZÁZADBÓL” felirattal. A talapzat és (valószínűleg) sárgaréz feliratos táblája erős egyezést mutat a MNM 1920-as évekbeli tárlatain már felbukkanó / vagy korábbi posztamensek kialakításával, mely feltételezi, hogy a szobor valamelyik kiállító térben kapott helyet (az eddig fellelt fényképes anyagban azonosítani nem tudtuk). A műtárgy alapos vizsgálatában segítséget nyújtott Nagy Árpád Miklós (vizsgálat időpontja: 2020.07.22).
- 68 A tárgy nem rendelkezik a Római Gyűjtemény revíziós pecsétjével, mert az Őskori Gyűjtemény anyagába került, a 20. század második felében ellenben átadták a Római Gyűjtemének, jelenleg ott fellelhető.
- 69 A tárgy MNM-RR 1895.40.3 szám alatt található meg, ellenben a leírás sokkal inkább az MNM-RR 1895.40.5. tételnek felel meg (jóllehet Kat. 20 tétel sem a mostani besorolásnak megfelelő forma!), kérdéses, hogy a korszak terminológiájában a meghatározás milyen tág intervallumban mozgott.
- 70 A leltárkönyvben említett „márványlap” jelenleg nem lelhető fel. Gáspár D. és Salamon Á. megjegyzése szerint a tárgy nem márványlapon, hanem kovakőre volt „rozsdásodva”, melyről eltávolították, a kő nem funkcionálhatott eredeti hátlapként: Gáspár, Salamon 1986, 215, Kat. 19, 8. kép, d. A leltárkönyvben nem rendelkezik 1958-as revíziós pecséttel, ettől függetlenül a raktári anyagban megtalálható.
- 71 Azonosított lelőhelyéből kifolyólag a MNM, Régészeti Tár, Barbaricum Gyűjteményébe került át. Előadásban pozsonyi leletként szerepelt: Mathédesz L.: *Római bélyeges téglák Pozsony Óvárosából* (Fiatall Római Koros Kutatók XI. Konferenciája, Paks, 2017.05.13).
- 72 A leltárkönyvben széljegyzetben: *„Elküldetett Groningenbe csereképen (L. R. ln. 216/922. szám.)”*. A tárgy 1922. novembere után ténylegesen a Groningeni Egyetem Régészeti Intézetének (Rijksuniversiteit Groningen, Poststraat 6, 9712 ER, NL) tulajdonába került. Előadásban pozsonyi leletként szerepelt: Mathédesz Lajos: *Római bélyeges téglák Pozsony Óvárosából* (Fiatall Római Koros Kutatók XI. Konferenciája, Paks, 2017.05.13).

IRODALOM

- Almgren, O. 1923: Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Leipzig.
- Ambrus, Z. 1967: Midas király. Budapest.
- Antonović, D. 2014: Kupferzeitliche Äxte und Beile in Serbien. Prähistorische Bronzefunde IX/27. Stuttgart.
- Barjamovic, G., Hertel, Th., Larsen, M. T. 2012: Ups and Downs at Kanesh. Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period. Leiden.
- Bartus, D., Borhy, L. Sey, N., Számadó, E. 2018: Excavations in Brigetio (2012–2016). In: Borhy, L., Dévai, K., Tankó, K. (eds), Celto – Gallo – Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology. Paris, 63–81.
- Basics, B. 2018: 'Carnuntum: a múlt újratelemzése'. Múzeumcafé 68/5 (2018. november–december) 157–171.
- Bazovský, I. 2011: Thela v dobe rímskej – Ziegel in der römischen Kaiserzeit. Zborník Slovenského Národného Múzea, Archeológia Supplementum 3, 21–24.
- Bell, R. D. 2019: A shifting chronology of combat damage: Reassessing the evidence for use and reuse on Irish Bronze Age swords. In: Knight, M. G., Boughton, D., Wilkinson, R. E. (eds), Objects of the Past in the Past. Investigating the significance of earlier artefacts in later contexts. Oxford, 152–180.
- Berecz, K. 1991: Római kori fibulák Zala megyéből I – Römische Fibeln aus dem Komitat Zala I. Zalai Múzeum 3, 163–181.
- Bergmann, B. 2010: New Perspectives on the Villa of Publius Fannius Synistor at Boscoreale. In: Campbell, T. P. (ed.), Roman Frescoes from Boscoreale. The Villa of Publius Fannius Synistor in Reality and Virtual Reality. New York, 11–32.
- Bognár, Zs. 2016: Egy elfeledett műgyűjtő: Enea Lanfranconi – Egy darabjaira hullott gyűjtemény azonosítása. MúzeumCafé 52, 38–51.
- Bondár, M. 1998: Ein kupferzeitlicher Krug aus Bátaszék. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 21–31.
- Bondár, M. 2015a: The Vörs Diadem: A Unique Relic of Late Copper Age Metallurgy Supposition, Fact, New Results. Anteus 33, 99–120.
- Bondár, M. 2015b: Újabb adatok a vörsi késő rézkori diadémról. Magyar Régészet Online Magazin 2015 nyár, 1–6.
- Bondár, M. 2019: A késő rézkori fémművesség magyarországi emlékei. Budapest.
- Borhy, L. 1990: Zwei neue Parade-Brustplatten im Ungarischen Nationalmuseum. Bayerische Vorgeschichtsblätter 55, 299–307.
- Borhy, L. 2016: Troianum dicitur agmen – Római kori díszpáncélok Brigetióból és környékéről. In: Bartus, D. (szerk.), Acta Archaeologica Brigetionensia I/9. Komárom.
- Borsos, I. 1898: Borsos István a pápai reform. főiskola régiségtáráról. Archaeologiai Értesítő 18, 351–356.
- Božić, D. 1981: Relativna hronologija mlajše železne dobe v jugoslovenskom Podunavju – Relative Chronologie der jüngeren Eisenzeit im jugoslawischen Donaauraum. Arheološki Vestnik 32, 315–336.
- Bóna, I. 1959: Bronzkori övkapcsok és diadémák. Adatok a Középduna-medencei bronzkori viselethez. Archaeologiai Értesítő 86, 49–58.
- Bóna, I. 1965: The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I–II. Alba Regia 4–5, 17–63.
- Bóna, I. 1986: Javarézkori aranyleleteinkről. Fejezetek a magyar ősrégészet múlt századi-századeleji történetéből – Über Goldfunde aus der Hochkupferzeit. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18, 21–81.
- Bónis, É., Sellye, I. 1988: Római kori emailmunkák. Évezredek, évszázadok kincsei V. Budapest.

- Brunšmid, J. 1902: Nahodaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6/1, 32–67.
- Budapesti Hírlap 1887: N. N. 'A Lanfranconi-gyűjtemény'. *Budapesti Hírlap* 7/121 (1887.05.03, kedd) 2.
- Budapesti Hírlap 1892: N. N. Hasznos ajándék Munkácsynak. *Budapesti Hírlap* 12/322 (1892.11.21, hétfő) 5.
- Budapest Hírlap 1895: N. N. Lanfranconi Enea öngyilkossága. *Budapesti Hírlap* 15/68 (1895.03.10, vasárnap) 5–6.
- Buzinkay, P. 2008: Főpapi műgyűjtőink a modern kor hajnalán (1895–1924) – Prelates as art collectors at the beginning of the Modern Age (1895–1924). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 20/1–2, 43–62.
- Cieger, A. 2019: Árpád az Országházban. Munkácsy történelmi tablójának hányatott sorsa. *BBC History* 9/5 (2019 május) 24–31.
- Ciulisová, I. 2014: *Men of Taste. Essays on Art Collecting in East-Central Europe*. Bratislava.
- Cociș, S. 2004: *Fibulele din Dacia Romană*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3. Cluj–Napoca.
- Cowen, J. D. 1966: The Origins of the Flange-hilted Sword of Bronze in Continental Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 32, 262–311.
- Csallány, G. 1936: Újabb jazig temetők Szentes határában – Jazygen-Gräberfelder bei Szentes. *Dolgozatok* 12/1–2, 71–89.
- Csányi, K., Térey, G. 1923: Az Ernst-Múzeum Aukciói XXII. Enyedy Lukács és neje, Zsótér Ilona hagyatéka, Brentanp Cimaroli Lujza báróné hagyatéka, valamint főuri és különböző más magánbirtokból származó műtárgyak. Budapest.
- Csedreki, L., Dani, J., Kis-Varga, M., Daróczi, L., Sándorné Kovács, J. 2010: A hencidai aranykincs interdiszciplináris vizsgálatai (Új szempontok, új eredmények) – Der Schatz von Hencida. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 35–50.
- Csedreki, L., Dani, J. 2011: A hencidai rézkori aranykincsen végzett PIXE vizsgálatok tanulságai – Experiences of the PIXE analyses performed on the Copper Age Gold Treasure of Hencida. *Archeometriai Műhely* IX, 285–291.
- Csiky, G. 2015: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 32, Leiden – Boston.
- Csontos, J. 1882: A király a budapesti könyvkiállításon. *Magyar Könyvszemle* 7/1–4 (1882 január–augusztus) 157–174.
- de Azevedo, M. C. 1969: Un sigillo tardoantico. *Instituto Lombardo. Accademia di scienze e lettere* 103, 767–771.
- Davaras, C. 1975: Early Minoan Jewellery from Mochlos. *The Annual of the British School at Athens* 70, 101–114.
- Dergačev, V. 2002: Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien. *Prähistorische Bronzefunde* XX/9, Stuttgart.
- Divald, K. 1911: Egy aukció tanulságai. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 5/1, 39–45.
- Dizdar, M. 2013: Zvonimirovo-Veliko polje. *Groblje latenske kulture* 1. Monographiae Institut Archaeologici 8, Zagreb.
- Dizdar, M., Drnić, I. 2018: Segestanski ratnici – Nalazi naoružanja i konjske opreme latenske kulture iz Siska – Segestan warriors – Finds of weapons and horse-riding equipment of the La Tène culture from Sisak. In: Drnić, I. (ed.), *Segestika i Siscija – Od ruba Imperija do provincijskog središta*. Katalozi i monografije 16. Zagreb, 63–108.
- Drnić, I. 2015: Kupinovo, groblje latenske kulture – Kupinovo, a La Tène Culture Cemetery. *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae* 12, Zagreb.
- Droberjar, E. 2012: Římské kolínkovité spony v Čechách – Römische Kniefibeln in Böhmen. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 25, 119–131.

- Droberjar, E. 2017: Římské a germánské spony ze Sedlce a z dalších jihočeských lokalit – Römische und germanische Fibeln aus Sedlec und aus weiteren südböhmischen Fundstellen' In: Droberjar, E., Komoróczy, B. (eds), Římské a germánské spony ve střední Evropě (Archeologie barbarů 2012). Brno, 199–226.
- Eisner, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- van Endert, D. 1991: Eine außergewöhnliche Maskenfibel. In: Dannheimer, H. (Hrsg.), Spurensuche Festschrift für Hans-Jörg Kellner zum 70. Geburtstag. Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung Beiheft 3, Kallmünz, 75–82.
- Endrődi, A. 2012: Early Bronze Age Headdress. Markers of the social status in the Bell Beaker-Csepel Group. *Archaeologiai Értesítő* 137, 7–26.
- Engyeli, J. 1907: Hol temették el Árpádot? *Pesti Hírlap* 29/36 (1907.02.10. – vasárnap) 33–35.
- Értesítő 1932: Gáspár P. (szerk.), A budapesti II. ker. érseki kath. reálgimnázium és a vele kapcsolatos Rákóczi-kollégium Értesítője az 1931.–32. évről. IX. Szertárak és gyűjtemények, 54–56.
- Facsády, A. 2009: Aquincumi ékszerek – Jewellery in Aquincum. *Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1.* Budapest.
- Fettich, N. 1953: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet – La trouvaille de tombe princière hunnique a Szeged-Nagyszéksős. *Archaeologia Hungarica* 32, Budapest.
- Fröhlich, R. 1892: Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. Első közlemény. *Archaeologiai Értesítő* 12, 34–44.
- Gabler, D. 1994: Terres sigillées du Haut et du Moyen Empire – Kora- és középső császárkori terra sigillaták. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts – a Szépművészeti Múzeum Közleményei* 80–81, 25–57, 157–174.
- Gabler, D. 2000: Italische Sigillaten mit Töpferstempel in Pannonien. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis* 29, 75–98.
- Garbsch, J. 1965: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. *Münchner Beiträge für Vor- und Frühgeschichte* 11, München.
- Garbsch, J. 1978: Römische Paraderüstungen. München.
- Gárdonyi 1914: Gárdonyi [= Nagy], G.: A magyarországi halmok kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 34, 381–398.
- Gedl, M. 2004: Die Beile in Polen IV. (Metalläxte, Eisenbeile, Hammer, Ambosse, Meißel, Pfrieme). *Prähistorische Bronzefunde* IX/24, Stuttgart.
- Gentile, V., van Gijn, A. 2019: Anatomy of a notch. An in-depth experimental investigation and interpretation of combat traces on Bronze Age swords. *Journal of Archaeological Science* 105, 130–143.
- Gerharz, R. R. 1987: Fibeln aus Afrika. *Saalburg Jahrbuch* 43, 77–107.
- Goette, H. R. 2020: Egy újonnan felfedezett Hadrianus-portré Budapesten. *Ókor* 19/2, 79–85.
- Góngora y Martínez, M. 1868: *Antigüedades Prehistórica de Andalucía. Monumentos, inscripciones, armas, untesilios y otros importantes objetos.* Madrid.
- Gönczi, A. 2018: Gregersen Endre, az önálló Norvégia első budapesti diplomatája. *Észak – skandinavisztikai folyóirat* 1/4 (2018/tél) 31–37.
- Grempler, V. 1891: Néhány rejtélyes emlék magyarázata. *Archaeologiai Értesítő* 11, 330–333.
- Habich, G. 1934: *Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts.* München.
- Hampel, J. 1892: A bonzkor emlékei Magyarhonban. II. rész: a leletek statisztikája. Budapest.
- Hampel, J. 1894: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban I–II. rész. Budapest.
- Hampel, J. 1895: A N. Múzeumi Régiségtár gyarapodása az 1895-ik évi második negyedben. *Archaeologiai Értesítő* 15, 435–438.

- Hampel, J. 1896: A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. rész: áttekintő ismertetés. Budapest.
- Hampel, J. 1902: 1. Az érem- és régiségtár története. In: Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői, A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából. Budapest 1902, 77–108.
- Hampel, J. 1905: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig.
- Hampel, J. 1912: Kalauz a régiségtárban. Tizenhatodik kiadás. Budapest.
- Hänsel, B. 1968: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Teil I (Text). Bonn.
- Hartmann, A. 1968: Spektralanalytische Untersuchungen bronzzeitlicher Goldfunde des Donauraumes. *Germania* 46, 19–27.
- Hartmann, A. 1982: Prähistorische Goldfunde aus Europa II. Spektralanalytische Untersuchungen und deren Auswertung. *Studien zu den Anfängen der Metallurgie* 5, Berlin.
- Hattatt, R. 2020: A Visual Catalogue of Richard Hattatt's Ancient Brooches Reprinted from his fourth book 'Ancient Brooches and other Artefacts'. Oxford.
- Havas, Z. 2007: Atilia Firma téglaműhelyének termékei Pannoniában. In: Bíró, Sz. (szerk.), *EX OFFICINA... Studia in honorem Dénes Gabler*. Győr, 205–221.
- Havas, Z. 2013: A publicum vicesimae Libertatis bronz bélyegzője Aquincumból. *Studia Epigraphica Pannonica* 5, 59–106.
- Havass, R. 1921: A földrajz bibliográfiája. *Földrajzi Közlemények* 49, 147–149.
- Hekler, A. 1913: Antik szoborgyűjtemény a Szépművészeti Muzeumban. *Az Ujság* 11/107 (1913.05.06, kedd) 1–4.
- Hekler, A. 1927: Antik szobrok Budapesten I. *Henszlmann-Lapok* 1/1, osz. n.
- Hermann, R., Crellin, R. J., Uckelmann, M., Wang, Q., Dolfini, A. 2020: Bronze Age Combat: An experimental approach. *British Archaeological Reports International Series* 2967, Oxford.
- Hess, A. 1889: *Künstlermedaillen der Italianischen und Deutschen Renaissance*. (Die Sammlung Wilhelm Itzinger, Berlin). Frankfurt am Main.
- Hickman, J. 2008: *Gold Before the Palaces: Crafting Jewelry and Social Identity in Minoan Crete*. Publicly Accessible Penn Dissertation, Paper 1540, University of Pennsylvania. Pennsylvania.
- Horváth, H. 2015: Báró Herzog Mór és kortársai A magyar gazdasági elit és a műgyűjtés a dualizmus korától a második világháborúig' In: Kiss, E. (szerk.), *Ötvösművek az egykori Herzog-gyűjteményből*. Budapest, 13–49.
- Horváth, H. 2020: Emlékezés egyik legnagyobb műgyűjtőnkre, gróf Pálffy Jánosra. *Artmagazin* 17/7, 70–77.
- Horváth, L. 1979: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. *Zalai Gyűjtemény* 14, Zalaegerszeg.
- Horváth, L., Némethi P. 2011: Celtic warriors from Szabadi (Somogy County, Hungary). In: Guštin, M., Jevtić, M. (eds), *The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea*. Koper, 20–30.
- B. Horváth, J., Keszi, T. 2004: Az Intercisa Múzeum őskori állandó kiállításának katalógusa – *Katalog der urzeitlichen beständigen Ausstellung des Intercisa Museums*. Az Intercisa Múzeum kincsei II, Dunaujváros.
- Hóman, B. (szerk.) 1928: *Tíz év szerzeményei 1919–1928. A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai V*. Budapest.
- Hóman, B. 1929: *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről*. Budapest.
- Jelentés 1898: *Jelentés a Magyar Nemzeti Muzeum 1898. évi állapotáról*. Budapest.
- Juhász, S. 2019: Száz év távlatából. Köztulajdonba vett műkincsek, 1919. *Múzeumcafé* 69–70 (2019/1–2. február–április) 185–195.
- Juhász, S. 2019a: Köztulajdonba vett műkincsek II. Az azonosítás nehézségei. *Műértő* 2019/4, 12–13.
- Juhász, S. 2020: Álmodozás egy régóta hiányzó adatbázisról. *Nem ördöglakat*. *Műértő* 2020/3, 7.

- Juhász, S. 2020a: Sacco update. *MúzeumCafé* 77, 182–192.
- Junghans, S., Sangmeister, E., Schröder, M. 1974: Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europa. Katalog der Analysen Nr. 10 041–22 000 (mit Nachuntersuchungen der Analysen Nr. 1–10 040). *Studien zu den Anfängen der Metallurgie* 2/4, Berlin.
- k [= Név Nélkül] 1893: Hazai és külföldi események. *Néptanítók Lapja* 26/62 (1893.08.05) 601–602.
- Kalicz, N. 1982: A Balaton-Lasinja kultúra történeti kérdései és fémletelei – The historical problems of the Balaton-Lasinja culture and its metal finds. *Archaeologiai Értesítő* 109, 3–17.
- Keller, E. 1971: Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. *Veröffentlichungen der Kommission zur Archäologischen Erforschung des Spätrömischen Raetien* 8, München.
- Kemenczei, T. 1988: Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). *Prähistorische Bronzefunde* IV/6, München.
- Kiss, L. 1889: Nándorfehérvár bukása (1521). *Hadtörténelmi Közlemények* 2, 389–440.
- Kiss, V., Csányi, M., Dani, J., P. Fischl, K., Kulcsár, G., Szathmári, I. 2019, Chronology of the Early and Middle Bronze Age in Hungary. New Results. *Studia Hercynia. Reinecke's Heritage. Terminology, Chronology and Identity in Central Europe, 2300–1600 BC*, 23/2, 173–197.
- Klassen, L. 2000: Frühes Kupfer im Norden. *Untersuchungen zu Chronologie, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecherkultur*. Moesgaard.
- Kocztur, É. 1991: Kora császárkori temető Solymáron. *Studia Comitatus* 21, 171–334.
- Kolník, T. 1984: Römische und Germanische Kunst in der Slowakei. Bratislava.
- Kovrig, I. 1937: A császárkori fibulák főformái – Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibelin in Pannonien. *Dissertationes Pannonicae* II/4, Budapest.
- Kóhegyi, M., Vörös, G. 2011: Madaras-Halmok Kr. u. 2–5. századi szarmata temetője. *Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről*. Szeged.
- Krauß, R., Schmid, C., Kirschenheuter, D., Abele, J., Slachev, V., Weninger, B. 2017: Chronology and development of the Chalcolithic necropolis of Varna I. *Documenta Praehistorica* 64, 282–305.
- Kulakoğlu, F., Kangal, S. (eds): *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul'da*. Istanbul.
- Kuzsinszky, B. 1901: Az aquincumi muzeum. *Fővárosi Közlöny* 12/57 (1901.08.02.) 1091–1094.
- Kuzsinszky, B. 1904: *Értesítő*. Budapest Régiségei 8, 177–181.
- Lakatos, Sz., Bajnóczi, B., Tóth, M. 2009: Az archeometria lehetőségei és határai az „Enyedi Iuno” márványszobron végzett vizsgálatok alapján – Potentials and limits of archaeometry based on studies of the “Juno Enyedi” marble statue. *Archeometriai Műhely* 6/4, 53–64.
- Langó, P. 2006: A Kárpát-medence 10. századi emlékműanyagának kutatása mint nemzeti régészet. *Kutatástörténeti áttekintés' Korall* 24–25 (2006. június) 89–117.
- Langó 2017: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és a koratörténeti emlékek*. Budapest.
- Lipp, V. 1884: *A keszthelyi sírmezők*. Budapest.
- Lőrincz, B. 1973: A barbaricum római épületek bélyeges téglái. *Archaeologiai Értesítő* 100, 59–65.
- Lőrincz, B. 2002: Die Erzeugnisse der Privatziegeleien in Pannonien' In: Rajtár, J., Pieta, K., Kuzmová, K. (Hrsg.), *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra, 153–165.
- Lyka, K. 1983: *Szobrászatunk a századfordulón*. Budapest.
- Magyar Székesfőváros 1899a: A főváros muzeuma. *Magyar Székesfőváros* 2/39 (1899.10.23) 10–11.
- Magyar Székesfőváros 1899b: A Lanfranchi-gyűjtemény. *Magyar Székesfőváros* 2/43 (1899.11.20) 14.
- Makkay, J. 1967: Problems concerning Copper Age Chronology in the Carpathian Basin. *Copper and Gold Pendants and Gold Discs in Central and South-East Europe*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 28, 251–300.

- Makkay, J. 1985a: A tiszaszőlősi kincs. Nyomozás egy rézkori fejedelem ügyében. Budapest.
- Makkay, J. 1985b: Diffusionism, antidiffusionism and chronology: some general remarks. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3, 1–12.
- Malonyay, D., Sági, J. 1912: Árpád sírja osztrák földön. *Budapesti Hírlap* 32/196 (1912.08.20. – kedd) 31–40.
- Manning, S. W., Griggs, C. B., Lorentzen, B., Barjamovic, G., Ramsey, Ch. B., Kromer, B., Wild, E. M. 2016: Integrated Tree-Ring-Radiocarbon High-Resolution Timeframe to Resolve Earlier Second Millennium BCE Mesopotamian Chronology. *PLOS one*, 1–27.
- Manning, S. W., Wacker, L., Büntgen, U., Bronk Ramsey, Ch., Dee, M. W., Kromer, B., Lorentzen, B., Tegel, W. 2020: Radiocarbon offsets and old world chronology as relevant to Mesopotamia, Egypt, Anatolia and Thera (Santorini). *Nature Scientific Reports* 10:13785. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-69-287-2>.
- Maráz, B. 2008: Archäologische Angaben zur mittleren und späten La Tène-Zeit in Südosttransdanubien. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 65–93.
- Mayer, E. F. 1977: Die Äxte und Beile in Österreich. *Prähistorische Bronzefunde* IX/9, München.
- Meelaart, J. 1957: Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze Age. *Anatolian Studies* 7, 55–88.
- Mozgai, V. 2017: Aranyleletek archeometriai kutatásának lehetőségei. In: Ridovics, A., Bajnóczi, B., Dági, M., Lővei, P. (szerk.), *Interdiszciplinaritás – Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 225–241.
- Mozsolics, A. 1955: Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 5, 35–54.
- Mozsolics, A. 1968: Bronzkori kardleletek – Bronzezeitliche Schwertfunde. *Archaeologiai Értesítő* 95, 61–65.
- Murillo-Barroso, M., Costa Caramé, M. E., Díaz-Guardamino Uribe, M., García Sanjuán, L., Mora Morina, C. 2015: A Reappraisal of Iberian Copper Age Goldwork: Craftmanship, Symbolism and Art in a Non-funerary Gold Sheet from Valencia de la Concepción. *Cambridge Archaeological Journal* 25/3, 565–596.
- Műszaki Hetilap 1881: A magyar osztály a velencei földrajzi kiállításon. *Műszaki Hetilap* 1/28 (1881.09.25) 215–218.
- Nagy, Á. 2013: *Classica Hungarica A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének első évszázada (1908–2008)*. In: Radványi O. (szerk.), *MúzeumCafé Könyvek* 2. Budapest.
- Nagy, I. 2006: Másolatok Stróbl Alajos műtermében. *Ars Hungarica* 34/1–2, 307–318.
- Nagyházi 2004: Nagyházi 112. árverés 2004. december Régi mesterek, 19. és 20. századi festmények, grafikák, szobrok árverése. Budapest.
- Nebehay, S. 1973: Das latènezeitliche Gräberfeld von der Kleinen Hutweide bei Au am Leithagebirge, p. B. Bruck a. d. Leitha, Nö. *Archaeologia Austriaca Beiheft* 11. Wien.
- Nestor, I. 1937: Sabia de bronz dela Boiu. Contribuți la studiul primelor săbii cu limbă la mâner din Europa Centrală – Das Bronzeschwert aus Boiu. Ein Beitrag zum Studium der ersten Griffzungenschwerter aus Mitteleuropa. *Sargetia* 1, 155–214.
- Neumann, D. 2009: Bemerkungen zu den Schwertern der Typenfamilie Sauerbrunn-Boiu-Keszthely. In: Bagley, J. M., Ettl, Ch., Neumann, D., Schefzik, M. (Hrsg.), *Alpen, Kult und Eisenzeit. Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag*. Rahden/Westf., 97–114.
- Németh, I. 2020: Greco és egyebek – Régi spanyol festmények Nemes Marcell egykori gyűjteményében. In: Németh, I., *El Grecóról és más mesterekről Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet Válogatott tanulmányok*. Budapest, 11–19.
- Név Nélkül 1891: Catalogue of the important collection of bronze arms & implements and Ornamensts in Gold, Silver & Bronze, formed by the late Dr. S. Egger, of Vienna. London.
- Név Nélkül [= Siklóssy L.] 1911: A Szent-György-Czéh közgyűlése. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 5/2–3, 197–199.

- Novák, P. 1975: Die Schwerter in Tschechoslowakei I. Prähistorische Bronzefunde IV/4, München.
- Novotná, M. 1970: Die Äxte und Beile in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde IX/3, München.
- Novotná, M. 1984: Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI/4, München.
- Novotný, B., Novotná, M. 1991: Zwei unbekannte Goldfunde aus der Slowakei. *Starinar* 40–41, 131–134.
- Nuber, H. U. 1973: Kanne und Griffschale. Ihr Gebrauch im täglichen Leben und die Beigabe in Gräbern der römischen Kaiserzeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 53, 1–232.
- Özgüç, T. 1954: Die Grabungen von 1953 in Kültepe. *Bulleten* 71/XVIII, 373–390.
- Özgüç, T. 1986: KÜLTEPE-KANIŞ II. Eski Yakındoğunun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar – New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East. Ankara.
- Patek, E. 1942: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete – Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien. *Dissertationes Pannonicae* II/19, Budapest.
- Patay, P. 1984: Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn. Prähistorische Bronzefunde IX/15, München.
- Peškař, I. 1972: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha.
- Pesti Hírlap 1894: Kirándulás Árpád-sírházhoz. *Pesti Hírlap* 16/154 (1894.06.03. – vasárnap) 9.
- Pesti Hírlap 1894a: Árpád sírja – Ausztriában. *Pesti Hírlap* 16/163 (1894.06.12. – kedd) 7.
- Pesti Napló 1894: Munkácsy Mihály Pozsonyban. *Pesti Napló* 45/79 (1894.03.20. – kedd) 4.
- Pesti Napló 1895: A kultuszminiszter művásárlása. *Pesti Napló* 46/156 (1895.06.09. – vasárnap) 6–7.
- Pesti Napló 1896: N. N. 'A Lanfranchi-gyűjtemény'. *Pesti Napló* 47./11. (1896.01.12. – vasárnap) 6.
- Péchy, I., Heim, P., Havass, R. 1886: A Magyar Földrajzi Társaság az 1885. évi országos általános kiállításon. *Földrajzi Közlemények* 14, 419–428.
- Picherlová, M. 1992: Významné ojedinelé názezy z doby rímskej v Bratislave – Bedeutende römerzeitliche Einzelfunde aus Bratislava. *Zborník Slovenského Národného Múzea, Archeológia* 86/2, 83–112.
- Pieta, K. 2019: Early Roman period burials of Púchov Cultura: buried natives or offered foreigners? *Slovenská Archeológia* 67/2, 241–286.
- Prém, J. 1894: Munkácsy és a pozsonyiak. *Fővárosi Lapok* 31/74 (1894.03.15. – csütörtök) 625–627.
- Prém, J. 1904: A Simkó-muzeum. *Hazánk* 11/14 (1904.01.16. – szombat) 2–3.
- Pröttel, P.-M. 1988: Zur Chronologie der Zwiebelkopffibeln. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38, 347–372.
- Pucci, G. 2001: Inscribed instrumentum and the ancient economy. In: Bodel, J. (ed.), *Epigraphic Evidence Ancient history from inscriptions*. London – New York, 137–190.
- Raczky, P., Siklósi, Zs. 2013: Reconsideration of the Copper Age chronology of the eastern Carpathian Basin: a Bayesian approach. *Antiquity* 87, 555–573.
- Radnóti, A. 1938: A pannóniai római bronzedények. *Dissertationes Pannonicae* II/6, Budapest.
- Ramsl, P. C. 2012: Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 74, Wien.
- Reždić, S. 2007: Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma. In: Korać, M. (ed.), *Arheologija i Prirodne Nauke – Archaeology and Science* 4. Belgrade.
- Révész, E. 2017: Az emlékezés és felejtés kertje. *Az Epreskert és szobrai. MúzeumCafé* 61/5 (2017 október–november) 77–113.
- Riha, E. 1979: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. In: Martin, M. (Hrsg.), *Forschungen in Augst* 3. Augst.
- Říhovský, J. 1992: Die Äxte, Beile und Hämmer in Mähren. Prähistorische Bronzefunde IX/17, Stuttgart.

- Romsics, I. 2011: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest.
- Römer-Martijnse, E. 1992: Ziviles Leben in römischer Zeit / Schrift und Sprache. In: Jobst, W. (Hrsg.), Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau. Katalog der Ausstellung der Archäologischen Museums Carnuntum in Bad Deutsch Altenburg AMC. Archäologischer Park Carnuntum, 343–358.
- rr 1895: rr [= N. N.] A Lanfranconi-gyűjtemény megvásárlása. Magyar Könyvszemle 3/2, 187–188.
- Sármány-Parsons, I. 2006: A szoba mint hangulat. *Ars Hungarica* 34/1–2, 333–354.
- Sáró, Cs. 2014: Kora császárkori fibulák a Wosinsky Mór Megyei Múzeum gyűjteményéből. *Wosinsky Mór Múzeum Közleményei* 36, 159–221.
- Seager, R. B. 1912: Explorations in the Island of Mochlos. American School of Classical Studies at Athens. Boston – New York.
- Schindler Kaudelka, E., Fastner, U., Gruber, M. 2001: Italische Terra Sigillata mit Appliken in Noricum. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 298. Band – Archäologische Forschungen, Band 6, Wien.
- Schmidt, B., Bemmann, J. 2008: Körperbestattungen der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit Mitteldeutschlands, Katalog. Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt – Landesmuseum für Vorgeschichte, Band 61, Halle.
- Schmidtová, J., Jezná, J., Baxa, P. 2015: Villa rustica in Čunovo. In: Bíró, Sz., Molnár, A. (Hrsg.), Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. Győr, 263–289.
- Schubert, F. 1965: Zu den südosteuropäischen Kupferäxten. *Germania* 43, 274–295.
- Sellye, I. 1939: Császárkori emailmunkák Pannoniából – Les bronzes emailés de la Pannonie romaine. *Disertationes Pannonicae* II/8, Budapest.
- Sey, N. 2016: A budaörsi temető bronzmellékeletei. In: Ottományi, K. (szerk.), A budaörsi római vicus temetője. Budapest, 529–545.
- Sey, N. 2017: Bronzból készült viseleti tárgyak Scarbantiából. *Soproni Szemle* 74/1, 52–60.
- Sicherl, B. 2004: Studien zur mittelbronzezeitlichen Bewaffnung in Tschechien, dem nördlichen Niederösterreich und der südwestlichen Slowakei. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 107, Bonn.
- Somlai, T. 2015: Volt és nincs. Nagypolgári és arisztokrata enteriőrök 1900–1945. Budapest.
- Sótér, Á. 1888: Mosonymegyei római leletekről. *Archaeologiai Értesítő* 8/2, 149–151.
- Sótér, Á. 1898: A mosonymegyei történelmi és régészeti egylet emlékkönyve 1882–1898. A honfoglalás ezredéves ünnepélyének emlékére. Magyar-Óvár.
- Swift, E. 2000: Regionality in Dress Accessories in the late Roman West. *Monographies instrumentum* 11, Montagnac.
- Swift, E. 2020: Roman Artefacts and Society Design Behaviour, and Experience. Oxford.
- Szabó, T. 2012: Giorgio Vasari Angyali üdvözlése az Enyedi-Zsótér-gyűjteményben. *MúzeumCafé* 6/27, 44–47.
- Szalay, I. (szerk.) 1884: A magyar történelmi ötvösmű-kiállítás lajstroma. Budapest.
- Szathmári, I. 2005: Folyókból előkerült bronzkori kardleletek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében – Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 143–166.
- Szendrei, J. 1888: Képes kalauz az Országos nőipar egyesület javára az Iparművészeti muzeum helyiségeiben rendezett gyűrü-kiállításához. Budapest.
- Szendrei, J. 1889: A társulat tagjai és a befizetett tagsági díjak nyugtázása 1886. februárius 24-étől 1889. februárius 24. napjáig. *Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve (1886–1888 [1889])* 67–76.

- Szentesi, E. 2006: Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye. *Művészettörténeti Értesítő* 55/1, 1–56.
- SzGyC Aukció 1911: A Szent-György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete Hetedik művészeti aukciójának katalógusa. Budapest.
- Szőke, B. M. 2001: Egy avar kori indavirág. Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya területéről. *Zalai Múzeum* 10, 103–140.
- Todorova, H. 1981: Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien. *Prähistorische Bronzefunde* IX/14, München.
- Todorova, H., Vajsov, I. 2001: Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. *Prähistorische Bronzefunde* XX/6, Stuttgart.
- Tóth, E. 1981: Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum: Instrumenta Domestica. *Folia Archaeologica* 32, 145–167.
- Ubl, H. 1997 (Hrsg.): *Museum Lauricaum Schausammlung Römerzeit Katalog. Forschungen in Lauriacum: Sonderband I/2, Band 12/1–2.* Enns – Wien.
- Varga, B. 2017: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. In: Fodor, P. (szerk.), *Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből* 3. Budapest.
- Vasárnapi Ujság 1895: Lanfranconi műkincsei. *Vasárnapi Ujság* 42/35 (1895.09.01.) 577.
- Vasárnapi Ujság 1896: Lanfranconi gyűjteménye. *Vasárnapi Ujság* 43/3 (1896.01.19.) 46.
- Vulpe, A. 1975: Die Äxte und Beile in Rumänien II. *Prähistorische Bronzefunde* IX/5, München.
- Welzl, L. 1844: *Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des kaiserl. königl. Hofrates und Mitgliedes mehrerer gelehrten Gesellschaften, Herrn Leopold Welzl von Wellenheim. Vol. I–II.* Wien.
- Weszerle, J. 1873: Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest.
- Wheeler, E. L. 2002: Legio XV Appolinaris: From Carnuntum to Satala – and beyond. In: Le Bohec, Y. (ed.), *Les légions de Roma sous le haut-empire. Actes du Congrès de Lyon (17–19 septembre 1998)* (Collection du Centre d'Études Romaines et Gallo-Romaines Nouvelle série, n° 20), Paris.
- Wix, Gy. 1984–1985: Rég elfelejtett gyűjtőkről. *Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve* (1992) 179–203.
- Worrel, S. 2009: II. Finds Reported under the Portable Antiquities Scheme. *Britannia* 40, 281–312.
- Wygnańska, Z. 2014: Tracing the “diadem wearers”. An inquiry into the meaning of simple-form head adornments from the Chalcolithic and Early Bronze Age in the Near East. In: Wygnańska, Z., Golani, A. (eds), *Beyond Ornamentation. Jewelry as an aspect of material culture in the ancient Near East.* *Polish Archaeology in the Mediterranean.* 23/2, 85–144.
- de Yong, L. 2017: *The Archaeology of Death in Roman Syria Burial, Commemoration, and Empire.* Cambridge.
- Zárszámadás 1895: 41. czim. A Lanfranconi-féle gyűjteményből vásárolt tárgyak vételárára és szállítási költségeire. A. m. kir. állami számvevőszék jelentése az 1895. évi zárszámadásáról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1895. évben szerzett tapasztalatairól (1896) 186–187.
- Žeravice, Z. 1993: Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatien, Montenegro, Bosnien und Herzegowina. *Prähistorische Bronzefunde* IX/18, Stuttgart.

Internetes elérések

British Museum: https://www.britishmuseum.org/?_gl=1*p5130o*_gcl_aw*R0NMLjE1ODI2NTQ1MTMuQ-2owS0NRaUFxTlB5QlJDaFSSXNBS0EtV0Z4dnRxYUUVGM2VQOFF1WDcyQVZ3N3hzUDIRS05HcF90T1QySHRPZWJaRGZRUEpQOERwZnZ5MGFBdW15RUFMd193Y0I. (Utolsó elérés ideje: 2020.11.25, 8:48).

Harvard Art Museums: <https://www.harvardartmuseums.org/> (Utolsó elérés ideje: 2020.11.25, 8:48).

Museum of London: <https://www.museumoflondon.org.uk/museum-london> (Utolsó elérés ideje: 2020.11.25, 8:50).

The Metropolitan Museum of Arts: <https://www.metmuseum.org/> (Utolsó elérés ideje: 2020.11.25, 8:51).

Online hivatkozások

<https://pozsonyikifli.sk/enea-grazioso-lanfranconi-az-utolso-pozsonyi-polihisztor/>

Rövidítések

BM = British Museum

HAM = Harvard Art Museum

MC = Museum Carnuntinum

MMA = The Metropolitan Museum of Arts

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum

RGy = Régészeti Gyűjtemény

SzM = Szépművészeti Múzeum

THE ARCHAEOLOGICAL AND NUMISMATIC MATERIAL OF THE ENEA LANFRANCONI BEQUEST IN THE COLLECTIONS OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Resume

Enea Grazioso Lanfranconi (1850–1895) was one of the most renowned Hungarian collectors in the late 19th century of Italian descent, although his memory almost faded due to his tragic fate. As an engineer, he gained his vast wealth from the Dévény (now: Devín, SK) borrowing-pits which made him able to establish a huge private collection of various items. The most prominent part of the material was the famous collection of paintings, engravings and old books numbering several unique pieces. The whole collection was set in the newly built (1873) three-storey Lanfranconi-palace in Pozsony-Koronázódomb (now: Ľudovít Štúr square 1, Bratislava, SK) which was commonly known as “*The Louvre of Pozsony*” in its age. In this paper we focused on the archaeological and numismatic material now kept in the HNM Department of Archaeology and the Coins Collection, purchased of the Lanfranconi-bequest by József Hampel after the mysterious suicide of its owner on March 9, 1895. The bulk of the pieces are Roman small finds in addition with Prehistoric, Migration Period material and an Early New Age silver medal. The inventory registers all the pieces as unknown provenance, however, two Roman stamped *tegulae* (*Atilia Firma, legio XV Apol-*

linaris) (Cat. 27–28) were certainly found in Bratislava/Pozsony (c.1892). The one with *Atilia Firma* stamp had been donated with other Roman finds to the University of Groningen (NL) in exchange, as the latter supported financially the HNM’s archaeological research during the post-World War years (1922). A Bronze Age sword (Cat. 3), according to J. Hampel was also recovered in the Danube, near the city. An interesting discovery, the marble male bust (the inventory registers as the portrait of ‘*Nerva Cocceius*’) is most likely a modern Nerva bust now kept in the Museum of Fine Arts, Budapest, transferred in an unknown date (Cat. 6). E. Lanfranconi probably purchased it on a trip across Europe by which he regularly acquired valuable paintings. The most important objects of the material are a rare diadem made of thin gold foil (Cat. 2); an almost intact late Iron Age spearhead (Cat. 4); a fragment of a bronze padlock, decorated with stylized male (?) mask from an uncertain period (Roman?) (Cat. 23) which, according to our recent knowledge, has the nearest parallels in the late collection of György Ráth (Fig. 18, 4), containing a pair of this type of item, earlier literature also mentions a stray find (probably)

originating from Sarmatian context; a Roman bronze zoomorphic stamp (shaping a dolphin) with illegible inscription (Cat. 24); a high-quality rare cast bronze strap-end (Cat. 32) decorated with wicked tendril motifs which best paralleled with a golden bronze garniture found in a grave (1882) at the Keszthely-Város cemetery, dated to the turning of the 8th and

9th centuries. Among the numismatic material, an interesting piece is the silver medal with the joint busts of Johann Armpruster and his wife, Anna Kemperin (1603). The Armpruster family was a renowned dynasty of the Early Modern Age Bratislava/Pozsony usually wearing high offices.